क्रमसंख्या–६२

वेस्सन्तर जातक

भिक्षु अमृतानन्द

बु. सं. २५३३
वि. सं. २०४६

ने. रू. १२/-

क्रमसंख्या–६२

वेस्सन्तर जातक

लेखकः
भिक्षु अमृतानन्द

अनुवादक :
धर्मरत्न शाक्य
त्रिशली

बु. सं. २५३३
बि. सं. २०४६

नै. रू. १२।–

प्रकाशक :

"आनन्द कुटी विहार गुठी"

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फोन- २७१४२०

बु. सं. २५३३

ने. सं. ११०९

वि. सं. २०४६

ई. सं. १९८९

प्रथम संस्करण- १०००

द्वितीय संस्करण- २०००

मुद्रक :

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं ।

फोन : २२१०३२

भूमिका

वेस्सन्तर (विश्वन्तर) जातक बौद्ध साहित्यको एउटा वडो प्रसिद्ध तथा बौद्ध मात्रले थाहा पाएको बोधिसत्वको जीवनी हो। यो वेस्सन्तर जातक मूल पालि त्रिपिटकको खुद्दक निकायको दशौं ग्रन्थ जातकमा छ। जातकका सर्वार्थसिद्ध भगवान बुद्ध हुनुभन्दा अगाडिका विभिन्न जीवनका कुराहरू उल्लेख छन्।

वेस्सन्तर जातकको प्रचार लङ्का, वर्मा तथा नेपाल आदि बौद्ध देशमा विविध रूपमा छन्। कहीं कहानीको रूपमा प्रचार भए, कहीं कविताको रूपमा। कहीं कथाको रूपमा प्रचार भए, कहीं इतिहासको रूपमा। कहीं नाटकको रूपमा प्रचार भए, कहीं शिक्षाको रूपमा छन्।

यति मध्येमा हाम्रो देश नेपालमा कथाको रूपमा अष्टमी व्रत गर्दा मात्र सुनिने रूपमा प्रचार छ भनेपनि अत्युक्ति नहोला। यसप्रति नेपाली बौद्धहरूको त्यतिकै श्रद्धा र भक्ति छ। जस्तो हिन्दूहरूको हरिश्चन्द्र प्रति छ। हरिश्चन्द्र र वेस्सन्तरको जीवनीमा समान त्यागको महिमा देखिन्छ। तसर्थ वेस्सन्तर जातक केवल बौद्धहरूको लागि मात्र नभएर सकल मानव मात्रको लागि पनि हो।

बोधिसत्वहरूको जातक हामीहरूको देशमा (३१) बत्तीस वटा मात्र छन् भन्ने प्रचार छ, किन्तु जातक कथा जम्मा (५४७) पाँचसय सतचालिस वटा मूल पालिमा उपलब्ध छ। हाम्रो नेपालमा चलेका जुनसुकै बोधिसत्वको जीवनीलाई भरसक कुनै देवताहरूको चरित्र जस्तै पारेर देखाउने प्रयत्न शायद त्यहाँका मानिसहरूको साधारण मनोभावना सुहाउँदो गरेको हुनसक्छ। तर यसवाट आफूभन्दा उदार पुरुषहरूको जीवनी सुनेर जति आदर्श स्रोताहरूले लिनु पर्ने हो त्यति लिन सकेको छैन। किनभने हामी भन्छौं कि "त्यो त कथाको कुरा पो हामीले गर्न सकिन्छ र?" यस्तो भन्नुको मनोभाव आफूलाई मनुष्यत्वमा मात्र अथवा त्यो भन्दा पनि निम्न श्रेणीमा राखेर जसको कुरा सुनेको हो त्यसलाई देवत्वमा अथवा त्यसभन्दा पनि माथि राख्नु हो। यस्तो भावनाले गर्दा नै बौद्धजगत्को शक्ति क्रमशः कम हुँदै गएको हो।

बोधिसत्वहरूको जीवनमा हाम्रो जीवनमा जस्तै साधारणपन र सरलता हुन्छ। उहाँहरू पनि क्लेशयुक्त मानिस हुनुहुन्छ। किन्तु उहाँहरूको विचारधारामा निर्मलता छ, जस्लाई हामीमा पनि ल्याउनु पर्छ; ल्याउन पनि सकिन्छ। हामीले उहाँहरूको जीवनमा सधैं नै सफलता मात्र देख्न सक्दैनौं। असफलता र त्रुटि पनि धेरै पाउँछौं। साधारणतः भन्ने हो भने हामीहरू पनि वोधिसत्व हुन सक्छौं। अतएवं कुनै बोधिसत्वलाई ईश्वरको अंशमा राख्न खोज्ने बौद्धहरूको ठूलो कमजोरी हो।

जातकको कुरा जम्मै नै यस्तै हो भनेर हामी भन्न सक्दैनौं। यतिसम्म भन्न सकिन्छ कि प्रायः त्यसमा आदर्श छ, शिक्षा छ, त्याग छ, पराक्रम तथा उत्साह छ। देवादिदेवहरूको कुरा भगवान बुद्धको पालामा पनि थियो। वसमा हामीले मध्यम मार्गबाट काम लिनु पर्छ।

जातक साहित्यले मानवको प्रत्येक समस्यालाई उत्तर दिन्छ। यसमा समाजलाई सुहाउँदो अनेक उदाहरणहरू छन्। यसले अधीर पुरुषलाई उत्साह दिन्छ, पिछडिएकालाई अगाडि बढाउन प्रेरणा मिल्छ। तर बहुल श्रद्धा अथवा अन्ध श्रद्धाको कारणले गर्दा जुनसुकै महापुरुषहरूको कुरालाई देवत्व वा ईश्वरत्व दिने भएकोले हामीलाई जति फाइदा दिनु पर्ने हो त्यति फाइदा नहुने भएको छ। मूल पालिमा रहेको वेस्सन्तर जातक र हाम्रो नेपालमा भएको विश्वन्तर जातकमा सैद्धान्तिक अमेल कुनै छैन। केवल अगाडि बताए झैं हामी कहाँ अलि बढी देवत्वको कुरा छ।

पालि जातकमा जूजक ब्राह्मण कलिङ्ग देशको एक व्यक्ति भनि बताएको छ। यहाँकोमा भेषधारी भएको छ। पालि जातकमा वेस्सन्तरको कुरा स्वयं तथागतले कपिलवस्तुमा शाक्यखलकहरूलाई बताउनु भएको भनी उल्लेख छ। यहाँकोमा भगवान्‌को महिमा वर्णन गर्दै उपोषठ ऋषिद्वारा बताइएको छ। यहाँकोमा यो कथा सुनेर ब्रत बस्नेको मनोरथ पूर्ण हुन्छ भनेको छ। पालिमा त्यस्तो कुनै कुरा छैन। अरू

कुरा त्यतिको फरक छैन । साराशमा स्त्री पुत्र पुत्री र हात्ती दान दिएको सदृश छ ।

जे होस्, मूल छउन्जेल अमूलको विषयमा कुनै गन्थन गर्नु पर्ने होइन । एक जनासँग भएको कुरा अर्कोलाई बताउँदा घेरथोर हुनेत स्वाभाविक नै हो । जुन हेरे पनि हामीले त्यसवाट आदर्श छानेर लिन जान्नु पर्छ ।

वेस्सन्तर जातकमा जनताको आवाजको वल देखिन्छ । राजा भनेका जनताले सम्मत गरेका हुन् भन्ने स्पष्ट छ । स्वामीप्रति नारीको भक्ति र प्रेमको आदर्श र पुत्र-पुत्रीहरूको आमा वाबुप्रति अनुशासनको छाया देखिन्छ ।

भिक्षु अमृतानन्द

कलकत्ता

२।३।१९५२

प्रकाशकीय

"वेस्सन्तर जातक" नेपालमा मात्र होइन सबैजसो बौद्ध देशहरूमा उत्तिकै महत्वपूर्ण र लोकप्रिय छ। पुस्तकको रूपमा मात्र होइन नाटक र चलचित्रको रूपमा पनि प्रचार भैसकेको हामी पाउँछौं। थाइल्याण्डमा "वेस्सन्तर कुमार" नामकरण गरी १८ घण्टा लामो चलचित्र बनाई थाई टेलिभिजनमा प्रदर्शन भैसकेको छ। नेपालमा पनि यस्को प्रचार प्रसार भैरहेको छ।

प्रथमतः नेपालमा आचार्य अमृतानन्द महास्थविरद्वारा लिखित यस्को प्रकाशन सन् १९५२ मा र वि. सं २०३० मा द्वितीय संस्करण नेवारी भाषामा प्रकाशन भैसकेको छ। २०३८ सालमा यो पुस्तक नेपालीमा धर्मरत्न शाक्यज्यूले अनुवाद गर्नु भै प्रकाशन भयो। तर केही समयमै ती पुस्तकहरू सबै अप्राप्य भएको हुँदा यस्को महत्व बढेको बुझिन्छ।

यस अमूल्य ग्रन्थ सर्वप्रथम नेपाली जनतामा राखी दिनु भएकोमा आचार्य अमृतानन्द महानायक महास्थविरज्यूलाई र ग्रन्थ अनुवाद गरी प्रकाशनार्थ यस आनन्द कुटी विहार गुठीलाई मौका दिनु भएकोमा लेखक तथा अनुवादक दुवैलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको ६२ औं प्रकाशन हो । यस पुस्तक पढी, पढ्न लगाई आफ्नो र अरूको जीवन सफल पार्न सकोस् भन्ने कामना गर्दछु ।

भिक्षु मैत्री
सदस्य–सचिव
आ. कु. वि. गुठी
स्वयम्भू २७-५-०४६

फोन– २७१४२०
२१५०२०

दुइ शब्द

प्रस्तुत वेस्सन्तर (विश्वन्तर) जातकको कथा संक्षिप्त रूपमा मैले सन् १९५२ मा नेवारीमा लेखेको थिएँ। यसको द्वितीय संस्करण २०३० मा पाटन यशोधरा विद्यालयले छापेको थियो। यसैको नेपाली अनुवाद अहिले पाठकहरूको हातमा प्रस्तुत भएको छ। श्री धर्मरत्न शाक्यले यसको अनुवाद नेपालीमा प्रस्तुत गर्नु भएको हो र श्री धर्मकीर्ति अध्ययन गोष्ठीवाट यसको प्रकाशन भएको छ।

वेस्सन्तर जातकको कुरा सवै थेरवादी वौद्ध जगतमा प्रख्यात भए झैं हाम्रो नेपालमा पनि यसको कम महत्व छैन। यो कथा नेपालीमा अनुदाद हुनु अति राम्रो कुरा हो। मूलतः यो कथा पालि साहित्यमा उल्लेख भएको छ।

यहाँ उल्लिखित गाथाहरू (श्लोकहरू) मा यत्र तत्र अशुद्धि भएको कुरा पाठकहरूमा सूचित गरिएको छ।

अनुवादक श्री धर्मरत्न शाक्य र प्रकाशक श्री धर्मकीर्ति अध्ययन गोष्ठीले नेपाली साहित्यको ठूलो सेवा गरेका छन् भनी भन्न पाउँदा मलाई खुशि लागेको छ।

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू
काठमाडौं, नेपाल। भिक्षु अमृतानन्द
२०३८ श्रावण १८ गते।

अनुवादकका दुई शब्द

नेपालमा बुद्ध धर्म (बौद्ध सिद्धान्त), वौद्ध इतिहास आदिको शिक्षा 'नेपाल बौद्ध परिर्यात्त शिक्षा' को प्रारम्भ भए देखि हामीले अध्ययन गर्ने शुभ अवसर प्राप्त भएको छ। परन्तु नेपाली मात्रको निम्ति यसबाट फाइदा लिन नेपालीमा पनि पाठ्य पुस्तकहरू हुनु अनिवार्य भएकोले सो पूर्ति गर्न यो अनुवाद गर्ने विचारलाई कार्यान्वियन गर्ने उद्देश्यले यस वेस्सन्तर जातकलाई नेपालीमा अनुवाद गरेको छु।

पूज्य भदन्त अमृतानन्द महास्थविरज्यूले उहाँको यस अमूल्य ग्रन्थ नेपालीमा अनुवाद गर्ने अनुमति दिनुभएकोमा म वहाँप्रति आभार व्यक्त गर्दछु।

हुन त भाषा सम्बन्धमा मेरो ज्ञान निकै कम छ। तैपनि नेपाली मात्रले परियत्ति शिक्षा प्राप्त गर्न सफल होओस् भन्ने अभिप्रायले नेपाली भाषामा अनुवाद गरेकोछु।

यो ग्रन्थ 'यशोधरा बौद्ध विद्यालयकी संस्थापिका अनगारिका माधवीज्यूको प्रेरणाबाट अनुवाद गरेको हो। धर्मकीर्ति वौद्ध अध्ययन गोष्ठीको अध्यक्ष अनगारिका धम्मवतीले यो ग्रन्थ प्रकाशकको भार उठाई तपाईंहरू समक्ष पुऱ्याउनु भएकोमा अनगारिकाप्रति धन्यवाद नदिई रहन सक्दिन।

साथै मेरो पाण्डुलिपिलाई पुनः राम्रोसँग सारेर सहयोग गर्ने छोरी सुशीला शाक्यलाई पनि धन्यवाद छ ।

दरबार हाईस्कूलको प्रधान अध्यापक श्री सुवर्ण शाक्यले आफू अनेक काममा बेस्त हुँदाहुँदै पनि मेरो पाण्डुलिपि संशोधन गरिदिनु भएकोमा उहाँप्रति र प्रुफ हेर्ने कष्ट गरिदिनु भएकोमा पूज्य भदन्त अश्वघोष स्थविरप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा यस पुस्तकमा हुन गएका गल्तिहरूतर्फ ध्यान नदिनु भै यस पुस्तकबाट लिन सकिने आदर्श, शिक्षा, त्याग, पुरुषार्थ तथा उत्साहबाट पाठकवर्गले चरित्र निर्माण गरी फाइदा उठाउन सकोस्, आफ्नो जीवन कल्याण गर्न सकोस् । अस्तु ।

त्रिशूली — अनुवादक

आषाढ पूर्णिमा — **धर्मरत्न शाक्य**

२ श्रावण २०३८

अनुवादकको दुई शब्द

नेपालमा बौद्ध परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ भएदेखि हामीलाई संस्थागत रूपमा बुद्धधर्म अध्ययन गर्ने शुभ अवसर प्राप्त भएको छ। परन्तु नेपाली मात्रले यसबाट फाइदा लिन नेपालीमा पाठ्य पुस्तक हुन अति आवश्यक भएको हुनाले पूज्य भदन्त अमृतानन्द महास्थविरबाट सम्पादन भएको वेस्सन्तर जातकलाई २०३८ सालमा नेपालीमा अनुवाद गरेको थिएँ।

त्यसबेला यो जातक यशोधरा बौद्ध विद्यालयकी संस्थापिका अनगारिका माधवीको प्रेरणाले अनुवाद गरी धर्मकीर्ति अध्ययन गोष्ठीको तर्फबाट प्रकाशित भएको थियो। अहिले यो पुस्तक पुनः आवश्यक भएको हुँदा आनन्दकुटी विहार गुठीबाट द्वितीय संस्करण गरी प्रकाशन भएको छ।

पूज्य भदन्तको आज्ञानुसार यस पटक पुस्तकमा पहिलेका अशुद्धिहरू यथासक्य सच्याउने प्रयास भएको छ। तैपनि कहीं कहीं त्रुटी भएमा त्रुटीतर्फ ध्यान नदिनु भै यस पुस्तकबाट लिन सकिने आदर्श, शिक्षा, त्याग, पुरुषार्थ तथा उत्साहबाट पाठकवर्गले चरित्र निर्माण गरी फाइदा उठाउन सकोस् र आफ्नो जीवन कल्याण गर्न सकोस् भन्ने कामना गर्दछु।

अन्तमा यो पुस्तक पुनः प्रकाशित गर्ने अनुमति दिनु भएकोमा पूज्य भदन्त अमृतानन्द महास्थविरप्रति कृतज्ञता ज्ञापनको साथै पुस्तक प्रकाशन गरिदिनु भएकोमा विहार गुठीका सचिव भिक्षु मैत्रीप्रति आभार व्यक्त गर्दछु। पुस्तक छिटो र राम्रो गरी मुद्रण गरिदिएकोमा नेपाल प्रेस परिवारलाई पनि धन्यवाद नदिई रहन सक्दिन।

२०४६।५।१६ — अनुवादक

गुंला पारु — धर्मरत्न शाक्य

परिचय

स्थविरवाद पालि साहित्यमा जातक भन्ने ग्रन्थ खुद्दक निकायको अन्तरगत पर्छ। खुद्दक निकायमा स्याना ठूला गरी जम्मा १५ वटा ग्रन्थहरू छन्। जातक पनि यसमा अन्तरगत छ। जातकमा ५५० जातक अर्थात् बुद्धको पूर्वजन्मका कुराहरू पाइन्छन्। यसमध्ये वेस्सन्तर जातक बुद्धको अन्तिम जन्मको कुरा हो।

यस वेस्सन्तर जातकमा जम्मा १३ कण्ड छ।

ती हुन्—

१. दसवर गाथा
२. हिमवन्त वण्णना
३. दान कण्डं
४. वनप्पवेसन कण्डं
५. जूजक कण्डं
६. चूलवन वण्णना
७. महावन वण्णना
८. कुमार पब्बं
९. मद्दी पब्बं
१०. सक्क पब्बं

११. महाराजा पब्बं

१२. छक्खण्डिय कण्डं

१३. नगर कण्डं

प्रस्तुत वेस्सन्तर जातक संक्षेपमा लेखेको हुँदा माथिका सबै कुरा नभए तापनि यसमा वेस्सन्तर बोधिसत्वको जीवनमा घटेका मुख्य मुख्य कुरा जम्मै समावेश गरिदिएको छु। प्रथमतः मैले यसलाई नेवारीमा सन् १९५२ मा लेखेको थिएँ। पछि त्रिशुलीका श्रद्धालु धर्मरत्न उपासकले नेपालीमा अनुवाद गरी धर्मकीर्ति अध्ययन गोष्ठीद्वारा २०३८ सालमा प्रथमवार प्रकाशित गरेको थियो। हाल यसको दोस्रो संस्करण आनन्द कुटी विहार गुठीद्वारा प्रकाशित गर्दैछ। वेस्सन्तर जातकलाई नेपालमा विश्वन्तर जातक भन्दछन्। वेस्सन्तर जातक पालि भाषा अनुरूप हो र विश्वन्तर जातक संस्कृत भाषा अनुरूप हो।

आशा छ, यस जातक कथाद्वारा बौद्ध धर्मको बारेमा जिज्ञासा राख्ने महानुभावहरूको निमित्त धेरै ज्ञान लाभ हुनेछ।

—भिक्षु अमृतानन्द

आनन्द कुटी विहार
स्वयम्भू, काठमाडौं।
फो. नं. २७१४२०

२०४६ भाद्र २८

विषय-सूचि

वेस्सन्तर जातक

नमोतस्स भगवतो अरहतो सम्मा सम्बुद्धस्स ।

वेस्सन्तर जातक

१. दानकाण्ड

वर्तमान कथा

भगवान् बुद्धले बोधिवृक्षमुनि बुद्धत्व लाभ गरिसकेपछि सारनाथ मृगदावनमा जानु भई पञ्चभद्रवर्गीहरूलाई सर्वप्रथम धर्मोपदेश गर्नु भयो । त्यसपछि शाक्यसिंह क्रमशः राजगृह जानु भई त्यहीं नै हेमन्त ऋतु बिताई पछि कालुदायि स्थविरको प्रार्थना स्वीकार गर्नु भई बीसहजार क्षीणाश्रव भिक्षुसंघका साथ कपिलवस्तु आउनुभयो र बैशाख पूर्णीको दिन कपिलवस्तु महानगर आइपुग्नु भयो ।

भगवान्को निम्ति हजारौं शाक्य ज्ञातिवर्गको परामर्श लिएर शुद्धोदन महाराजले उनको लागि निग्रोध शाक्यको अत्यन्त सुन्दर तथा रमणीय उद्यानमा विहार बनाउनुभयो । यो विहारको नाम पनि 'न्यग्रोधाराम' भयो । कपिलवस्तु आईपुग्नुभएपछि शाक्यमुनि बुद्ध यहीं विहारमा वस्नुभयो । त्यसबखत वहाँलाई दर्शनगर्न आएका शाक्यकुमारहरू लाखौं थिए । किन्तु क्षत्रीय अभिमानले अभिभूत भएका शाक्य-

खलकहरू कुनैले पनि भगवान् बुद्धलाई दण्डवत् प्रणाम गरेनन् । रुन यिनी हाम्रो नाति सिद्धार्थ हुन्, यिनी हाम्रा भान्जा हुन्, यिनी हाम्रा छोरा भतिजा हुन्, यिनी हाम्रा भाइ हुन् भनी मनमा लिइराखे । नमस्कार गर्नुपर्ला भनेर केटाकेटीहरू सबै अगाडि राखेर ठूलावडाहरू जति सबै तिनीहरूका पछाडि बसे ।

भगवान् बुद्धले शाक्यहरूको मनोभावलाई बुझेर 'अभिज्ञा पादक' भन्ने ध्यानमा स्थित भएर गण्डम्ब वृक्षमुनि प्रातिहार्य देखाउनु भएजस्तै ऋद्धि प्रातिहार्य देखाउनुभयो । (आकाशमै चंक्रमण गर्नु भयो र पैतालाको धुलो सबैको शिरमा खसाल्नु भयो ।) शुद्धोदन महाराज साह्रै खुसी भएर 'भो भगवान्, तपाई सानै छँदा तपाईंलाई हेर्न भनी आउनुभएका कालदेवल तपस्वीलाई वन्दना गराउन उनको अगाडि लैजाँदा कालदेवल तपस्वीले तपाईंको श्री चरणमा वन्दना गरेको देखेर मैले तपाईंलाई वन्दना गरेको थिएँ । त्यो मेरो प्रथम वन्दना थियो । त्यसपछि रोपाई गरिरहेको ठाउँमा तपाईंलाई राखेको जम्बु बृक्षको छाया अरू बृक्षहरूको छायाझैं नहटेको देखेर फेरि एकपटक तपाईंलाई वन्दना गरेको थिएँ । त्यो मेरो दोस्रो वन्दना थियो । आज तपाईंको यो आश्चर्यप्रद ऋद्धि देखेर मैले तपाईंलाई वन्दना गर्दैछु । यो मेरो तेस्रो वन्दना हो भन्दै सादर वन्दना गरे ।

शुद्धोदन महाराजले भूमिमा घोप्टो परेर पञ्चाङ्ग प्रणाम गर्ने वित्तिकै सबै शाक्य खलकहरूले पनि दण्डवत्

गरे। यसरी उनी शाक्यसिंहले जात्याभिमानले कडा भै रहेका शाक्यकुलहरूलाई दमन गर्नु भई (आकाशबाट वर्ल्ली) आफ्नो आसनमा बस्नुभयो ।

यस घटनाले प्रभावित भएका ती शाक्यहरू "अहो, बुद्धको ऋद्धि ! अहो बुद्धको लीला !" भन्दै प्रमुदित भए। सोही बेला सम्पुर्ण आकाश वादलले ढाकेर पुष्कर बृष्टि पनि भयो। यसरी बृष्टि हुँदा जसको मनमा पानी नपरे हुन्थ्यो भन्ने हुन्थ्यो, (उनलाई) पानी पर्दैनथ्यो। पानी परेपनि (वस्त्र भिज्दैनथ्यो) कमलको पातमा पानी पर्दा झरेझैं झर्दथ्यो। यसरी आश्चर्य हुने गरी पानी परेको देखेर सभामा रहेका भिक्षु तथा शाक्यहरूका बीचमा यस्तो कुरा भयो ।

"अहो कस्तो पानी परेको ! कस्तो आश्चर्यको पानी परेको !! जिउमा परोस् भनी मनमा राखे जिउमा पर्ने, नपरोस् भनी मनमा राखे नपर्ने ! मनको इच्छा अनुसार हुने ।"

यस्तै सबैको मनमा कुरा चलिराखेको अवस्थामा भगवानले भन्नु भयो-- "भिक्षुगण ! अहिले मात्र यसरी पानी परेको होइन। पहिले क्षत्रीय ज्ञातिहरूको समागम हुँदा पनि यस्तै आश्चर्यजनक बृष्टि भएको थियो ।"

"कहिले भगवान् ?"

'त्यसो भए भिक्षुगण ! म सुनाउँछु राम्रोसँग ध्यान पुर्वक सुन" भनी भगवान्‌ले आज्ञा गर्नु भयोः—

अतीत कथा

अतीत समयमा शिविदेशको जेत्तुत्तर नगरमा शिवि महाराजले राज्य गर्नुभएको थियो। राजालाई सञ्जय नामको एक पुत्र लाभ भयो। सञ्जय राजकुमार वयस्क भएपछि मद्दराजाकी छोरी फुसतिदेवीसँग विवाह गरी राज्याभिषेक गऱ्यो। फुसतिदेवी अग्रमहिषी भइन्।

यिनी फुसतिदेवी ९१ कल्प पहिले विपश्वी बुद्धको समयमा बन्धुमति नगरमा बन्धुमति राजाकी छोरी भएकी थिइन्। एकदिन बन्धुमति राजालाई कुनै एक राजाले श्रीखण्ड र सुवर्णको माला चढाउन ल्याए। राजाका दुई छोरी थिए। तसर्थ राजाले त्यो श्रीखण्ड र सुवर्णमाला छोरीहरूलाई दिने विचार गरी ठूली छोरीलाई श्रीखण्ड र सानी छोरीलाई सुवर्णमाला दिए। तिनीहरूले त्यो श्रीखण्ड र सुवर्णमाला आफूले उपभोग गर्ने विचार त्यागी विपश्वी बुद्धलाई चढाउने मनमा राखी आफ्ना बुबासित अनुमति पनि मागे। राजा खुशी भए। अनि ती दुवै दिदीबहिनीहरूले भगवान् विपश्वी बुद्धलाई सुवर्णमाला र श्रीखण्ड पनि चढाए।

दिदी चाहिँले श्रीखण्डचूर्णको सुगन्धले गन्धकुटी सबै सुगन्धित गराई यस पुण्यको प्रभावद्वारा म कुनै न कुनै बुद्धकी आमा हुन पाऊँ भनी प्रार्थना गरिन्। बहिनी चाहिँले यसको पुण्यले छिट्टै जन्ममरणबाट मुक्त भई निर्वाण साक्षात्कार गर्न

सकूं भनो प्रार्थना गरिन् । कालान्तरमा ती दुबै दिदी बहिनीको प्रार्थना सफल भयो ।

९१ कल्पसम्म संसारमा घुम्दै राजाकी जेठी छोरी शाक्यमुनि बुद्धकी आमा भइन् । सानी छोरीमात्र किकि राजाको पालामा काश्यप बुद्धको सद्उपदेश सुनेर अर्हत भइन् । त्यसबखत फुसतिदेवी पनि किकि राजाकी सातवटी छोरीहरू मध्ये सुधर्मा नामकी छैठौं छोरी थिइन् । तिनले पनि काश्यप बुद्धलाई अनेक सुगन्धित पदार्थद्वारा पूजा गरिन् । सोही पुण्यको प्रभावले तिनी राजकुमारी मनुष्य लोकमा जन्म ग्रहण गर्दै एकपटक देबेन्द्रशक्रकी अग्रमहिषी भइन् । इन्द्रकी अग्र-महिषी बनी स्वर्गलोकमा सुखभोग गर्दैरहँदा एकदिन फुसति-देवीको आयु समाप्त भएको देखेर नन्दन उद्यानमा विहार गरी एक ठाउँमा आराम गरि रहेकी फुसतिदेतीलाई इन्द्रले 'तिमीलाई आज दशवटा वर दिन्छु' भने । फुसतिदेवीले आफ्नो पुण्य क्षीण भएर देवलोकबाट च्युत हुन लागेको आफूले थाहा नपाएर इन्द्रसँग प्रार्थना गरिन्ः–

"भो देबेन्द्र ! किन मलाई यस्तो आज्ञा गर्नुभएको ? मबाट कुन खराब काम भयो ? किंन तपाईंले मलाई यसरी बरदान दिएर छिटै स्वर्गलोकबाट खसाल्ने विचार गर्नु भएको ?"

इन्द्रले भने–– 'भो फुसति ! तिमीलाई मन नपरेर अथवा तिमीले कुनै काम बिगारेर यसो भनेको होइन । तिम्रो

पुण्य क्षीण भयो। तिम्रो आयु सकियो। तिमी यहाँबाट च्युत हुने भइ सकेकी छौ। त्यसकारण मैले तिमीलाई यसो भनेको हुँ।'

इन्द्रको कुरा सुनेर फुसतिदेवीले अवश्य मेरो च्युत हुने समय भयो होला र मलाई यस्तो भन्नु भएको हो भन्ने सम्झी, 'त्यसो भए भो देव! मलाई निम्न दश बर दिनु हवस्, भनी बरदान मागिन्:–

दश बरदान

१) म शिवि राजाकी अग्रमहिषी हुन पाउँ।

२) साना साना मृगहरूको आँखाझैं मेरो आँखा नील वर्णको होउन्।

३) आँखिभौं र कपाल नीलो होउन्।

४) मेरो नाम फुसति होओस्।

५) कीर्तिवान्, दानी, निर्लोभी, याचकहरूलाई सन्तुष्ट हुने गरी दान दिनसक्ने एउटा छोरो होओस्।

६) गर्भिणी हुँदा साधारण नारीहरूकाझैं मेरो पेट ठूलो नदेखियोस्।

७) जति सन्तान भएपनि मेरा स्तन नलटकियून्।

८) वृद्धहुँदा पनि मेरो शरीरको छाला चाउरी नपरोस्।

९) शरीरमा मल नहोओस्।

१०) अपराधिहरूलाई आफ्नै शक्तिले मुक्तगरी पठाउन सकूं।

इन्द्रले यसलाई स्वीकार गरे ।

फुसहिदेवी देवलोकबाट च्युत भई मद्द राजाकी अग्र-महिषीको कोखमा जन्म ग्रहण गरिन् । जन्मँदा मानौं सम्पूर्ण शरीर श्रीखण्डलेप गरेकैं सुगन्धित भएको हुनाले नामकरणको दिन देवीलाई फुसति भनी नाम राखियो । क्रमशः फुसतिदेवी अत्यन्त सुन्दरी अप्सरा जस्तै भइन् । १६ वर्षकी हुँदा शिवि राजाको छोरो सञ्जय राजकुमारसँग उनको विवाह सम्पन्न भयो ।

फुसतिदेवीलाई सोह्रहजार महिलाहरूमध्ये अग्रमहिषी पदमा राखे । उनी सञ्जय राजाकी अत्यन्त प्रिय महारानी बनिन् ।

एकदिन शक्रदेवले फुसतिदेवीलाई आफूले दिएको बरदान सबै पूरा भयो कि भएन भनी दिब्य चक्षुबाट विचार गर्दा छोरो एउटा पुरा हुन बाकि रहेको थाहापाई यो पनि पूरा गरिदिनुपर्‍यो भनी विचार गरे ।

त्यसबखत बोधिसत्व त्रायत्रिंश देवलोकमा जन्मिरहनु भएको र आयु क्षीण भएर देवलोकबाट च्युत हुनपनि परेको समय थियो । अनि देबेन्द्र शक्रले उनी कहाँ गएर “देव ! तपाईं मनुष्य लोकमा फुसति बडामहारानीको कोखमा जन्मग्रहण गर्न जानुहोस्” भनी प्रार्थना गरे । वहाँले स्वीकृति

दिएपछि इन्द्रदेवले अरू ६० हजार देवपुत्रहरूलाई पनि बोधिसत्व जन्मिने ठाउँमा जन्मग्रहण गर्न जानुपर्‍यो भनी प्रार्थना गरेर आफ्नो भवनमा फर्कनुभयो। महासत्व पनि यथा समयमा मनुष्यलोकमा जन्मग्रहण गर्न जानु भयो। अरू देवपुत्रहरू पनि महासत्वले जन्मग्रहण गर्न जानु भएको देशमा विभिन्न कुलमा जन्मग्रहण गर्न गए।

वेस्सन्तरको जन्म

सञ्जय राजाकी अग्रमहारानी फुसतिदेवीले गर्भ धारण गरिन्। एकदिन गर्भिणी महारानीमा नगरको चारैदिशा र नगरको वीच अनि आफ्नो राजदरवारमा दानशाला वनाई दानदिने इच्छा उत्पन्न भयो। राजाले गर्भिणी महारानीको मनोकामना सुनेर ज्योतिष पण्डितहरू बोलाई यस सम्वन्धमा प्रश्न गरे। ज्योतिषहरूले महारानीको गर्भमा दानदिंदा नअघाउने राजकुमारले वास गरेको छ भनी वताए। यो कुरा सुनेर राजा साह्रै खुसीभए। महारानीको इच्छा मुताविक ६ दिशामा दानशाला वनाइदिए।

वोधिसत्वले गर्भमा वासगरेदेखि राजाको आम्दानी दिनपर दिन बृद्धि हुन थाल्यो। वोधिसत्वको पुण्य प्रतापले जम्बुद्वीपका सारा राजाहरूले सञ्जय राजा कहाँ सौगात चढाउन ल्याए।

गर्भधारण गरेको दशमास पूर्ण भइरहेको बेलामा बडामहारानीको मनमा एकदिन नगर घुम्न जाने इच्छा भएर राजाकहाँ बिन्ति चढाइन् । राजाले सम्पूर्ण नगर देवलोक जस्तै सिंगार्न लगाएर रानीलाई अत्यन्त राम्रो रथमा चढाई नगर परिक्रमा गर्न पठाइयो । नगर प्रदक्षिणा गर्दागर्दै 'वेस्स" भन्ने सडकमा पुग्दा महारानीलाई प्रसव व्यथा लाग्यो । झटपट सडकको माझैमा एक प्रसूति–कोठा वनाउन लगाईयो देवीले सोही ठाउँमा अत्यन्त सुन्दर छोरो जन्माइन् । त्यस-कारण यस्तो भनिएको छः–

"दशमासे धारयित्वान करोन्ते पुरं पदक्खिणं
वेस्सानं वीथिया मज्झे जनेसि फुसति ममन्ति"[१]

अर्थात्–

"दश महीनासम्म गर्भ धारणगरी फुसति महारानीले नगर परिक्रमा गर्न जाँदा वेस्स भन्ने सडक माझमा मलाई जन्म दिइन् ।"

महासत्वले आमाको गर्भबाट निस्कने वितिक्कै अत्यन्त शुद्ध भएर आँखा खोली हातपसारेर 'आमा ! दान दिनलाई केही वस्तु छकि ल्याऊ" भनीवोले । महारानीले बोधिसत्वलाई 'तात ! तिम्रो मन अघाउने गरी दानदेऊ' भनी एक हजार रूपियाँ भएको थैलो हातमा राखि दिइन् । पालि साहित्यमा बोधिसत्वहरूले जन्मने बितिक्कै बोलेको कुरा तीन ठाउँमा

१. चरिया पिटक, अकिटि वग्ग ९

उल्लेख छ। महाउमङ्ग जातकमा[१] यहाँ र अन्तिम जन्म सिद्धार्थको पालामा। अनि नामकरणको दिन सबैको सल्लाहबाट बेस्स भन्ने वाटोमा जन्मेको हुनाले वेस्सन्तर (विश्वन्तर) भनी नाम राखे। त्यसकारण यस्तो भनेको छः–

"न मह्यं मत्तिकं नामं न मह्यं पेत्तिक सम्भव।
जातोह्मि वेस्सवीथियं तस्मा वेस्सन्तरो अहुन्ति।"

अर्थात्–

"मेरो नाउँ आमाको तर्फबाट पनि होइन। बाबुको तर्फबाट पनि होइन। वेस्स भन्ने वाटोमा जन्मेको हुनाले मलाई वेस्सन्तर भने।"

बोधिसत्व जन्मेकै दिन एउटा विशिष्ट हात्तीले स्वेतवर्ण एउटा हात्तीको वच्चा राजदरवारमा छाडिगए। वोधिसत्वको कारणले प्राप्त भएको हुनाले त्यसलाई प्रत्यय भनी नाम राखे। राजाले वोधिसत्वको निम्ति अग्ली र होची भन्ने दोषले रहित भएकी ६० हजार धाईहरू राखिदिए। वोधिसत्व जन्मेकै दिन जन्मेका त्यस देशका ६० हजार वच्चाहरूलाई पनि धाईहरू राखिदिए। बोधिसत्व शुक्लपक्षको चन्द्रमाझैं साठीहजार बालकहरू सँगै क्रमशः बढ्दै गए।

---

१ स्यामा 'महोषध जातक' रोमनमा 'खण्डहार' भनेका छन्। जा, अ. क. VII पृ. २९५ नं. ५४६.

राजाले वोधिसत्वलाई हजारौं मूल्य जाने गहना बनाइदिए । वोधिसत्व ४/५ वर्षको उमेर हुँदा उनले आफ्नो गहना सबै दास दासीहरूलाई दान दिए । दासीहरूले फिर्ता गर्दा पनि वोधिसत्वले लिएनन् । अनि दासीहरूले यो कुरा राजालाई बिन्ति चढाए । राजाले मेरो छोराले दिइसकेका वस्तुहरू तिमीहरूलाई नै भयो भने । राजाले वोधिसत्वलाई अर्को गहना वनाई दिए । वोधिसत्वले वालक कालमा नै आफ्ना गहना ६ पटकसम्म धाइहरूलाई दान दिए । आठ वर्षको उमेरमा एकपटक वोधिसत्वले यस्तो मनमा विचार गरे कि यदि कुनै व्यक्ति आएर मेरो हृदय माग्न आए पनि अवश्य मैले आफ्नो छाती चिरी मुटु झिकेर दिनेछु । आँखा माग्न आए आँखा पनि दिनेछु ।

यसरी विचार गरिरहँदा चार नहुट र दुईलाख योजन अग्लो यो महापृथ्वी मत्ता हात्ती चलेझैं भूकम्प भयो । भूकम्पको शब्दले मेघ गर्जी केही क्षण वर्षा पनि भयो । बिजुली चम्के । सागरको पानी छचल्के । महाब्रह्माहरूले साधुकार दिए । त्यसकारण यस्तो भनिएको छः–

"यदाहं दारको होमी जातिया अट्ठवस्सिको ।
तदा निसज्ज पासादे दानदातुं विचिन्तयि ।।
हदयं ददेथ्यं चक्खुम्पि मंसम्पि रुधिरम्पिच ।
ददेयं कायं सावेत्वा यदि, कोचि याचये ममन्ति ।"[१]

---

१. चरिया पिटक अकित्ति वग्ग ।

अर्थात्–

"आठ वर्षको उमेरमै मैले राजप्रासादमा वसेर दान दिने विचार गरें। यदि कुनै व्यक्ति आएर मसँग मागे मैले आफ्नो मुटु, आँखा, मासु रगत र प्राणसम्म पनि दिनेछु भनी मनमा विचार गरें।"

बोधिसत्व दशवर्षको अवस्था हुँदैमा अनेक शिल्प शास्त्रमा पारंगत भए। एकदिन राजाले वोधिसत्वलाई राज्यदिने विचार गरी बोधिसत्वको आमासँग सल्लाह गरे। फुसतिदेवीको राय लिएर सञ्जयराजाले मद्रराजाको कुलबाट मामाकी छोरी मद्दि (माद्री) देवी ल्याई विवाहगरी १६ हज्जार नारीहरूका बीच जेठी तुल्याई अग्रमहिषी पददिई महासत्वलाई राज्याभिषेक गरियिए। राज्याभिषेक भइसके-पछि बोधिसत्वले नित्य सात लाख (७००००००) धन खर्चगरी महादान दिनुभयो।

केही समयपछि मद्दिरानीको तर्फबाट पुत्र लाभ भयो। छोरोलाई सुनको जालमा राख्ने गरेकोले कुमारलाई जाली-कुमार भनियो। कुमार हिड्न सक्ने हुंदासम्म मद्दिरानीलाई एउटी छोरी पनि प्राप्त भयो। तिनलाई कालो बस्त्रले लपेटिराखिने हुनाले कृष्णाजिनी भनी नाम राखे।

बोधिसत्वको दान

बोधिसत्वले महीनामा ६ पटक ६ ठाउँमा स्थापित दानशालामा राम्रोसँग दान दिन्छ कि दिंदैन भनी निरीक्षण गर्न जानुहुन्थ्यो । त्यसबखत कलिङ्ग देशमा अनाबृष्टिभई साह्रै हाहाकार भएको थियो । खेतमा धान फलेन । मानिसले खान पाएन । ठूलो अनिकाल पर्‍यो । मानिसहरूले अतातर्तै चोर्ने, लुट्ने गर्न थाले । जनताहरू सबै राजदरबारमा गई कराउन गए । राजाले तिनीहरू कराउन आएको कारण सोद्धा जनताहरूले 'वर्षा गराउन पर्‍यो, चामल सस्तो गराउन पर्‍यो' भनी कराए । राजाले हुन्छ मैले सक्दो कोशिस गर्नेछु भनेर उपोसथ शील पालनगरी व्रत बसे । त्यसो गर्दा पनि बृष्टि गराउन नसके पछि राजाले जनताहरू भेला गराई भने—

'भो प्रजागण ! मैले एक सप्ताहसम्म उपोसथ ब्रत पालन गर्दा पनि जल बृष्टि गराउन सकिन । अव के गर्नु पर्ला ?'

प्रजाहरूले भने– भो महाराज ! त्यसो भए जेत्तुत्तर नगरमा सञ्जय राजाका छोरा बेस्सन्तर राजकुमारले जुन कुरो दान मागे पनि दिइराखेका छन् । उनीसँग सर्वश्वेत मङ्गलसम्मत एउटा हात्ती छ । त्यो हात्ती भएको देशमा कहिल्यै दुर्बृष्टि हुँदैन । तसर्थ कुनै ब्राह्मणहरू पठाई त्यो हात्ती माग्न पठाउन पर्‍यो । प्रजाहरूको कुरा सुनेर राजाले

आठजना ब्राह्मण छानेर तिनीहरूलाई बाटोखर्च दिएर वेस्सन्तरसँग मङ्गलसम्मत गरीराखेको हात्ती मागेर ल्याऊ भनी पठाए।

ब्राह्मणहरू जेत्तुत्तर नगरमा पुगेर त्यस नगरको दानशालामा दान लिएर पेट भरिसकेपछि एकदिन हात्ती दान लिन आ-आफ्नो शरीरमा खरानी घसे। आफ्नो शरीरलाई दुर्वर्ण पारेर वेस्सन्तर राजकुमार दानशालामा आउने पूर्णिमाको दिन पूर्वपट्टिको दानशालाको द्वारमा बस्न गए। बोधिसत्व पनि १६ सयवटा सुगन्धित जलले स्नानगरी अलंकृत हात्ती-माथि चढेर पूर्व पट्टिको दानशालामा जानुभयो। ब्राह्मणहरूले त्यहाँ मौका भेट्टाउन सकेनन्। त्यसपछि तिनीहरू दानशाला-को दक्षिण पट्टिको दानशालाको द्वारमा गएर एक अग्लो ठाउँमा उभिरहे। वेस्सन्तर राजा त्यहाँ आइ पुग्ने बित्तिकै तिनीहरू "वेस्सन्तरको जय! वेस्सन्तरको जय!!" भन्दै हात उठाई कराए। वेस्सन्तरले ब्राह्मणहरूको शब्द सुनेर तिनीहरूको नगीचै हात्ती लगेर "के भनेको? के मागेको?" भनी सोध्नुभयो। अनि तिनीहरूले भने--

'भो महाराज! तपाईं बडा दानी धर्मात्मा हुनुहुन्छ। हाम्रो देशमा अनावृष्टि भई अत्यन्त हाहाकार भैरहेको छ। खान नपाएर मानिसहरूको मृत्यु हुँदैछ। हाम्रा राजाले वर्षा गराउन भनी उपोसथ शील पालनगरी ब्रतगर्दा पनि जलबृष्टि गराउन सकेनन्। यदि हाम्रो देशको निम्ति तपाईंको मङ्गल हात्ती दान स्वरूप प्राप्त भए हाम्रो कल्याण हुनेछ। हामीहरू

यतिको दुखकष्ट खपेर आएको अरू कारणले होइन केवल तपाईंको हात्ती दान लिनको लागि हो । कृपया तपाईंको मङ्गल हात्ती पाऔं ।"

ब्राह्मणहरूको कुरा सुनेर वोधिसत्वले, "मैले आफ्नो शरीरको मासु, रगत, हाड समेत दान गर्छु भनी मनमा राखेकोछु । यिनीहरूले त हात्ती मात्र दानमागे । यो त वाह्य वस्तु नै भयो । आफ्नो शरीरको वस्तु नै दिन्छु भनी मनमा लिएकोलाई यो त के ?" भनी मन प्रसन्नगरी हात्तीबाट ओर्लेर 'हुन्छ ब्राह्मणगण ! म तपाईंहरूलाई यो मेरो मङ्गल हात्ती दान दिन्छु' यति भनेर हात्तीको शरीरको जुनजुन अङ्गमा अलंकृत गरिएको थिएन सबै ठाउँमा अलंकृतगरी चाँदीको सिक्री जस्तो हात्तीको सुंड समातेर ब्राह्मणहरूको हातमा राखी सुवर्ण कलशले जल धारा दिई शुद्ध चित्तले हात्ती दान दिए । हात्तीमात्र होइन, हात्तीको शरीरमा सिंगारिराखेको गहना, वस्त्र र हौडा समेत गरी जम्मा चौवीस लाख (२४,०००००) र माहुते सहित दान दिए । तिनीहरूलाई चाहिने जीवनोपकरण, हात्तीलाई दाना खुवाउने कढाई इत्यादि सबै दान दिए । महापृथ्वी कम्प भयो । त्यसकारण यस्तो भनेको छ––

"तदासि यं भिंसनकं तदासि लोमहंसनं ।
हत्थिनागे पदिन्नह्मि मेमिनी सम्पकम्पथ ।"

अर्थात्–

त्यसबखत मैले हस्तिराज दान दिंदा बडो हलचलकासाथ भूकम्प भयो ।

हात्तीदान लिइसकेपछि ब्राह्मणहरू हात्तीमाथि बसेर नगरको वीच वाटोबाट गएर उत्तर द्वारबाट बाहिर निस्के। ब्राह्मणहरू हात्तीमाथि चढेर गइराखेको देखेर नागरिकहरूले 'हे ब्राह्मण ! हाम्रो राजाको हात्ती चढेर कहाँ जान लाग्यौ' भनी सोधे। ब्राह्मणहरूले 'हे महाजन हो! हामीलाई यो हात्ती राजा विस्सन्तरले दान दिइसकेको छ। यसमा तिमीहरूको कपाल दुख्नुपर्ने किन ?" भन्दै नगरबाट बाहिर निस्के। सारा नागरिकहरू रिसले भुतुक्क भएर राजदरवारमा गई राजालाई अनेक प्रकारले आलोचना गर्दै नारा लगाउँदै यसो भने--

'भो महाराज ! वेस्सन्तरले दान दिनुपरे खाने, पिउने, लगाउने लुगा गहनाहरू पो दिनुपर्छ। यसरी कुल परम्परादेखि रहिआएको राज्यको मङ्गल हात्ती पनि दान दिने हो ? जुन हात्ती नरहँदा हाम्रो देशमा दुर्भिक्ष हुनसक्छ। यतिको रणसूर दक्ष हात्ती दान दिएपछि राज्यरक्षा होला र ? अब राज्यको कुन गति हुने हो ? यदि महाराजले नागरिकहरूको कुरा मान्नु भएन भने सम्भवत: तपाईंको छोरो वेस्सन्तर सहित तपाईंको राज्य समेत शिविनगरका नागरिकहरूले हात पार्ने छन्।'[1]

---

१. सचेत्वं न करिस्ससि सिविनं वचनं इमं।
मञ्ञेत सहपुत्तोन सिवि हत्थे करिस्सरेति ॥

जा. अ. VII पृ. ४३०

जनताहरूको कुरा सुनेर सञ्जय राजाको मनमा "अवश्य नागरिकहरूले मेरो छोरोलाई हत्या गर्ने भयो" भन्ने विचार गरेर प्रजाहरूलाई भने--

"भो प्रजागण ! तिमीहरूले जेसुकै गर वा भन किन्तु मेरो छोरो वेस्सन्तरलाई म हत्या गराउन सक्दिन । मेरो यो शिविराज्य नष्ट ध्वस्त भएपनि उनी निर्दोषी, धार्मिक, दयालु, सदाचारी वेस्सन्तरलाई मैले घात गर्न सक्दिन । प्रजाहरूको यस्तै कुरो भएपनि यो काम मबाट हुँदैन ।"

जनताहरूले भने– "भो महाराज ! हामीले वेस्सन्तर-लाई हत्या गर्ने भनेको होइन । किन्तु उहाँले देशलाई निको तुल्याउने छाँट नदेखिएको हुनाले उहांलाई वङ्क पर्वतमा निस्कासन गरिदिनुभए वेस होला । हाम्रो प्रार्थना यही हो ।"

राजाले भन्नु भयो– "त्यसोभए आज एक रात वेस्सन्तरलाई रहन देऊ । भोलि उनलाई वङ्क पर्वतमा पठाई दिउँला ।"

प्रजाहरूले हुन्छ भने ।

प्रजाहरूलाई चित्त बुझाएर पठाइसकेपछि सञ्जय राजाले वेस्सन्तरराजालाई समाचार पठाउन एक बृद्ध राज कर्मचारीलाई डाकेर यसरी भन्नु भयो--

"हे भणे ! तिमी वेस्सन्तर कहाँ गएर 'शिविनगर निवासी तथा अन्य ग्रामवासी नागरिकहरू आएर तिमीलाई

बङ्क पर्वतमा भोलि नै निर्वासन गरी पठाउन मागेका छन्, तिमीदेखि नागरिकहरू सारै अप्रसन्न भैरहेका छन्' भनि दिनु।"

वेस्सन्तरको श्री भवनमा गएर वेस्सन्तरलाई बिन्ति गर्दै राजदूतले भने—

"भो महाराज! क्षमा पाऊँ। तपाईंलाई एउटा दु:खको कुरा सुनाउन आएको छु। सञ्जयमहाराज कहां सारा नागरिकहरू आएर तपाईंलाई आज एकरात मात्र यहाँ राखेर भोलि नै वङ्क पर्वतमा निस्कासन गरी पाऊँ भनी कराउन आए। तपाईंदेखि नागरिकहरू सारै अप्रसन्न भएका छन्।"

वेस्सन्तर– 'हे भणे! शिविनगर निवासी मानिसहरू मदेखि किन रिसाएको? मैले कुनै नराम्रो काम गरेको छु र उनीहरू रिसाउन? नडराइकन सबै कुरा भन।'

राजदूत– 'भो महाराज! नगरवासी ग्रामवासी ब्राह्मणादि राजकुमारहरू समेत तपाईंले शिविराज्यको लक्षण सम्पन्न श्वेत हस्ती दान दिनु भयो भनी साह्रै रिसाएका हुन्। यही कारणमा तपाईंलाई निर्वासिन गरि पाऊँ भनेका हुन्।'

दूतको कुरा सुनेर मनमा खुसी भएर वेस्सन्तरले भने– "आफ्नो शरीरमा भएको रगत, मासु, आँखा र प्राण समेत दानदिने मनमा भएको मैले हीरा, मोती, सुन, चाँदी इत्यादि

वाह्य पदार्थ दान दिएँ त के दिएँ ? नागरिकहरूले मलाई दानदिएको वापतमा चाहे निकालून चाहे मारि देऊन् मेरो चित्त दान दिनुबाट कहिल्यै पछि हट्ने छैन ।"

बोधिसत्वको कुरा सुनेर राजदूतले भने–'भो महाराज! तपाईंलाई नागरिकहरूले चोर ज्यानमारा आदि अपराधीहरू निर्वासन गरिने बाटोबाट निकाल्ने भनिरहेका छन् ।'

वेस्सन्तर– 'भो दूत ! हुन्छ मलाई दोषीहरू निकाल्ने बाटोबाट नै निकालियोस् । यसमा मलाई केही भन्नु छैन । मलाई नागरिकहरूले अरू कारणबाट निकाल्न खोजेको होइन । श्वेत वर्ण हात्तीदान दिएकोले नै हो । मैले नागरिकहरूसँग भोलि एकदिन यहाँ वस्नुको लागि निवेदन गर्छु । भोलि एकदिन बसेर सप्तसत भन्ने दानदिएर पर्सि अवश्य निस्कने छु ।'

'हवस् महाराज ! मैले यही कुरा नागरिकहरू कहाँ पुऱ्याउनेछु' भनी राजदूत वेस्सन्तरको श्री भवनबाट फर्क्यो ।

राजदूतलाई विदादिएर पठाइसकेपछि सेनापतिलाई वोलाई 'भोलि मैले सप्तसत दानदिन्छु तसर्थ सातसय हात्ती, सातसय घोडा, सातसय गाई, सातसय दास तयार गरिराख्नु' भन्ने आज्ञा दिएर वोधिसत्व एकलै मद्रीरानीको खोपीमा जानुभयो । खोपीमा अति राम्रोसँग सिंगारि राखेको पलङ्गमा बस्नुभई मद्रीरानीसँग वार्तालाप गर्दै बोधिसत्वले भन्नुभयो––

"प्रिय मद्दी ! मैले जुन हीरामोती तिमीलाई दिइ-राखेको थिएँ ती सबै धन र तिम्रो जे जति दाइजो छन् ती सबै राम्रोसँग सुरक्षित गरिराख ।"

मद्दीरानी– 'भो देव ! ती धन सबै कहाँ सुरक्षित गरिराख्ने ? कृपया आज्ञा हुनुभए अनुग्रहित हुनेछु ।"

वेस्सन्तर– 'भो प्रियमद्दी ! सुरक्षित गरिराख्नुको मतलब कहिं सन्दुकमा अथवा कहिं भूमिमा गाडिराख्ने होइन न त कहिं कसैले नदेखिने ठाउँमा राख्नु नै हो, किन्तु शीलवान् गुणवान् ऋषिमुनि याचकहरूलाई दिनु जतिको उत्तम तरीकाले सुरक्षित गर्ने ठाउँ अन्त कतै पनि छैन । दान दिएको धन कसैले लुटेर लान सक्दैन । आफू जहाँ गएपनि यसको पुण्य-रूपी धन पछ्याउँदै आउँछ । यसैलाई अनुगामिक निधान पनि भन्दछन् ।'

महारानीले आफ्नो कुरा स्वीकार गरेपछि पुनः बोधि-सत्वले मद्दीरानीलाई भन्नुभयो––

'भो देवी ! अबदेखि तिमीले आफ्ना छोराछोरीलाई राम्रोसँग मैत्री पूर्वक स्याहार सम्भार गरी बस्नू । तिमीले सासू ससुराको सेवाटहल पनि राम्रोसँगगरी सेवा गर्नू । म कहाँ-बाट निस्किसकेपछि यदि कसैले आएर 'तिम्रो स्वामी म हुँ' भन्न आयो भने त्यसलाई पनि तिमीले मैत्रीपूर्वक सेवाटहल गर्नू । मैले छोडी गयो भनेर आफूलाई दुःखी नपारी आफूलाई सुहाउने मनपर्ने व्यक्तिलाई स्वामीभाव राखी आफ्नो जीवन सुखी तुल्याई बस ।"

यस्तो कुरा सुनेर सशङ्कित मनले 'आज किन होला आर्य पुत्रले यस्तो कुरा सुनाउनु भएको' भन्ने मनले सोचेर मद्दीरानीले वेस्सन्तरसँग यसरी सोधिन्—

'भो स्वामी ! मबाट तपाईंप्रति कुन अपराध भयो ? मलाई क्षमा गर्नुहोस् । मैले तपाईंप्रति कुनै अपराध गरे जस्तो लाग्दैन । तैपनि म अज्ञानीबाट कुनै अपराध हुन गएको भए क्षमा पाऊँ । आज तपाईंले जुनकुरा सुनाउनुभयो त्यसबाट मेरो हृदय फुट्ला जस्तो भएको छ । किन यस्तो आज्ञा हुनु भएको ? यसको केही कारण मैले राम्रोसँग वुझ्न सकिन । कृपापूर्वक बताउनु हवस् ।'

महारानीको शोकपूर्ण कुरा सुनेर वेस्सन्तर राजाले स्पष्ट रुपमा भन्नुभयो–

"हे मद्दी ! तिम्रो कुनै अपराध छैन । तिमीले मलाई एउटा सिन्को भरिपनि केही विगार गरेकी छैनौ । बल्कि तिम्रो गुण ममा निकै छ । संसार बडो विचित्र छ । मैले सेतो हात्ती दान दियो भनेर नागरिकहरू मदेखि रिसाइ-रहेका छन् रे । त्यसकारण मलाई नागरिकहरूले निस्कासन गर्ने निश्चय गरे । अब म भोलि एकदिन मात्र यहाँ बसेर सप्तसत भन्ने दान दिएर पर्सिनै नगरबाट निस्केर एक्लै कुनै ठाउँमा गएर बस्न जानेछु । त्यस ठाउँमा मेरो जीवन दशा कस्तो हुनेहो त्यो म भन्न सक्दिन ।"

महासत्वको कुरा सुनेर मद्दीदेवीले भनिन्– "अहो प्राणनाथ ! यो के आज्ञा गर्नु भएको ? जस्तै भए पनि यस्तो वचन निकाल्नु, मनमा तर्क लिनु पनि राम्रो छैन। फेरि स्त्री जातिको धर्मपनि होइन कि आपनो पतिदेवलाई मात्र एक्लै जङ्गलमा पठाउनु । अतएव प्राणनाथ ! तपाइँ जहाँ जहाँ जानु हुन्छ त्यहीं त्यहीं म पनि अवश्य आउँछु । तपाइँ विना बाँचिरहनुभन्दा प्राण त्याग्नु नै मेरो लागि उत्तम छ । मेरो निम्ति त तपाइँ विना एक घडी बाँचिरहनु भन्दा बलेको चितामा हामफालेर भस्म हुनु नै उत्तम छ । प्राणनाथ ! जस्तो जङ्गलको हात्तीनी आफूलाई जस्तोसुकै दुःखकष्ट हुने भएपनि आफ्ना स्वामीलाई नछाडी स्वामी जताजता गयो उतैउतै जान्छिन् त्यस्तै म पनि तपाईंको पछिपछि तपाइँ जानु भएको ठाउँमा छोरा छोरीहरू लिएर आउँछु। पानी नभएको नदी झैं म एक्लै यहाँ बसेर के गर्ने ? मलाई सह्माल्न गाह्रो होला, मलाई चित बुझाउन गाह्रो होला भनी तपाइँले कत्ति पीर मान्नु पर्दैन । म तपाईंको आज्ञानुसार बसेर पाएको खाई भएको पहिरी तपाईंको सेवा सुसारगरी तपाइँलाई कुनै भार नहुने गरी बस्नेछु ।"

यसरी आपना स्वामीसँग निवेदन गरी मानों आफू पहिले जङ्गलमा वास गरिसकेकी जस्तै महारानीले अनेक प्रकारले जङ्गलको वयान गरिन् ।

* * *

दानकाण्ड–२

उता फुसति महारानीले आफ्नो छोरो वेस्सन्तरलाई अत्यन्त कठोर समाचार सुनाउन पठाएको छ भन्ने समाचार सुनेर 'वेस्सन्तर के गरिरहेछ होला' भन्ने विचार गरेर गुप्त-भेषमा वेस्सन्तरको खोपीमा गएर खापाको पछाडि लुकी छोरा बुहारीको कुरा सुन्दा हृदयले थाम्न नसकेर त्यहीं सुंक्क सुंक्क रूँदै यस्तो विचार गरिन्––

"धिक्कार हो यो मेरो जीवन! यस्तो निर्दोष वेस्सन्तरलाई निकाला गरेको हेरिरहनु भन्दा विषखाएर, पर्वतबाट हाम्फालेर अथवा झुण्डिएर प्राण त्याग गर्नु राम्रो हो। याचकहरूको चित्त प्रसन्न हुनेगरी दानदिने, निर्लोभी, अनेक राजाहरूबाट सत्कारपाएका कीर्तिवान् मेरो छोरो वेस्सन्तरलाई नागरिकहरूले किन निकाल्न खोजेका होलान्? आमाबाबुको सेवाटहल गरिरहेको, जेष्ठहरूप्रति आदरभाव राख्ने, जातिवर्ग र प्रजागणको हित गर्ने मेरो छोरो वेस्सन्तर-लाई किन नागरिकहरूले निकाल्न लागेको होला?"

यसरी मनमा शोकगरी र विलापगरी फुसतिदेवीले आफ्नो छोरो वेस्सन्तर र बुहारी मद्दीलाई धैर्य दिलाई राजा कहाँ गएर यसरी प्रार्थना गरिन्––

"भो महाराज! यदि तपाईंले शिवि नगरवासीहरूको कुरा सुनेर मेरो छोरो वेस्सन्तरलाई देशनिकाला गर्नु भयो भने

माहुरीले छोडेको चाका झैं, फल झरेको वृक्ष झैं, पानी नभएको पोखरीमा हंसराज जस्तै वेस्सन्तर सँगै जन्मेका ६० हजार राजकर्मचारीहरू र सैन्यहरूले विहीन तपाईंको राज्य शून्य हुनेछ, नाश हुनेछ, अन्धकार हुनेछ, उजाड हुनेछ। त्यसकारण शिवि नगरवासीहरूको कुरा नसुन्नु हवस्।

महारानीको अनेक प्रकारको प्रार्थना सुनेर सञ्जय राजाले आज्ञा गर्नुभयो– 'भो रानी फुसती ! मलाई आफ्नो छोरो वेस्सन्तर प्यारो नभएको होइन, राज्यभन्दापनि मलाई आफ्नो छोरो प्यारो छ। तैपनि हे रानी ! हामी भनेका नागरिकहरूको सम्मतिले राजा भइरहेका हौं। त्यसकारण पहिलेदेखि चलिआए झैं शिवि राज्यको झण्डालाई र शिवि राज्यका नागरिकहरूको वचनलाई गौरव र सम्मानगर्दै आफ्नो कर्तव्य र धर्म पालन गर्दै आज मेरो अति प्यारो छोरो वेस्सन्तरलाई पनि देशनिकाला गर्दैछु। कुनै किसिमबाट पनि मैले नागरिकहरूलाई असन्तोष गराउन सक्दिन। प्रजाहरूलाई सन्तोष दिलाउनु र तिनीहरूको सम्मति अनुसार चित्तबुझाई काम गर्नु नै हाम्रो धर्म हो। राजाहरूले प्रजा-हरूको कुरा विशेष ध्यान राख्नुपर्छ। योग्य र अयोग्य यी सबै तिनीहरूले नै ठहऱ्याउनेछन्। धर्म र अधर्म पनि तिनहरूले नै बुझेर लिन्छन्।"

यो कुरा सुनेर महारानीले अत्यन्त विलाप गरिन् र महारानीले विलाप गरेको शब्द सुनेर सञ्जय राजाको राजभवनमा रहेका सारा नरनारीहरू पनि विलाप गर्न लागे।

राजभवनमा रहेका स्त्रीहरूले विलाप गरेको शब्द सुनेर वेस्सन्तर राजाको राजभवनमा रहेका परिजनहरूले पनि विरह थाम्न सकेनन् । यसरी दुवै राजभवनमा रहेका हजारौं नरनारीहरू विलाप गर्न थाले । त्यहाँ भएका मानिसहरू कुनै पनि नरोइ बस्न सकेनन् ।

रातबितेपछि बिहान सबेरै सुगन्धित जलले स्नान गरी वेस्सन्तर राजा दान दिन तयार हुनु भयो । दानशालामा बस्नेहरूले दानशालामा सप्तशत दान तयार भयो भनी वेस्सन्तर कहाँ बिन्ती गरे । वेस्सन्तर त्यहाँ गई सबै याचकहरूलाई बडो आदर सत्कार गर्दै जजसले जेजे माग्यो सोही दान गरे । कर्मचारीहरूलाई 'याचकहरूको चित्त नदुखाउनु' भन्दै अनेक प्रकारको वस्तु दान गर्नुभयो । यो एक थोक त दानशालामा छैन भन्नु नपर्ने गरी दान दिनुभयो ।

उता दुवै राजमहलमा रूवावासी चल्दै थियो । यता याचकहरू सबै दान लिंदै 'हरे वेस्सन्तर राजा आज जेत्तुत्तर नगरबाट निस्केपछि हामीहरूलाई कसले यसरी दान देला' भन्दै कराउँदै गरे । कुनै नागरिकहरू 'अहो यो वेस्सन्तर कस्तो मानिस रहेछ ? दान दियो भनेर नगरबाट निस्कासन गर्ने भइसक्यो तैपनि दान गर्न छोडेको होइन । धन्य वेस्सन्तर कुनचाहिं चाण्डालले गर्दा यस्तो असल वेस्सन्तरलाई निकाल्ने योजना गरेको होला ! ' भन्दै कराइ रह्यो । वेस्सन्तर निस्कने बेलाभयो भन्ने समाचार फैलिएपछि आँखाबाट आँसू नचुहाई बस्न सक्ने कोही भएन । पशुपंक्षीहरू समेत रूखमा बस्दै

झुलिरहे । कोही दान लिन आउनेहरूले दान लिइसकेपछि यस्तो भने––

'हरे ! अब हामीले कोसँग दान माग्ने ? यसरी मनमा अघाउने गरी जे भन्यो उही दान दिने महापुरुष अब कहाँ पाउने ?"

त्यसबेला भूमिकम्प भयो । वोधिसत्वले दान दिंदा दिंदै सन्ध्या समय भयो । रात परे पछि अलंकृत रथमा वसेर वोधिसत्व राजभवनमा फर्कनुभयो । अनि वोधिसत्वले 'आज अवेला भइसक्यो भोलिमात्र जाउँला' भनी आमावाबु कहाँ जानुभयो । वेस्सन्तर जाने वितिक्कै मद्दीदेवीले पनि "मैले पनि सासू ससुरावाट अनुमति लिइराख्नु पर्‍यो" भनी वेस्सन्तर-सँगै नै सञ्जय राजाको राजमहलमा गइन् । दरवारमा पुगेपछि वेस्सन्तरले आफ्ना पितालाई यसरी निवेदन गरे––

"भो पिताज्यू ! अब म तपाईंको आज्ञा पालन गरेर नागरिकहरूको कुरा मानेर जङ्गलमा जान्छु । म त्यहाँ परिआएको दुःख कष्ट सहेर सक्दो पुण्यकर्म गरि बस्ने छु । तपाईं यो विषय वासनामा रहि स्वेच्छाले काम गर्नु हवस् ।"

वुवालाई यति विन्ति गरी वोधिसत्वले मुमाकहाँ गई प्रव्रजित हुनलाई अनुमति माग्दै निवेदन गरे––

"भो मुमा ! मैले आफ्नो देशमा बसेका प्रजाहरूलाई कष्ट दिएँछु अतएव म जङ्गलमा जान्छु । मलाई प्रव्रजित

हुनलाई वचन दिनुहोस् । शिवि देशवासीहरूको बचन मानेर म बनवास जान्छु । त्यहाँ जे दुःख पर्ला त्यो सहन म तयार छु । जङ्गलमा बसेर मैले सक्दो पुण्य गर्नेछु । तपाईंहरू यहाँ बस्नु भैं आवश्यक काम गर्नुहोस् ।"

छोरा वेस्सन्तरको कुरा सुनेर फुसतिदेवीले भन्नुभयो–"तात ! तिम्रो प्रव्रज्या सफल होस् । अब तिमी वनमा जाने भैहाल्यौ । तिम्रो मनोरथ पूर्णहोस् । तर यी मद्दीदेवी कुनै दुःख कष्ट नभोगेकी फेरि दुर्वली, जङ्गलमा गएर कसरी बस्लीन् ? अतएव मद्दीदेवी आफ्ना छोरा–छोरीसँगै यहीं रहोस् ।"

वेस्सन्तर–"भो माता ! मैले कसैलाई करले जङ्गलमा लाने इच्छा गरेको छैन । न मैले कुनै दासीलाई नै अनिच्छा-पूर्वक कहीं लान्छु । अतएव मद्दीलाई मेरोतर्फबाट कुनै करकाप छैन उनको इच्छा भए आउली नभए बस्ली । यसमा मलाई केही छैन, न मेरो कुनै प्रतिवन्ध नै छ ।'

वेस्सन्तरको कुरो सुनेर राजाले मद्दीदेवीलाई भन्नु भयो— "भो मद्दी ! तिमी वनमा नजाऊ । यहीं बसेर राम्रो लगाएर मिठो खाएर छोराछोरी दुवैलाई स्याहारेर सुखपूर्वक वस । जङ्गलमा गएर नचाहिंदो दुःख भोग गर्न नजाऊ । वालकहरूलाई पनि दुःख होला, कष्ट होला । जङ्गलमा जीवजन्तुहरूको भय पनि निकै होला ।"

मद्री रानी-- "ससुराज्यू ! मलाई आफ्नो स्वामी बाहेक अरू कुनै सुख चाहिंदैन । आफ्नो स्वामीको साथमा बस्दा जस्तो सुकै दुःख कष्ट परे पनि मलाई सुख नै हुन्छ । स्वामीलाई मात्र जङ्गलमा पठाएर म यहाँ बसिरहँदा तपाईं-हरूलाई पनि राम्रो छैन । फेरि यसरी बस्नु मेरो धर्म पनि होइन । अतएव मलाई नरोक्नु हवस् । तपाईंले जङ्गलमा अनेक भयहरू छन् भन्नुभयो तर म ती भयहरूदेखि कति पनि डराउँदिन । संसारमा स्त्री जातिलाई स्वामी विना रहनु जस्तो दुःख कष्ट तथा भय अरू के होला ? अतएव मलाई जे जस्तो सुकै भए पनि म जङ्गलमै जान्छु । पानी नभएको नदी नाङ्गो हुन्छ । त्यस्तै पति विनाको नारीलाई दशौंजना दाजुभाइ भए तापनि नाङ्गो नै भन्छन् । जुन नारी आफ्नो स्वामीलाई दुःख पर्दा आफूले पनि दुःख अनुभव गर्ला र सुख पर्दा सुख अनुभव गर्ला त्यस्ती नारीलाई देवताहरूले पनि प्रशंसा गर्छन् । आफ्नो स्वामी भएर पनि आफू मात्र सुख खोज्ने नारीको हृदय कस्तो होला ? अतएव ससुराज्यू ! मलाई जे भए पनि जस्तो सुकै दुःख भए पनि मेरो निम्ति आफ्नो स्वामी ठूलो छ । अनन्त धन प्राप्त भए पनि म नगइ छाड्दिन ।"

आफ्नी बुहारी मद्रीदेवीको कुरा सुनेर सञ्जय राजाले भन्नुभयो--

'भंगो त्यसो भए यो जालिकुमार र कृष्णाजिनी दुइवटालाई यहीं छोडेर जानू ।'

मद्रीदेवी– 'भो महाराज! मेरा प्यारा बच्चाहरू छाडेर त म एक घडी पनि बस्न सक्दिन। यिनलाई जङ्गलमा कुनै तकलिफ हुने छैन। यिनीहरू जङ्गलमा आनन्दपूर्वक खेलि रहनेछन्। यी दुई बालकहरू रहँदा हामीलाई पनि रमाइलो र आनन्द हुनेछ।'

सञ्जय राजा– 'भो मद्री! राजदरबारमा बसेर कस्ता कस्ता उत्तम पुराना चामलको भोजन गरिरहेका कुमारहरू जङ्गलमा फलफूल र कन्दमूल खाएर कसरी बस्लान्? राजदरबारमा इच्छानुसार खाइरहेका बालकहरू जङ्गलमा कसरी बस्लान्? रेशम आदि नरम बस्त्र लगाइरहेका बच्चाहरू जङ्गलमा केराका पातका बस्त्र लगाएर कसरी बस्लान्? जहाँ जान परे पनि रथ बाहनमा बसेर गइरहेका बालकहरू जङ्गलमा जुत्ता समेत नलगाई नाङ्गो गोडाले टेकेर हिड्नु पर्दा यिनीहरूलाई कत्तिको कष्ट हुने होला? यस्तो राजभवनको श्री शय्यामा सुतिरहेका बालकहरू त्यहाँ जङ्गलमा रूखमुनि भुईंमा कसरी सुत्लान्? कस्ता कस्ता सुगन्ध आदि लगाएर सुशोभित भइरहेका बच्चाहरू त्यहाँ जङ्गलमा छारो धुलोले व्याप्त भएर कसरी बस्लान्? यति मात्र होइन, जङ्गली स्याल, भालु तथा हात्तीहरूको भय छ। फेरि कीरा चराहरूले टोक्ने डर छ। त्यसकारण यी बालकहरूलाई यहीं छाडी जाऊ।'

वेस्सन्तरहरू राजभवनमा आफना मुमा बुबाहरूसँग कुरा गर्दा गर्दै रात बित्यो, भोरभयो। सूर्य उदाए। कर्मचारीहरूले

सरकारको आज्ञामुताविक अति राम्रा तथा वलिया चारघोडा भएको रथ राजभवनको अगाडि ल्याए। मद्रीरानीले आफ्ना सासू-ससुराहरूसँग, 'भो महाराज! शोक नगर्नु हवस्, दुःख नमान्नु हवस्, हामीलाई जस्तो भयो त्यस्तै यी वालकहरूलाई पनि हुनेछ। यसमा केही धन्दा नमान्नु हवस्।' भनी आफ्ना स्वामी भन्दा पनि पहिल्यै दास दासीहरूसँग विदा लिएर आफ्ना प्यारा छोराछोरी दुवै लिएर रथमा वस्न गइन्।

मद्री रानी रथमा वस्न गइसकेपछि वेस्सन्तर पनि आमावाबुको चरणमा प्रणाम गरेर तीन पटक परिक्रमा गरेर राजदरवारमा रहेका सबैलाई आशीर्वाद दिएर अगाडि भेटेसम्मका मानिसलाई आफूसँग भएका चीजहरू दान दिंदै राजभवनबाट वाहिर निस्केर रथमा वस्नुभयो। रथमा बसिसकेपछि आफूलाई भेट्न भनी पटाङ्गिनीमा जम्मा भैरहेका राजभारदारहरू सहित प्रजागणसँग पनि विदा लिएर 'सुखी होस् आनन्द होस्, अब हामी जान लाग्यौं' भनी आशीर्वाद दिंदै रथ अगाडि बढाउनु भयो।

यसरी महासत्वले सबै प्रजाहरूलाई 'दान दिएर कुशल कर्म गरेर जीवन कल्याण हुने काम गरी बस' भनी धैर्य दिएर विदा दिएर जङ्गल तर्फ प्रस्थान गर्नुभयो। त्यसबेला मुमा फुसतिदेवी महारानीले 'मेरो छोराको काम नै दान दिनु हो तसर्थ इच्छा पूर्ण हुने गरी दान देओस्' भनेर सप्तरत्नले भरिएको सातवटा गाडा उनको दायाँवायाँ पठाइ दिनुभयो।

वेस्सन्तरले आफ्नो शरीरमा भएको आभरणादि दान गर्दै सबैलाई आशीर्वाद दिंदै अठार पटकसम्म माग्न आएका याचकहरूलाई दान दिनुभयो। रथमा भएका सारा धन सम्पत्ति हिरामोती जवाहरात सबै दान गर्नुभयो। यसरी दान दिएर रथमा वसी जङ्गलतर्फ जाँदै नगरबाट वाहिर पुगेपछि महासत्वको मनमा आफ्ना मुमा बुवाहरु वसि राख्नु भएको स्थान एक पटक हेर्ने इच्छा भयो र भूमि घुमेर रथ नगरपट्टि फर्कियो। बोधिसत्वले आफ्नो आमा-बाबुको गुण सम्झेर उनीहरू बसिरहेको राजदरबारलाई हेर्नुभयो। यसबेला पनि उहाँको करूणाको प्रभावले भूमि कम्प भयो। आफूले हेरिसकेपछि मद्दिदेवीलाई पनि आमा-बाबुको प्रासाद एक पटक देखाउने मनमा लिएर भन्नुभयो--

"प्रिय मद्दी ! हेर त हाम्रो शिवि राज्यका राजा हाम्रा पूज्य बुवाज्यूको रमणीय राजभवन कतिको शोभा युक्त छ।"

यसपछि महासत्वले आफूलाई छोड्न आएका आफ्ना साथीहरू, मन्त्रीवर्गहरू तथा साठी हजार शैन्य र अरू लावा लस्करहरूलाई त्यहींबाट बिदा दिई फर्काए र मद्दीदेवीलाई 'प्रिय मद्दी ! तिमीले पछाडि हेर्दै गर। कुनै ब्राह्मणादि याचकहरू आए मलाई भन्नु 'रथ वढाउछु' भनी स्वयं वेस्सन्तरले रथ चलाउनु भयो।

यसरी वेस्सन्तर आफ्नो परिवार सहित रथमा बसेर वनान्तरतिर रथ वढाँउदै जाँदा वेस्सन्तरले सप्तशतिक दान

दिएको छ भन्ने कुरा सुनेर दान लिन भनि आएका चारजना ब्राह्मणहरू त्यस दानलाई भेट्टाउन नसक्दा नगरवासीहरूले 'वेस्सन्तर रथमा बसेर वनमा गइसक्यो' भनेको सुनेर अरूथोक केही पाउन नसके पनि रथमा जोतिएका घोडा भए पनि मागेर ल्याउनु पऱ्यो भन्ने मनमा लिएर ती ब्राह्मणहरू हतर पतर दगुर्दै आए। पछाडि हेर्दै गइरहेकी मद्रीरानीले हतर पतर दगुर्दै आइरहेका ब्राह्मणहरूलाई देखेर आफ्ना स्वामी वेस्सन्तर-लाई 'प्राणनाथ! पछाडि कुनै याचकहरू दगुर्दै आएको जस्तो छ' भनी आदरपूर्वक निवेदन गरिन्। महासत्वले रथ अड्याउनु भयो। ब्राह्मणहरू अगाडि आइपुगे। किन दगुर्दै आएको भनी वेस्सन्तरले सोध्नु भएपछि तिनीहरूले 'अब के मागौं यी चारवटा घोडा दिनु भए उत्तम हुने थियो भनी प्रार्थना गरे। बोधिसत्वले खुसी साथ चारैवटा घोडा खोली दान गर्नुभयो।

आश्चर्यको कुरा त यो छ कि चारैवटा घोडा रथबाट निकाल्दा पनि रथको धुर भुईंमा नछोइकन त्यसै अडिरह्यो। ब्राह्मणहरू घोडा लिएर गइसकेपछि चारवटा देवपुत्रहरूले रक्तवर्ण मृगको भेष धारण गरेर रथमा जोतिई रथ बढाइ लगे। वेस्सन्तरले पनि तिनीहरू देवपुत्रहरू हुन् भनी थाहा पाउनु भयो।

यसरी जाँदा जाँदा बाटोको बीचमा फेरि एक ठाउँमा त्यस्तै याचकहरू आएर उहाँको रथ मागे। उहाँले तुरन्त मद्रीदेवी सहित छोरा-छोरीहरू रथबाट ओह्राली याचकहरूलाई

आदरपूर्वक रथ दान गर्नुभयो । रथ दान गर्ने वित्तिकै रथमा जोतिई आएका चारवटा देवपुत्रहरू अन्तर्धान भए । तसर्थ भनेको छ--

'भिक्षुगण ! त्यसबेला वेस्सन्तरसँग रथ दान लिन आए । वेस्सन्तरले रथ दान गरे । त्यसबेला वेस्सन्तरको मनमा कत्ति पनि दुःखको अनुभव भएको थिएन ।'

यति भइसकेपछि वेस्सन्तरले मद्दीरानीलाई धैर्य दिंदै 'भो मद्दी ? अब हामीहरू जङ्गलको प्राकृतिक सौन्दर्य हेर्दै यी दुवै बालक बोकेर हिंडेर जाऔं' भनी मद्दीलाई सानी कृष्णाजिनी वोकाई आफूले जालि कुमारलाई बोकेर दुवै आपसमा प्रेमालाप तथा दुःख सुखको कुरा गर्दै हिंडेर बाटो काट्नु भयो । तसर्थ भनेको छ—

राजकुमारं आदाय राजपुत्ती च दारिकं ।
सम्मोदमाना पक्कामुं अञ्ञमञ्ञं पियंवदा ।।

अर्थात्–

राजकुमारले राजकुमारलाई बोकेर राजकुमारीले राजकुमारीलाई बोकेर दुवै आपसमा सुख दुःखको कुरा गर्दै प्रसन्नता पूर्वक गए ।

★ ★ ★

बन काण्ड

यसरी जाँदा जाँदा उहाँहरूले बटुवाहरूसँग वङ्क पर्वत कत्तिको टाढा छ भनी सोध्नु हुँदा उहाँहरूको इतिहास सुनेर विरह थाम्न सक्ने कोही भएन। सबैले अहो ! तपाईंहरू वङ्क पर्वतमा कहिले पुग्न सक्नु होला र निकै टाढा छ भन्ये।

वाटोको दायाँ वायाँ वृक्षमा फलहरू फलिरहेका थिए। जालि र कृष्णाजिनीहरूले फल खान पिरे फलफूल सहित हाँगाहरू हातले भेट्टाउन सकिने गरि नुहिरहेकोले वेस्सन्तरले फलफूल टिपेर वालकहरूलाई पेट भरि खुवाउनु भयो। (फलफुलको हाँगा नुहेर आएको देखेर मद्रीदेवीले अत्यन्त आश्चर्य प्रकट गर्दै साधुकार गरे।)

जेत्तुत्तर नगरवाट सुवण्णगिरि ताल भन्ने पर्वत पाँच योजन पर्छ। त्यहाँवाट पाँच योजनमा कोन्तिमार भन्ने नदी छ। त्यहाँबाट पाँच योजन उता आरञ्जर गिरि भन्ने पहाड छ। त्यहाँवाट पाँच योजन उता दुन्निवट्ट ब्राह्मण गाउँ छ। त्यहाँवाट दश योजन उता वेस्सन्तरका मामाहरूको देश छ। यसरी तीस योजनको वाटो काटेर उहाँहरू मामाहरूको देशमा पुग्न जानुभयो। तसर्थ भनेको छ—

संखिपिंसु पथं यक्खा अनुकम्पाय दारके ।
निक्खन्त दिवसे नेव चेतरट्ठं मुपागमुन्ति ॥[१]

अर्थात्–

जाली र कृष्णाजिनीहरूको निम्ति देवगणहरूले बाटो छोटयाइ दियो । प्रस्थान गरेकै दिन वेस्सन्तरहरू मामाहरूको देश चेतराष्ट्रमा पुग्न गए ।

विहान सबेरै राजदरवारवाट प्रस्थान गर्नु भएका उहाँहरू सन्ध्यामा मामाहरूको देश चेतराष्ट्रमा पुग्नुभयो । त्यसबेला चेतराष्ट्रमा वेस्सन्तरका मामाहरूकहाँ ६० हजार क्षत्रीयहरू थिए ।

उहांहरू नगरमा प्रवेश नगरिकन नगरको छेउमा रहेको एक धर्मशालामा वस्नु भयो । मद्दीदेवीले सर्वप्रथम वेस्सन्तरको पाउको धुलो झारेर पाउ पुछेर गोडा मिच्नुभयो । अनि वेस्सन्तर राजा आइरहेको कुरा थाहा दिने विचारले आफ्ना स्वामीले देखिने गरी धर्मशालाको वाहिर मद्दीदेवी वस्नु भयो अनि नगरमा आउने जाने महिलाहरूले मद्दीरानीलाई देखेर 'अहो ? यिनी को हुन् ? को रहिछन् ? नयाँ जस्तो छ' भनी उहांलाई हेर्न आए ।

कुरा चलेपछि उहाँहरू आफ्ना छोरा-छोरी लिएर अनाथ जस्तै आउनु भएको थाहा पाएर मानिसहरू राजदरबारमा गएर वेस्सन्तर राजाहरू सपरिवार आइरहनु भएको

---

१. चरिया पिटक अकित्ति वग्ग ९

छ भन्ने जाहेर गरे। खवर पाउने वितिक्कै राजाहरू अनेक राज कर्मचारीहरू साथमा लिएर गहभरी आँसू भरेर वेस्सन्तरसँग भेटेर यस्तो भने--

'भो वेस्सन्तर! तपाईंको सैन्य भारदारहरु खोइ? तपाईंको रथ र घोडाहरू खोइ? के तपाईं घोडामा अर्थात् रथमा आउनु भएको होइन? तपाईंको बुबा मुमाहरू कुशलै हुनुहुन्छ? तपाईंलाई कुशलै छ?'

राजाको कुरा सुनेर वेस्सन्तरले भन्नुभयो--

'भो राजन्! मलाई आनन्दै छ, मेरा मुमा-बुबाज्यूहरू पनि कुशलै हुनुहुन्छ। शिवि देशलाई पनि मङ्गलै छ। मैले सेतो मङ्गल सम्मत हात्ती याचकहरूलाई दान दिएँ। त्यसकारण नागरिकहरू मदेखि रिसाएका हुनाले मलाई देशबाट निरकासन गरे। मैले तिनीहरूको वचन मानेर वङ्क पर्वतमा जान्छु भनेर आएका हौं।'

वेस्सन्तरको कुरा सुनेर राजखलकहरूले यसो भने--

भो 'वेस्सन्तर! तपाईं हामीहरूको पाहुना हुनुभयो। तपाईंले केही पीर मान्नु पर्दैन। हामीले तपाईंको खानपानको बन्दो बस्त गरि दिन्छौं।

वेस्सन्तर– 'भो राजन्! तपाईंहरूको अमूल्य प्रार्थनालाई म स्वीकार गर्छु। बुबाज्यूले मलाई वङ्क पर्वतमा

बस्न जाऊ भनी निर्वासन गर्नु भएको छ। तसर्थ म वङ्क पर्वत मै वस्न जान्छु। तपाईंहरूले मलाई वङ्क पर्वतमा बस्ने ठाउँ कृपापूर्वक देखाइदिनु होस्।'

राजपरिषदले भने– 'भो वेस्सन्तर! हामी गएर सञ्जय राजा समक्ष तपाईंको निर्दोष भाव जाहेर गरी नफर्कुन्जेलसम्म तपाई यहीं वस्नुहवस्। तपाईंलाई यहाँ कुनै तकलिफ हुने छैन।'

वोधिसत्वले भने– 'भो राजन्! तपाईंहरूले यो इच्छा नगर्नु होस्। शिवि देशका नागरिकहरू मदेखि अत्यन्त क्रुद्ध भैरहेका छन्। त्यसकारण तपाईंहरूले मेरो विषयमा केही चर्चा गर्न जाँदा झन क्रुद्ध भएर मेरा कारणवाट मेरा पूज्य बुबाज्यूलाई समेत निस्काशन गरिदिन सक्छन्। तसर्थ यो कुरा त्यहाँ नपुर्‍याउनु होस्।'

राज परिषदले भने– 'भो वेस्सन्तर! हामीले तपाईंको निर्दोषता देखाउँदा पनि शिवि देशवासीहरूको चित्त बुझेन भने तपाई यहीं वसेर राज्य गर्नु होस्। यो चेतराष्ट्र पनि अति समृद्ध छ। जङ्गलमा जाने विचार नलिनु होस्, राज्य चलाउने मन गर्नुहोस्।'

वेस्सन्तरले भने– 'भो राजन्! मलाई राज्य चलाउने मन छैन। तपाईंहरूले दिनु भएको सबै मैले स्वीकार गरें।

राज्यबाट निर्वासित भैसकें। फेरि यहाँ राज्य गर्दा परस्पर शत्रुता बृद्धि हुन सक्छ। अनि मेरो कारणबाट दुई राज्य बीच झगडा भएर प्राणी हत्या हुनेछ। यो मलाई मन पर्दैन। बरु मलाई जङ्गलमा वस्न एउटा ठाउँ वन्दोवस्त गरिदिनु होस्।'

यसरी महासत्वले राज्य गर्न अस्वीकार गरेपछि चेत नगरबासी सहित सकल राजपरिषद्हरूले महासत्वको महान् सत्कार गरे। वेस्सन्तरले भने नगरमा प्रवेश गर्णे इच्छा गर्नु भएन। तसर्थ तिनीहरूले त्यहीं एक धर्मशालालाई अलंकृत गरी अङ्गरक्षकहरू राखेर बोधिसत्वलाई भव्य रूपले भोजन गराए। वेस्सन्तरले नागरिकहरूको स्वागतलाई स्वीकार गरी एक अहोरात्र त्यहाँ बसेर भोलिपल्ट विहान सबेरै अनेक प्रकारको खाद्य भोज्य वस्तु खानपिन गरी ती राजपरिषद् धर्मशालाबाट बाहिर निस्कनु भयो। साठी हजार क्षत्रीय परिवार पन्ध्र योजन मार्गसम्म बोधिसत्वसँगै गएर जङ्गलमा पुगेपछि त्यहाँदेखि उता पन्ध्र योजनको बाटोको कुरा बताउँदै गहभरि आँसु राखी तिनीहरूले यसो भने--

'भो वेस्सन्तर! अब तपाईं यहाँबाट दक्षिणतिर जानुहोस्! त्यहाँ गन्धमादान भन्ने शिला पर्वतमा पुग्नु हुन्छ। त्यहाँबाट उत्तर लागी विपुल भन्ने पर्वत भेट्टाउनु हुनेछ। त्यहाँबाट पनि पर जाँदा अनेक प्रकारका माछाहरू भएको केतुमती नाम गरेको एउटा नदी भेट्टाउनु हुनेछ। त्यहाँ केही

छिन विश्राम गर्नु भई स्नान गरी त्यहाँबाट उता जानु भएपछि गुलियो फल फलेको एउटा बहरको बृक्ष भेट्टाउनु हुनेछ। त्यहाँबाट पनि पर जानु भो भने नालिक भन्ने पर्वत पुगिन्छ। त्यहाँबाट पनि उत्तर र पूर्वको कोणतिर जानुभयो भने मुचलिन्द नामक सरोवरमा पुगिन्छ। त्यहाँबाट अगाडि जानुभयो भने अत्यन्त राम्रो निर्मल पानीले भरिएको मनपर्दो पुष्करणी एउटा भेट्टाउनु हुनेछ। त्यसको पनि उत्तर पूर्व कोण तर्फ जानु भई पर्णशाला बनाई आफूले इच्छा गरे अनुसारको तप गर्नुहोस्।'

यसरी पन्ध्र योजनको बाटो बताई चेतराष्ट्रका राजपरिषद्हरू त्यहाँबाट फर्के। जानुभन्दा अगाडि तिनीहरूले वेस्सन्तरको रक्षाको निम्ति जङ्गलको बाहिर एउटा अति चतुर चेतपुत्रलाई पहरा राखी त्यसलाई 'यहाँ जङ्गलमा आउने मानिसहरूलाई राम्रोसँग परीक्षा गरी हेर्नु' भनी त्यहाँबाट सबै फर्के।

बोधिसत्वको तपस्वी भेष

बोधिसत्व पनि तिनीहरूले बताएको बाटोबाट जाँदै गन्धमादान पर्वतमा पुगेर त्यो दिन त्यहीं बिताई भोलिपल्ट त्यहाँबाट उत्तरतर्फ लागेर विपुल पर्वत कटाई क्रमश: केतुमती नदीको किनारमा पुग्नु भयो। जङ्गलमा हिंड्ने मानिसहरूले दिएको मासु मह आदि सेवन गरेर तिनीहरूलाई सुनको सियो

दिएर त्यहाँबाट क्रमशः पहाडको चुचुरोमा रहेको बहरको वृक्षनिर पुग्नु भयो। त्यहाँ केही बेर बस्नु भई आराम गरेर बहरको फल खाएर त्यहाँबाट पनि प्रस्थान गरे पछि नालिक भन्ने पर्वतमा पुग्नु भयो। त्यहाँ खोज तलास गरि हेर्दा मुचलिन्द सरोवर देख्नु भई त्यहाँबाट उत्तर पूर्वको कोणतर्फ हेरि जाँदा एउटा साँगुरो बाटो देखी त्यस बाटोबाट जाँदा क्रमशः चारकोण भएको मनपर्दो राम्रो पुष्करणीमा पुग्नुभयो।

त्यसबेला शक्रदेवले वोधिसत्व वङ्क पर्वतमा आइपुगेको देखेर विश्वकर्मा देवपुत्रलाई डाकेर 'हे विश्वकर्मा देवपुत्र! तिमी गएर वङ्क पर्वतमा वेस्सन्तर बोधिसत्वको लागि एउटा आश्रम निर्माण गरी सम्पूर्ण अमनुष्य पशुपंक्षीहरूको भय इत्यादिवाट रक्षा गरी आउनु' भनी खटाउनु भयो। विश्वकर्मा देवपुत्र त्यहाँ गएर दुईवटा पर्णशाला र बेलुका वस्ने र दिउँसो बस्ने ठाउँ वनाई त्यसभित्र ऋषि भेषलाई चाहिने सबै सामग्री राखी पर्णशालाका ठाउँ ठाउँमा 'यो आश्रममा भएको वस्त्रादि जसलाई आवश्यक छ उसले ग्रहण गरी आफ्नो धर्मपालन गर्न सकोस्' भनी लेखेर अमनुष्य तथा पशुपंक्षीहरूको भय रहित गराई आफ्नो ठाउँमा फर्के।

महासत्वले एकजना मात्र जान सकिने साँगुरो बाटो देखेर 'अवश्य यो वाटो आश्रमतर्फ जाने वाटो हुन सक्छ' भनी सोचेर मद्दी, जालि तथा कृष्णाजिनीहरूलाई आश्रममा पस्ने

ढोकातिर राखि आफू मात्र पहिले आश्रममा पुग्नुभयो। आश्रममा पुगेपछि कुटीमा पस्नुभयो। त्यहाँ कुटीमा ठाउँ ठाउँमा अक्षर लेखिराखेको देखेर शक्रदेवले मलाई देख्नुभयो होला भन्ने बुझेर आफूसँग रहेको खड्ग धनुष वाण सबै एकातिर राखी आफ्नो शरीरको वस्त्र छाडी तपस्वी भेष धारण गर्नुभयो।

यसरी तपस्वी भेष धारण गरिसकेपछि लट्ठी टेकी पर्ण शालाबाट बाहिर निस्केर चंक्रमणशालामा उक्लेर केही वेर चंक्रमण गरी प्रत्येक बुद्ध जस्तै संयमी भएर मद्री र जालिहरू भएको ठाउँमा जानुभयो।

मद्रीदेवीले आफ्नो स्वामीलाई तपस्वी भेषमा देखेर विरहले आँसूका धारा वगाएर वेस्सन्तरसँगै आश्रममा गएर आफ्नो निम्ति बनाइ राखेको पर्णशालामा पसेर त्यहाँको तपस्वीनी बस्त्र पहिरी तपस्वीनीको भेष धारण गरिन्। पछि छोरा-छोरीहरूलाई पनि तपस्वीको वस्त्र लगाइ दिए। यसरी चार क्षत्रीय परिवारहरू वङ्क पर्वतको बीच बस्नुभयो।

यसरी तपस्वी र तपस्वीनी भएपछि मद्रीदेवीले वेस्सन्तरसँग प्रार्थना गरिन्—

'भो नाथ! तपाइँ फलफूलको निम्ति जङ्गलमा नजानुहोस्। बालकहरूको हेरविचार गरी यहीं बस्नुहोस्। म प्रति दिन जङ्गलमा गई फलफूल खोजेर ल्याउनेछु।'

त्यस दिनदेखि मद्दीदेवीले जङ्गलबाट ल्याएका फल-फूलहरू भोजन गरेर चार क्षत्रीयहरू सुख दुःख अनुभव गर्दै जङ्गलमा बस्नु थाले ।

वेस्सन्तरले पनि मद्दीदेवीलाई यसो भन्नुभयो---

"प्रिय मद्दी ! अव हामी प्रव्रजित भइ सक्यौं । स्त्री ब्रह्मचर्यमा मल हो, तसर्थ अबदेखि तिमी कुवेलामा म कहाँ नआउनू ।"

मद्दीदेवीले "हुन्छ हवस्" भनी स्वीकार गरिन् ।

यसरी परस्पर वाचा वन्धन गरी उहाँहरू जङ्गलमा बस्नु भयो । महासत्वको मैत्री ध्यानले तीन योजनसम्मका प्राणीहरूको चित्तमा मैत्री भाव उत्पन्न भयो । परस्पर सबै आपसमा मिलेर बसे । कसैले कसैलाई हिंसादि गर्ने भावना आएन । सबै सुखी र मुदित भएर सुसम्पन्न भई बस्न थाले ।

मद्दीदेवीको नित्यचर्या

मद्दीदेवीको नित्यकर्म भने यस्तो बन्यो–

विहान सबेरै उठेर पिउने पानी र हातगोडा धुने पानी ठाउँ ठाउँमा राखेर आफ्ना स्वामी वेस्सन्तरलाई स्नान गर्ने पानी र दतिवन राखी आश्रम सबै सफासँग बढार्ने । मन पर्ने

किसिमसँग वढारी सकेपछि छोरा-छोरी दुवैलाई बुवा कहाँ राख्न लाने । अनि एउटा झोला गल र अंकुश लिएर बनमा जाने। बनमा गएर झोला भरि फलफूल राखी सन्ध्या समयमा आश्रममा फर्कने। आश्रममा पुगेपछि पर्णशालामा फलफूल राखी स्नान गरी सकेपछि छोरा-छोरीलाई नुहाइ दिने। अनि चारै क्षत्रीयहरू एकै ठाउँमा भेला भएर फलफूल खाइसकेपछि मद्रीदेवी आफ्ना छोरा-छोरी लिएर आफ्नो पर्णशालामा जाने ।"

यस्तो किसिमको मद्रीदेवीको दिनचर्या भयो। यसरी जीविका चलाउँदै उहाँहरूले त्यस बङ्क पर्वतमा सात महीना बिताउनु भयो ।

★ ★ ★

जूजक काण्ड

त्यसबेला कलिङ्ग देशमा दुन्निबट्ट गाउँ बस्ने जूजक ब्राह्मणले यताउती पैसा माग्दै प्राप्त भएको एक सय रूपैया अर्को एउटा ब्राह्मण कहाँ नासो राखेर फेरि माग्दै हिंडे। जूजक ब्राह्मण धेरै महीनासम्म पनि नआउंदा रूपैया नासो लिने ब्राह्मणले जूजक ब्राह्मणको एक सय रूपैया ह्वासि दियो। पछि जूजक आएर रूपैया माग्दा ब्राह्मणले तिर्न नसकेर आफ्नी छोरी अमित्रतापन नामकी ब्राह्मणी तिनलाई दिइ पठाए। जूजक खुशी हुँदै ब्राह्मणी साथमा लिएर आफ्नो गाउँमा बस्न गए। अमित्रतापन ब्राह्मणीले पनि जूजक ब्राह्मणको सेवा सुश्रूषा राम्रै सँग गरिन्। अरू अरू युवक ब्राह्मणहरूले अमित्रतापन ब्राह्मणीको भाव भक्ति र सेवा सुश्रुषा देखेर आफ्नी स्त्रीहरूलाई 'देख्यौ फलानो बूढो जूजकको जहान ! त्यस्ती तरूणी भएर पनि त्यस्तो बूढो जूजक ब्राह्मणलाई कसरी सेवा सुश्रूषा गर्छे ! तिमीहरू मात्र यसरी अलसी भएर किन बसेको ?' भनी गाली गर्ने भए। आफ्नो लोग्नेको गाली खप्नु परेकोले ती आइमाईहरूले 'अमित्रतापन ब्राह्मणी-लाई गाउँबाट नभगाई कहाँ छाड्ंला' भन्ने नियत गरी एक दिन अमित्रतापन ब्राह्मणी नदीमा पानी भर्न आउंदा तिनीहरू सबै मिलेर खूब गिज्याए र नाना प्रकारले उपहास गर्दै यसो भने--

"हे नानी ! तिम्रा आमा-बाबु कस्ता रहेछन् ? हेर ! यस्तो काम नलाग्ने बूढोलाई यस्ती तरुणी केटी दिइ पठाएको ! तिमी तिम्रा आमा-बाबुलाई मन पर्दैन कि कसो ? तिमीलाई सुखी तुल्याउन त होइन होला यहाँ पठाएको । तिम्रा आफन्तहरूले तिमीलाई साह्रै नै अन्याय गरे । त्यस्तो बूढोसँग पनि विहे गरि पठाउने हो ? साँच्चै नै तिम्रा आफन्तहरूले तिमीलाई बिगार्न नै यस्तो गरेको हुनुपर्छ ? के तिम्रा आमा-बाबुलाई तिमी जस्ती राम्री छोरी दिन संसारमा अरू कोही मानिस पाएनन् होला ? अवश्य तिमीले पहिलो जन्ममा श्रमण ब्राह्मणहरूलाई सरापेर आएको होला त्यसैले अहिले मितीलाई यस्तो लोग्ने परेको हो । त्यस्तोसँग बसेर तिमीले के सुख पाउली के आनन्द होला र ? जोडी मिल्ने लोग्ने जुडेको भए कस्तो सुख पाइसकेकी होली । हरे ! धिक्कारै हो तिम्रो कर्म ! यस्तो बूढोसँग बस्नु भन्दा त तिमी माइती जानु नै असल छ ।"

अनि अमित्रतापन ब्राह्मणी दु:ख मानेर सुंक्क सुंक्क रूँदै घर फर्किन् । जूजक ब्राह्मणले किन रोएकी भनेर सोद्धा ब्राह्मणीले भनीन्––

'भो ब्राह्मण ! अबदेखि म भए भरको आइमाईहरूले तिमी जस्तो बूढोसँग बस्ने भनी अनेक प्रकारले गिल्ला गराई तिम्रो लागि नदीमा गएर पानी भर्न जान्न ।'

जूजक– 'त्यसो भए तिमीले पानी भर्नु पर्दैन। तिमीले यसमा पीर नमान । म नै पानी भर्न जान्छु ।'

ब्राह्मणी– 'म आफ्नो मालिकलाई काम गराई बस्ने कुलमा जन्मेकी नारी होइन। त्यसकारण मलाई एउटी दासी ल्याइ देऊ। होइन भने म यो घरमा बस्दिन।'

जूजक– 'भो प्रिय! म गरीब छु। मसँग धन धान्य प्रसस्त छैन। न त मसँग कुनै ठूलो काम नै छ। त्यसकारण मैले कहाँबाट कसरी दास-दासी ल्याउने? तिमीलाई मैले चाहिँदो सेवाटहल गरी चाकरी गर्छु। तिमी नरिसाऊ।'

ब्राह्मणी– 'त्यसो भए तिमी वेस्सन्तर राजा कहाँ गएर उनका छोरा-छोरी मागेर ल्याइ देऊ। उहाँ खूब दानी हुनुहुन्छ। उहाँले अवश्य दिइपठाउनु हुनेछ।'

जूजक– 'भो ब्राह्मणी! म निर्बल बूढो भैसकें। त्यतिको टाढाको बाटो जान सक्दिन। तिमीलाई म चाहिँदो सेवा सुश्रूषा गर्नेछु। तिमी किन रिसाउँछ्यौ। नरिसाऊ।'

ब्राह्मणी– 'भो ब्राह्मण! तिमी त लडाईंमा नगैकन नै पराजित भए जस्तै जाँदै नगैकन त्यसै जान सक्दैन भनी कायल भयौ। यदि तिमीले दास-दासी ल्याइ दिएनौ भने म यस घरमा एक छिन पनि बस्दिन। मैले तिमीलाई सुख दिन पनि सक्दिन। फेरि म अरू मानिससँग हिंडेको देख्दा तिम्रो मनमा अपशोच र ताप होला। मलाई त तिम्रो मुख हेर्नु भन्दा नहेर्नु नै असल लाग्छ।'

ब्राह्मणीको कुरा सुनेर जूजकले आत्तिएर भन्यो--

'त्यसो भए भो ब्राह्मणी। तिमीले मलाई बाटोमा खाने खर्च अलि ठीक पारि देऊ म गएर वेस्सन्तरका बालकहरू मागेर ल्याउँछु।'

जूजकको कुरा सुनेर ब्राह्मणीले छिटोछिटो गरी बाटोमा खानलाई मकैको पिठोको रोटी, सत्तु आदि तयार गरि दिइन्। ब्राह्मणले जङ्गलमा गएर दाउरा खोजेर ल्याई पानी ल्याएर थोत्रो भएर भत्किरहेको घर मरम्मत गरी 'अबदेखि म नफर्कुन्जेल कुवखतमा बाहिर नजानु' भनी स्वास्नीलाई भनेर ऋषिको भेष लिएर खानेकुरा राखेको झोली काँधमा बोकेर गहभरि आँसु राख्दै स्वास्नीलाई तीन फेरि घुमेर निस्क्यो।

जेत्तुत्तर नगरमा गएर त्यहाँ जम्मा भैरहेका मानिसहरूसँग 'वेस्सन्तर राजा कहाँ हुनुहुन्छ?' भनी सोधे। तिनीहरूले 'तिमीहरू जस्ता चाण्डालहरूले गर्दा वेस्सन्तर राजा दान दिंदै अहिले बङ्क पर्वतमा वास बस्न गैसके। अझ पनि वहाँलाई खोइ भनेर माग्न आउँदैछौ' भनी जूजकलाई सबैले लखेटी पठाए। जूजक डराई भागे। संयोगवस जूजक भाग्दा भाग्दै बङ्क पर्वत, जाने बाटोमा पर्न गयो।

यसरी जूजक बाटो नछोडिकन जाँदा एक ठाउँमा घोर जङ्गलभित्र पर्‍यो। बनमा रहेका कुकुरहरूले त्यसलाई

लखेट्दै घुमाए। त्यो डराएर रूखमा चढ्यो। रूखमा वसेर डराएको स्वरमा भने 'याचकहरूको मन सन्तुष्ट हुने गरी दान दिने वेस्सन्तर कहाँ हुनुहुन्छ ? मेरो भय तारि दिने वेस्सन्तर कहाँ हुनुहुन्छ ?'

जूजक रूखमा वसेर डराउँदै कराइरहेको शब्द सुनेर जङ्गलमा पालो वसिरहेको चेतपुत्रले 'को रहेछ' भनी हेर्न आए! त्यसले रूखमाथि जूजकलाई देखेर अवश्य नै यसले वेस्सन्तरसँग दान लिन आएको होला। यसलाई यहीं समाप्त गर्नु पर्‍यो' भन्ने मनमा लिएर ब्राह्मणलाई 'अब तिम्रो प्राण वच्ने छैन' भन्दै त्यस तर्फ वाण सोझ्याए।

जूजकले मरण भयले व्याकुल भै भने--

'भो चेतपुत्र ! मेरो कुरा त सुन। त्यसै मलाई नमार। वेस्सन्तरका आमा-वावुहरू दुःखि भैरहेका छन्। फुसतिदेवी रूँदा-रूँदा आँखाले नदेख्ने भैसक्नु भएको छ। म राजदूत हुँ। वेस्सन्तरलाई लिन जान भनीं आएको छु। तसर्थ मलाई नमार।

अनि चेतपुत्रले शिकारी कुकुरहरू सबै बाँधेर ब्राह्मणलाई रूखबाट ओह्लाली खूव मान मिजास गरेर अहो! तिमी त हाम्रा मनपर्ने, वेस्सन्तरलाई मनपर्ने दूत रहेछौ। तिमीले केही धन्दा नमान' भनी त्यसलाई राम्रोसँग खानपान गराए।

जूजकलाई खानपिन दिइसकेपछि चेतपुत्रले त्यसलाई वेस्सन्तर वसेको आश्रम देखाउँदै दाहिने हात पसारेर यसो

भन्यो– 'हे जूजक ! त्यो गन्धमादान पर्वत देख्यौ । त्यहाँ अत्यन्त रमणीय राम्रो आश्रममा वेस्सन्तर राजा ब्राह्मण भेष लिएर छोरा-छोरीहरूसँगै प्रसन्न भएर आगो वालेर वस्नु भएको छ ।'

चेतपुत्रले आश्रमपथ देखाई वाटोको वृतान्त वताएपछि अति खुसो भएर जूजकले भने--

'भो चेतपुत्र ! तिमीलाई मेरो तर्फवाट धन्यवाद छ । मसँग मह मिसाएको सत्तु छ । कृपापूर्वक यो सत्तु अलिकति स्वीकार गर ।'

जूजकको कुरा सुनेर चेतपुत्रले भने--

'हे जूजक ! मलाई तिम्रो सत्तु चाहिएको छैन । वरू मसँग भएको खानेकुरा अलिकति तिमी लिएर जाऊ । यहाँबाट सीधा गयौ भने साँगुरो सोझो एउटा गोरेटो आउँछ । त्यही बाटोवाट सरासर गयौ भने एक ठाउँमा अच्युत नामको ऋषि भेट्नेछौ । त्यहाँवाट उता जाने वाटो उहाँसँगै सोध्यौ भने तिमीलाई राम्रोसँग वताउनु हुनेछ ।

अनि चेतपुत्रलाई नमस्कार गरेर जूजक अच्युत भएको ठाउँमा गयो ।

५–छ क्षत्रिय काण्ड

अच्युत ऋषि कहाँ पुगेपछि जूजक ब्राह्मणले उहाँसँग कुशल वार्ता गरेपछि अच्यूत ऋषिले 'जङ्गलको प्राकृतिक दृष्य

हेर्दा मलाई आनन्दै छ। मलाई जङ्गलको तरूल, फलफूल खानलाई प्राप्त छ। मलाई केही तकलिफ छैन। कुशलैछु' भने।

अनि जूजकले भन्यो--

'भो ऋषि ! यदि तपाईंले सञ्जय राजाका पुत्ररत्न वेस्सन्तर राजा वस्नु भएको आश्रममा जाने वाटो देखाउनु भए बडा उपकार हुने थियो।' तपस्वीले भने– 'भो ब्राह्मण ! बनवासी भैरहेका वेस्सन्तरसँग धन द्रब्य केही छैन। तिमी किन उन कहाँ जान्छौ ? शायद तिमी उनका छोरा-छोरी माग्न आएका होला अथवा उनकी पतिव्रता पत्नी मद्दीदेवी माग्न आएका होला, होइन त ?

'होइन, भो तपस्वी ! म त्यसरी केही माग्न भनी आएको होइन। केवल उहाँ जस्ता सत्पुरुषहरूको दर्शन गर्नु मङ्गल छ भनी उहाँको दर्शन गर्न आएको हुँ। उहाँ मेरो शिष्य हुनुहुन्छ। उहाँलाई शिवि राजाले निस्कासन गरे देखि मैले उहाँको मुख देख्न पाएको छैन। त्यसकारण उहाँसँग एक पटक भेट्न भनी आएको हुँ। अरू केही माग्न भनी आएको होइन। तपाईंले यसमा केहो शङ्का नलिइकन बाटो देखाइ दिनुभयो भने म बूढोको ठूलो उपकार हुनेछ।'

अनि तपस्वीले जूजकलाई 'त्यसो भए आज एक रात यहीं वसेर थकाइ मरेपछि फलफूल खाई भोलि सबेरै उठेर

जाऊ' भने। जूजक रातभरी त्यहीं बसे। भोलिपल्ट उज्यालो भएपछि तपस्वीले जूजकलाई वङ्क पर्वत जाने बाटो देखाई दिए। जूजक खुसी भएर सरासर गएर वेस्सन्तर बसिरहेको पहाडमा गयो।

जूजकले वेस्सन्तरको आश्रम नगीचै भएको पुष्करणी देखेर विचार गऱ्यो—"आज निकै अबेला भइसक्यो। मद्दीदेवी पनि जङ्गलबाट फर्किसकेकी होलिन् आइमाई जातले दान दिनुमा विघ्न पार्न पनि सक्छ। भोलि विहान मद्दीदेवी जङ्गलमा गएपछि वेस्सन्तरसँग तिनका छोरा-छोरी मागेर मद्दीदेवी जङ्गलवाट फर्कनुभन्दा अगावै फर्कन्छु।" यति विचार गरेर जूजक ब्राह्मण त्यस पाहाडको अनुकूल ठाउँमा बसेर रात्त काट्यो।

मद्दीदेवीको स्वप्न

त्यस रात मद्दीदेवीले यसरी सपना देखिन्—

एउटा कालो मानिसले गेरुवा बस्त्र पहिरेर दुवै काँधमा रातो फूलको माला भिरेर हातमा खुकुरी लिएर भयङ्कर रूपले अगाडि आएर पर्णशाला भित्र पसी मद्दीदेवीको चुल्ठो समातेर तान्दै भूमिमा पछाऱ्यो। मद्दीदेवीको दुवै आँखा निकालेर दुवै हात काटि दियो, छाती फुटालेर रगतको भल वगाउँदै मुटु चुँडेर लग्यो।'

ब्युंझेपछि मद्दीदेवी अत्यन्त डराइन् । अहो ! कस्तो भयङ्कर सपना देखीछु । वेस्सन्तर जस्तो सपनाको फल जान्ने अरू कोही छैन' भन्ने मनमा लिएर उत्तिनखेरै पर्णशालाबाट बाहिर निस्केर वेस्सन्तर कहाँ गएर पर्णशालाको ढोका घच्चच्याइन् ।

महासत्वले 'बाहिर को हँ ?' भनी सोध्नुभयो । मद्दीदेवीले 'भो देव ! तपाईंकी मद्दी हुँ' भनिन् ।

'भद्रे ! हाम्रो वाचा भङ्ग गरी किन तिमी यसरी कुबेलामा आयौ ?'

'भो देव ! म क्लेशको वसमा परेर आएकी होइन । मैले अशुभ सपना देखें । तसर्थ त्यसको अर्थ सोध्न भनी आएकी हुँ ।'

"त्यसो भए स्वप्न वताऊ"–

मद्दीदेवीले सपनामा देखेको कुरा वताइन् । वेस्सन्तरले स्वप्नको कुरा जानेर 'भोलि मेरो दानपारमि पूर्ण हुनेछ । भोलि म कहाँ कुनै याचक आएर मेरा छोरा-छोरी दानको रूपमा माग्ने छन् । मद्दीलाई सान्त्वना दिएर पठाउनु पर्‍यो भनी "भो मद्दी ! तिमी सुतेको अप्टचारो पर्‍यो होला अथवा भोजनको कुफतले यस्तो भयो होला अथवा शरीरमा वायु प्रकोप भएकोले यस्तो सपना देखेको होला । डराउनु पर्ने कुनै कारण छैन" भनी मद्दीदेवीलाई सान्त्वना दिएर पठाउनु भयो ।

बिहान उज्यालो भएपछि मद्रीदेवी आफ्नो काम पूरा गरिसकेपछि छोरा छोरीलाई 'प्रिय बालक हो ! आज मैले असाध्य नराम्रो सपना देखेकी छु । त्यसकारण आज तिमीहरू अलि सतर्क भएर हिंड । यताउती टाढा नजानु' भनी बालकहरूलाई वेस्सन्तर कहाँ लगी 'भो देव ! आज मैले नराम्रो सपना देखेकी छु । त्यसकारण करुणापूर्वक यी बालकहरूलाई विशेष रूपले हेरविचार गर्नु होला । म वनमा जाँदैछु ।' भनी बालकहरू जिम्मा लगाई आफू टोकरी, अंकुश आदि फलफूल टिप्न चाहिने सामान लिएर 'आज के हुने होला !' भन्दै गह्भरी आँसू भर्दै जङ्गलमा फलफूल खोज्न गइन् ।

वेस्सन्तरको छोरा-छोरी दान

जूजक पनि अब त मद्रीदेवी जङ्गलमा गइसकेकी होलिन् भनी पर्वतबाट ओर्ली क्रमशः आश्रमको बाटो लाग्दै आश्रमतिर लागे । महासत्व पर्णशालाबाट बाहिर निस्केर स्वच्छ चेप्टो शिलामाथि स्वर्ण मूर्ति झैं पलेंटिमारेर मानो कुनै रक्सिबाजलाई रक्सीको प्यास लागे झैं 'कहिले दान लिने व्यक्ति आउला' भनी बाटोतिर मात्र हेरि रहे । बालकहरू पनि आफ्ना पिता कहाँ खेलि रहे ! जूजकलाई बिस्तारै आश्रमतिर आइरहेको देखेर "आहा ! सात महीनादेखि बन्द भैरहेको मेरो दान दिने द्वार खोल्न आज तिमी आयौ । आऊ ब्राह्मण !" भनी मनमा लिएर वेस्सन्तरले अगाडि खेलिरहेका जालिकुमार-

लाई डाकेर भन्नुभयो– 'हे जालि ! खेल्न पुग्यो । हेर त हामी कहाँ आज हाम्रो राजदरवारमा जस्तै कुनै ब्राह्मण आइरहेछ । त्यसलाई देख्ने वितिक्कै मेरो मनमा मानो गर्मीले छटपटाई रहेकोलाई शिरमा चिसो पानी खन्याइ दिए झैं मेरो मन बडो शीतल भयो ।'

पिताको कुरा सुसेर जालिकुमारले भने––

'भो बुवा ! मैले पनि एउटा बूढो मानिस देख्दैछु । त्यो त एउटा याचक ब्राह्मण जस्तो छ । अवश्य नै त्यसलाई केही आवश्यक भयो होला । उहाँ हाम्रा अतिथि हुन् ।'

यति भनेर जालिकुमार खेलिरहेको ठाउँबाट उठेर ब्राह्मणलाई आदरपूर्वक त्यसको अगाडि गएर त्यसको हातमा रहेको झोला आदि मागे । जूजकले यो वेस्सन्तरको छोरो जालिकुमार होला । सुरूदेखि नै यिनलाई तर्साइ राख्नु पर्छ भनी– 'चाहिदैन जाऊ !' भनी झपारेर पठायो । ब्राह्मणको कर्कश स्वर सुनेर जालिकुमार अलि पछि हटेर 'किन होला यो ब्राह्मणको स्वर यतिको कडा भएको ? योसँग के के लक्षण रहेछ भनी जूजकको शरीरमा हेर्दा अठारवटा पुरुष दोष देखे । बोधिसत्वको अगाडि गएर कुशल वार्ता गर्दै जूजकले भन्यो––

"तपाईंहरू सन्चै हुनुहुन्छ ? के तपाईंहरूको शरीर निरोगी छ ? तपाईंहरूलाई जङ्गलको फलफूल सुलभ छ ? जङ्गली प्राणीहरूको तर्फबाट कुनै केही भय त छैन ?"

बोधिसत्वले ब्राह्मणलाई 'सबै कुशलै छ भनी उत्तर दिनुभयो।

यति भनेर बोधिसत्वले 'यो ब्राह्मण यतिको टाढा जङ्गलमा आएको कुनै कारण होला। यो आएको कारण नै पहिले सोध्नु पर्‍यो भन्ने मनमा लिएर सोध्नुभयो--

"भो ब्राह्मण! तपाईं यस्तो कष्ट खपेर यस्तो घनघोर जङ्गलमा के कारणले आउनु भएको?"

जूजकले भन्यो– 'भो वेस्सन्तर! जस्तो नदीको पानी तिर्खा लागेकाहरूले पिउँदैमा कहिल्यै सुक्दैन, त्यस्तै नै तपाईं श्रद्धालु दानपति हुनुभएकोले तपाईंसँग केही माग्न भनी आएको हुँ।"

वेस्सन्तर– 'भो ब्राह्मण! यहाँ जङ्गलमा मसँग हीरा-मोती रूपैया पैसा त केही छैन! तैपनि मसँग भएको पदार्थ भयो भने मैले अवश्य खुसीसाथ दिनेछु। तपाईंलाई के चाहियो भन्नु होस्।

जूजक– 'भो दानी वेस्सन्तर! मलाई रूपैयाँ पैसा केही चाहिएको छैन। म साह्रै नै बृद्ध भएँ। तसर्थ मेरो टहलको लागि काम गराउन मलाई तपाईंका छोरा-छोरी दुई जना माग्दछु। दिनुभयो भने अति ठूलो उपकार हुनेछ। तथा तपाईंलाई पनि महान पुण्य लाभ हुनेछ। यतिकै कारणले म यहाँसम्म दुःख कष्ट भोगेर आएको हुँ। मलाई आशा छकि तपाईंले मेरो आशा पूर्ण गरी छिट्टै बालकहरू दान दिनु हुनेछ।"

ब्राह्मणको कुरा सुनेर महासत्वको मनमा अत्यन्त आनन्द भयो। हात थाप्नेलाई हजार मुद्रा राखि दिए जस्तै अति प्रसन्न भएर बोधिसत्वले भन्नुभयो– 'भो ब्राह्मण ! तपाईं मेरा यी बालकहरूको मालिक हुनु भयो। मैले तपाईंलाई मेरा बालकहरू दिने भएँ किन्तु एउटा कुरा तपाईंलाई भन्छु। बालकहरूकी आमा मद्रीदेवी फलफूल टिप्न विहान सबेरै जङ्गलमा गइरहेकी छिन्। भरे मात्र यहाँ फर्कीन्छिन्। तसर्थ तपाईं आज एक रात यहीं बसेर मद्रीदेवीले ल्याउने मीठो फलफूल खाएर स्नान गरो थकाइ मेटेर फूलको माला पहिरी आराम गरी भोलि बिहान सबेरै बालकहरू लिएर जानु भए वेश हुनेछ।'

'भो वेस्सन्तर ! मेरो इच्छा त आजै यहाँबाट तुरन्तै फर्केर जाने छ। किनभने म यहाँ बसें भने तपाईंको पुण्य कार्यमा बाधा र मेरो लाभमा पनि हानी हुने सम्भव छ। आइमाई जात याचकहरूलाई सन्तुष्ट हुने गरी दान दिनें खालका हुँदैनन्। तिनीहरू वडा छली र जाली हुन्छिन्। तिनीहरू माया प्रयोग गर्न जानेकी हुन्छिन्। फेरि तिनीहरू वडो कपटी हुन्छिन्। तसर्थ तिनले गर्दात पाईंको दानमा विघ्न हुनेछ। तपाईंले श्रद्धापूर्वक वालकहरू दान गर्नु होस्। बालहरूलाई आमाको मुख हेर्नु पर्ने कुनै आवश्यकता छैन। अवश्य पनि मद्रीदेवीले देखिन् भने तपाईंको यत्रो ठूलो पुण्य कार्यमा विघ्न गर्नेछिन्। विलम्ब नगर्नु होस्। आफ्नो श्रद्धालाई बिलीन हुन नदिनुहोस्। बोलाउनुहोस् तपाईंका

छोरा-छोरीहरू। परिशुद्ध श्रद्धा राखेर दिनुभएको दानबाट तपाईं अवश्य नै स्वर्गलोकमा जानु हुनेछ।'

'त्यसो भए भो ब्राह्मण ! यदि तपाईं मद्दीरानीलाई नपर्खने भए यी बालकहरू लिएर सञ्जय राजा कहाँ जानुस्। यी बालकहरू देखेर राजा खुसी भएर तपाईंलाई प्रशस्त धन सम्पति दिनु हुनेछ।'

जूजक– 'भो वेस्सन्तर ! म यी बालकहरू लिएर राजाकहाँ जान्न। बालकहरू चोरेर ल्यायो भनी उन मलाई दण्ड दिनेछ वा मेरो हत्या हुन पनि सक्छ। फेरि बालकहरू सरकारले खोसेर लियो भने घरमा बसेको मेरी स्त्री अमित्रतापनले मलाई गाली गर्नेछिन्।'

वेस्सन्तर– 'भो ब्राह्मण ! तपाईंलाई मेरा बुबाज्यूले केही गर्नु हुने छैन। वहाँ पनि धर्मात्मा हुनुहुन्छ। यी बालकहरूको नरम बोलि सुनेर, यी बालकहरूको कोमल तथा मायालु मुख देखेर अवश्य नै तपाईंलाई धन्यवाद दिएर प्रशस्त धन दिनु हुनेछ।'

जूजक– 'भो वेस्सन्तर ! म त तपाईंले भन्नु भएको काम एउटा पनि गर्न सक्दिन। मलाई राजाबाट पाउने धनको आवश्यकता पनि छैन। मलाई त यी बालकहरू लगेर मेरी ब्राह्मणीको काम गराउन पाए पुग्छ। अरू मलाई केही चाहिएको छैन।'

जूजकको कडा वचन सुनेर जालि र कृष्णाजिनी दुवै डराएर पर्णशालाको पछाडि भागेर त्यहाँबाट पनि जङ्गल भित्र पसेर झारमा लुकि बसे। त्यहाँ ती बालकहरूको मनमा मानों त्यो डरलाग्दो जूजक ब्राह्मणले पछ्याउँदै समाउन आए जस्तो भएर त्यहाँबाट पनि डराएर भाग्दै कहिंपनि लुक्ने ठाउँ नपाएर यताउती दगुर्दै अन्तमा आश्रममा आउने बाटोको पुष्करणीको तीरमा गएर शरीरलाई केराको पातको वस्त्र बलियो गरी कसेर पोखरीमा पसेर पुष्करणीमा रहेको कमलको ठूलो पातले आफ्नो आफ्नो मुख छोपी लुकेर बसे।

बच्चाहरू अगाडि नदेखेपछि जूजक ब्राह्मणले महासत्व-लाई अलि आक्षेप गर्दै सुनायो– 'भो वेस्सन्तर! भरखर तपाईंले मलाई बालकहरू दान दिन्छु भन्नुभयो। अहिले फेरि ती बालकहरूलाई मैले काम गराउँछु भनेको सुनेपछि आँखाको इशाराले बालकहरूलाई भगाएर थाहा नपाए जस्तै बसिरहनु भयो। मैले हेर्दा तपाईं जस्तो छली यो लोकमा अरू कोही होला जस्तो लाग्दैन।'

यो कुरा सुनेर महासत्वले अवश्य बालकहरू भाग्यो होला भन्ने सम्झी आत्तिएर– 'ब्राह्मण! हतार नमान। यसमा केही धन्दा मान्नु पर्दैन। मैले तपाईंलाई बालकहरू खोजेर ल्याइदिन्छु।' भनेर वेस्सन्तर आसनबाट उठेर पर्ण-शालाको पछाडि गएर बालकहरू जङ्गलमा गए भन्ने कुरा थाहा पाएर पाइलाको चिह्न हेर्दै बालकहरू पुष्करणीमा पसेको

थाहा पाएपछि वेस्सन्तर राजाले वालकहरूलाई बोलाउँदै भन्नुभयो--

'एहि तात पियपुत्त पूरेथ मम पारमीं।
हदयं मेभिसिञ्चेथ करोथ वचनं मम ।।

याना नावा च मे होथ अचला भवसागरे।
जातिपारं तरिस्सामि सन्तारेस्सं सदेवकन्ति ।।

अर्थात्–

'भो प्रिय पुत्रहरू ! यहाँ आऊ। मेरो पारमी पूरा गरिदेऊ। मेरा बचन सुनेर मेरो हृदय शीतल तुल्याई देऊ। भवरूपी सागरबाट पार जानलाई तिमीहरू मेरो रथ वा नाऊ समान भइदेऊ। जन्म मरणको सागरबाट पार तरेर गएर देव सहित मनुष्यहरूलाई मैले पार तार्नेछु।'

पिताज्यूको शब्द सुनेर कुमारले सोचे--

'जूजक ब्राह्मणले चाहे मलाई जेसुकै गरोस्। किन्तु बुवाज्यूलाई फेरि अर्को पटक बोलाउनु पर्ने कष्ट दिने छैन।'

यति मनमा निश्चय गरेर जालिकुमार टाउको उठाई पोखरीबाट माथि आएर बुवाको पाउमा शिर राखेर गोडा बेस्सरी समातेर आँखाबाट वर्बर आँसू झार्दै रोए। अनि वेस्सन्तरले– 'तात ! तिम्री प्रिय बहिनी कृष्णाजिनी कहाँ

छिन् ?' भनी सोध्नुभयो। वेस्सन्तरको कुरा सुनेर जालिकुमारले भने– 'भो बुवाज्यू ! यी सत्य प्राणीहरूलाई आपद विपद पर्दा सबभन्दा पहिले आफ्नो नै रक्षा गर्न खोज्छ।'

जालिकुमारको कुरा सुनेर वेस्सन्तरले 'अवश्य यी दुइका बीचमा एकले अर्कोलाई नबताउने वाचा गरेका हुनु पर्छ' भन्ने जानी 'प्रिये कृष्णाजिनी ! तिमी कहाँ छौ ? यहाँ आऊ, ताव !' भनी बोलाई दाज्यूलाई भने जस्तै भन्नुभयो। कृष्णाजिनी पनि दाज्यूले जस्तै 'दोस्रो पटक बोलाउन नपर्ने तुल्याउनु नै उचित छ।' भन्ने मनमा लिएर पुष्करणीबाट माथि उक्लेर बुवाको अर्को बायाँ गोडामा टाउको राखेर गोडामा वेस्सरी समाई तातो आँशु वहाइन्।

बालकहरूको तातो आँसूले बोधिसत्वको राम्रा कमल जस्ता गोडा धोइयो। वेस्सन्तरको आँखाबाट पनि तातो आँसू बग्यो र सुनको पाता जस्तो जालि र कृष्णाजिनीको शरीरमा मोती बर्से झैं तप तप खसेर मानो तिनीहरूलाई आशीर्वाद दिइरह्यो।

अन्तमा वेस्सन्तरले आफ्यो आँसू थामेर मन धैर्य गरेर छोरो जालिकुमारको हात समातेर उठाई 'प्रिय तात ! तिमीहरूले मलाई दान दिने भनेर थाहा पाएकै छौ। मेरो काम नै दान दिने। त्यसकारण मनमा दुःख मनाऊ नगरिकन मेरो मनोरथ पूर्ण गरिदेऊ। यो तिमीहरूको उपकार

र गुणलाई मैले कहिल्यै विर्सन सक्ने छैन ।' भनी शीरुलाई मूल्य राखे ॐ कुमारलाई त्यहिं नै आफ्नो मूल्य निश्चित गराई भन्नुभया--

'प्रिय पुत्र ! तिमी यो ब्राह्मणको दासताबाट मुक्त हुने इच्छा भए यसलाई एक हजार असर्फी दिएर मुक्त हुनु ! तिम्री बहिनी अत्यन्त रुपवती छिन् । तसर्थ कुनै नीच कुलका मानिसहरूले रूपैया तिरेर किनी हाम्रो कुललाई कलङ्क गरि देला । अतएव तिमीले उनीलाई दासताबाट मुक्त गर्न सर्वसत'[१] भन्ने दिलाएर मात्र मुक्त गर्नु । यो सर्वसत भनेको राजाले बाहेक अरू कसैले दिन सक्दैन ।

यति भनेर छोरा-छोरीको चित्त प्रसन्न हुने गरी धैर्य दिएर सम्झाई बुझाई आश्रममा लगेर पानीले भरिएको कमण्डलु समातेर 'भो ब्राह्मण ! यी मेरा पुत्र-पुत्रीहरू दान गरेको प्रभावले छिटै सर्वज्ञता ज्ञान लाभ गरी जगतप्राणी सबै उद्धार गर्न सकुं' भन्ने प्रार्थना गरेर अगाडि बसिरहेको ब्राह्मणलाई 'भो जूजक ! यी बालकहरू मलाई मन नपरेर दान दिएको होइन । यो बालकहरू मलाई मेरो हृदय र आँखा भन्दा पनि वढी प्यारो छ । फेरि यो भन्दा सयगुणा, हजार गुणा, लक्षगुणाभन्दा वढी मलाई त्यही सर्वज्ञ बुद्धत्व प्यारो छ । त्यसकारण मैले यतिका प्यारा छोरा-छोरी दान दिंदैछु' भन्दै पृथ्वी कम्प हुने गरी पानीको धारा खसाली छोरा-छोरीहरू दुवै जूजक ब्राह्मणलाई दान गरे ।

---

१. सय सयवस्तु सय थरि राखि दिने ।

यति बेला पृथ्वी गुञ्जायमान भयो। सबै ठाउँ साधु साधु शब्दले गुञ्जियो। चराचुरूङ्गी आदि सारा प्राणीहरूले धन्य धन्य भने ऊँ शब्द निकाले। क्षणिक वर्षा पनि भयो। बिजुली चम्क्यो। हिमालय आदि पर्वतमा रहेका सिंह आदि जन्तुहरू एकै स्वरले कराउँदा जङ्गल पर्वत सबै घन्कियो।

दान दिइसकेपछि बोधिसत्वले अहा मेरो दान! भन्दै आफसे आफ मनमा प्रीति उत्पन्न गर्दै बालकहरूको मुख हेरिरहनु भयो। जूजक वनमा पसेर दाँतले टोकेर लहरा काटि ल्याएर जालिकुमारको दाहिने हातमा र कृष्णाजिनीको बाँया हातमा वेस्सरी बाँधेर त्यही लहराको एक छेउ आफूले समातेर बालकहरूलाई 'ल जाऔं' भन्दै तान्दै लगे। यो दृश्य वेस्सन्तरले टुलुटुलु हेरि रहे।

बालकहरूको अनुहार निन्याउरो र अँध्यारो भयो। भने जस्तो छिटो हिंडेन भने दुष्ट ब्राह्मणले लहराको टुप्पाले स्वाँट्ट स्वाँट्ट पिट्थ्यो। यसरी पिट्दा ती कोमल शरीरका जालि र कृष्णाजिनीका शरीरमा रहेको छाला खुइलिन्थ्यो। रगत निस्कन्थ्यो। ब्राह्मणले दाज्यूलाई पिट्न लाग्दा बहिनीले आङ थापि दिन्थी बहिनीलाई पिट्न खोज्दा दाज्यू चाहिँले आफ्नो आङ थापि दिन्थे। यसरी दाजु बहिनी दुवै आपसमा दुःखलाई थापेर रूँदै गए। अनि एक ठाउँमा जमीनसम्म नपरेको ठाउँमा ब्राह्मण लडे। ब्राह्मण लडे पछि जालिहरूको

हातमा बाँधि राखेको लहरा फुत्क्यो । वालकहरू दुवै रूँदै महासत्वको अगाडि भागे ।

महासत्वको अगाडि गएर वाबुको गोडामा छाँद हालेर घोप्टो पर्दै रूँदै जालिकुमारले भने--

'भो वुवाज्यू ! मुमा बनमा जानु भएको छ । तपाईंले भने हामीलाई दिइ पठाउनु भयो । मुमा नआउञ्जेल बसेर उहाँको मुख एक पटक हेरिसकेपछि हामीलाई तपाईंले दिइ पठाउनुहोस् । पूज्य बुबाज्यू मुमा नफर्कुञ्जेल हामीलाई नपठाउनुहोस् । मुमाको एक पटक मात्र दर्शन गरौं । मुमाको दर्शन गरिसकेपछि यो ब्राह्मणले हामीलाई चाहे मारोस्, चाहे काटोस्, चाहे बेचोस्, हामीलाई केही धन्दा छैन ।

अट्ठार पुरुष दोष

यति भनि सकेपछि जालिकुमारले ब्राह्मणसँग भएका अट्ठार दोषका कुरा वताए ।

१) ब्राह्मणको गोडाको पाइताला ठूलो र ध्याप्प परेको छ ।
२) नङ कुहिएको जस्तो नराम्रो छ ।
३) नाइटोको मासु लटकिएको छ ।
४) ओंठ बाक्लो छ ।

५) न्याल वहँदो छ ।
६) दाँत वाहिर निस्केको छ ।
७) नाक खोंडे छ ।
८) भुंडी ठूलो छ ।
९) ढाड टेढो छ ।
१०) आँखा डेढे भएर डरलाग्दो छ ।
११) जुंगा तामा जस्तो रातो छ ।
१२) कपाल पहेंलो छ ।
१३) छालामा टाटेपाटे छ ।
१४) आँखा बिरालोको जस्तो छ ।
१५) हात, खुट्टा र कमर वाङ्गो छ ।
१६) खुट्टा पनि डरलाग्दो वेढाँटको छ ।
१७) अति झग्लो छ ।
१८) अन्त्यत्त कडा छ ।

यति यसको पुरुष दोष देखाइसकेपछि पुनः बुवालाई सम्झाउँदै जालिकुमारले निम्न अनुसार कुरा सुनाए– त्यस्तो अलच्छिन, छालाले ओढेको, हेर्दैमा राक्षस जस्तो भयङ्कर, मनुष्य भन्न पनि नसुहाउने निर्दयी पिशाचले हामीलाई घिसार्दै तान्दै लैजाँदा पनि तपाईंले कसो हेरिरहनु भएको ? आमा बाबुको हृदय बच्चाहरू उपर साह्रै कमलो हुन्छ भन्ने सुनि राखेको छु । किन्तु तपाईंको हृदय साह्रै कडा जस्तो छ । सायद तपाईंको हृदय पत्थरको हो कि कसो हो ? हामीलाई

यत्तिको यातना दिंदा पनि तपाईंले केही भन्नु भएन हाय हाय !! कन नदेखे झैं गरी वस्नुभयो । त्यो बाहुनले हामीलाई गाईलाई पिटेझैं सहनै नसकिने गरी पिट्छ । अतएव बुवाज्यू यदि तपाईंले दिएरै पठाउनु परे यी केही नजान्ने आमासँग मात्र बसिरहेकी दूध खान नछोडेकी हिरणको बच्चा जस्ती फेरि दुःख सुख भनेको केही पनि नभोगेकी कृष्णाजिनीलाई यहीं राखेर म एउटालाई मात्र दिइ पठाउनुहोस् । यदि तपाईंले कृष्णाजिनीलाई पनि दिइ पठाउनु भयो भने अवश्य पनि यी बालिका आमाको मुख हेर्न नपाउँदा रोएर मात्रै छिटै प्राण छोडने छिन् ।

जालि र कृष्णाजिनीको विलाप

यसरी भन्दा पनि वेस्सन्तरले केही जवाफ दिनु भएन । बुबाको तर्फवाट केही जवाफ नआएपछि जालिकुमारले निम्न अनुसार आमा-बाबुको कारणमा विरह गरे--

'संसारमा जन्मको चक्रमा परेका प्राणीलाई अनेक दुःख पर्छ । यो ब्राह्मणले हामीलाई पिट्ने दुःख भन्दा पनि मुमाको एक पटक मुख हेर्न नपाएको ठूलो दुःख हो । हरे ! ती अभागिनी मुमा जङ्गलबाट फर्कनु हुँदा सधैं झैं हिसी परेकी कृष्णाजिनी नदेख्नु हुँदा उहाँको मन कतिको रूने होला ! उहाँ रातभरि रोइरहनु हुनेछ । हरे ! मेरो बुवाज्यू, कृष्णाजिनीको मुख हेर्न नपाएर रातभरि रूनु हुनेछ । हरे ! मेरी

बहिनीको मुख हेर्न नपाएर मेरो मुमा बुबाहरू रातभरि रोएर खोलाको पानी सुके झैं तिनीहरूको प्राण पनि सुकेर जानेछ । आज यो जम्बुवृक्ष, पोखरी र अनेक फलफूलका बोटहरू पनि छोडेर जानु पऱ्यो हरे। हामीहरूले खेलिरहेका आश्रम अगाडिको पुष्करणी पनि छोडेर जानु पर्ने भयो । यी हाम्रा हात्ती घोडा इत्यादि खेलौना पनि आज छोडेर जानु पर्ने भयो ।'

यसरी विरह गरिरहेकी वेलामा नै जूजक ब्राह्मण आएर जालि र कृष्णाजिनीलाई समातेर बाँधी तान्दै लगे । ब्राह्मणले तान्दै लछार्दै लगेको वेलामा वालकहरूले भने--

'बुवाज्यू ! हामी जाँदैछौं । कृपया मुमालाई कुशल समाचार वताउनु होला । हजुरको सधैं कल्याण होस् । भो बुवाज्यू ! मुमा आउनु हुँदा हामीलाई नदेखेर उहाँले ठूलो अपशोच गर्नु हुनेछ, त्यसबेला हजुरले हाम्रा हात्ती घोडा इत्यादि खेलौना देखाएर उहाँको शोक शान्त गरिदिनु होस् ।'

छोराको विलाप सुनेर महासत्वको मनमा अति शोक भयो । हृदय तात्यो । केशर सिंहको पञ्जामा परेको हात्ती झैं, राहुले ग्रष्त गरेको चन्द्र झैं हृदय शोकाकुल भएर आफ्नो प्रकृति स्वभावमा थामेर वस्न नसकेर गहभरि आँसू पारेर पर्णशाला भित्र पसी अत्यन्त विलाप गर्नु भयो । त्यसकारण भनेको छ—

"ततो वेस्सन्तरो राजा दानं दत्वान खत्तियो ।
पण्णसालं पविसित्वा करुणं परिदेवयि ।।"

अर्थात्–

वेस्सन्तर राजा दान दिइसकेपछि पर्णशाला भित्र गएर हृदय विदारक रूपले विलाप गर्नु भयो ।

वेस्सन्तरले यसरी विलाप गर्नु भयो––

'हरे ! ती बालकहरूलाई तिर्खा लाग्दा तथा तिनीहरूलाई भोक लाग्दा कसले खान पिउन देला ? रात पर्ने बित्तिकै 'मुमा खाऊँ' भन्दा कसले तिनीहरूलाई खान देला ? बग्गीमा अथवा घोडाको पिठमा मात्र बसेर डुलिरहेका बालकहरू आज तिनीहरू कसरी त्यति लामो बाटो हिंडेर जाने होला ? तिनीहरूका गोडा सुन्निएर आउँदा फेरि बाटोमा थकाइ लाग्दा कसले बोकेर लैजाने होला ? कसले बुई चढाउला हरे !! त्यस्ता सुविनीत निर्दोषी बच्चाहरूलाई मेरो अगाडि नै पिट्दा तिनीहरूलाई कतिको सरम लाग्यो होला ? यी बालकलाई त के मेरो दास-दासीहरूको दास-दासीहरूलाई पनि कुनै लज्जा र सरम भएको मानिसले मेरो अगाडि पिट्ने साहस गर्दैन । माछाको मुखमा बल्छी अड्के झैं मेरो मुखमा पनि भयो हाय् ! यस्ता नाबालक निर्दोषी बालकहरूलाई बिना कारण पिटिरहेछ । अहो कस्तो हृदय यो ब्राह्मणको ।'

यसरी विलाप गरिरहेका महासत्वको मनमा छोरा-छोरीहरूको कारणले यसरी कल्पना भयो––

"यो ब्राह्मणले मेरा छोरा-छोरीहरूलाई अचाकली कष्ट दिएर सास्ती गऱ्यो। है त मैले यो ब्राह्मणलाई दुई टुक्रा पारि दिउँ र बालकहरू लिएर आऊँ।" फेरि बोधिसत्वले "अहो बालकहरू दान दिइसकेपछि पनि तिनीहरूलाई दुःख कष्ट भयो भनेर यसो गर्नु त उचित भएन। दान दिइसकेपछि पश्चाताप गर्नु सत्य धर्म होइन।" भनी विचार गरेर बोधिसत्वले आफूलाई आफैले यसरी सम्झाउनु भयो--

"कुनै बोधिसत्वले पनि धन, अङ्ग, प्राण, स्त्री तथा पुत्र-पुत्रीहरू दान नदिइकन सम्यक् सम्बुद्ध हुनु भएको छैन भने म पनि त सम्यक् सम्बुद्ध हुने बोधिसत्वहरूमध्ये एक हुँ। त्यसर्थ मैले पनि धन, अङ्ग, प्राण, स्त्री तथा पुत्र-पुत्रीहरू समेत दान नदिइकन पूर्ण गर्न सकिने होइन।" यति मनमा लिएर 'हे वेस्सन्तर! तिमीले छोरा-छोरीहरू दान दिंदा तिनीहरू-लाई दुःख कष्ट हुन्छ भन्ने कुरा कसरी बुझने? दान दिइसके पछि बालकहरूलाई दुःख कष्ट दियो भनेर अहिले तिमीले ब्राह्मणलाई नै मार्ने मनमा राख्ने उचित छ र? दान दिइसके पनि फेरि चित्त दुखाएर पश्चाताप गर्नु सत्यधर्ममा रहनेहरूको काम होइन' भनी आफूले आफैलाई उपदेश दिएर 'दान दिने बित्तिकै तिम्रो त्यसमा केही हकै हुँदैन। ती बालकहरू तिम्रो नै भएन भने फेरि एक पटक तिमीले 'मेरा बालकहरूलाई यसो गऱ्यो भनेर मनलाई माया जालमा अल्झाई त्यत्रो ठूलो काममा किन कलङ्क लगाउने?' भन्ने विचार गरी चित्तलाई दृढ र

धैर्य गरी पर्णशालाबाट बाहिर निस्केर बाहिर खुला शिलामा कञ्चनको मूर्ति झैं पलेटीमारी बस्नु भयो ।

जूजकले बालकहरूलाई पिट्दै लगे । अनि जालि-कुमारले बहिनी कृष्णाजिनीलाई यसरी सम्झाए––

"सच्चं किरेवमाहंसु नरा एकच्चिया इध ।
यस्सनत्थि सकामाता यथा नत्थि तथेव ते ।।
एहि कण्ह मरिस्साम नत्थत्थो जीवितेन नो ।
दिन्नह्मापि जनिन्देन ब्राह्मणस्स धनेसिनो ।।"

अर्थात्–

कुनै कुनै मानिसहरूले जसको यो लोकमा आमा-बाबु छैन । त्यसको यो लोकमा केही पनि छैन, मरेको बराबर छ भनी भनेको साँच्चै रहेछ ।

'आउ कृष्णा, हामी यहाँ बसेर केही काम छैन । के गरूँ, हामीलाई बुबाले यस्ता दुष्ट धनाकांक्षी ब्राह्मणको हातमा सुम्पिसक्नुभयो ।' यस्तै कृष्णाजिनीले पनि जालिकुमार-लाई अनेक विरहको कुरा बताए ।

फेरि एक पटक जूजक ब्राह्मण सम्म नभएको एक ठाउँमा लड्यो । बालकहरूको हातमा बाँधिएको डोरी फुस्कयो । बालकहरू मानों चुटिएको कुकुरहरू झैं थरथर काम्दै तुरन्त एकै सासमा बाबु बसेको ठाउँमा गए ।

जूजक पनि झटपट उठेर लहरा समाउँदै दगुर्दै आश्रममा गएर 'तिमीहरू त खूब भाग्न सिपालु रहेछौ।' भन्दै फेरि लहराले बालकहरूको हातमा बाँधेर घिसार्दै पिट्दै लग्यो। टुलुटुलु हेरिरहेका वेस्सन्तर राजालाई कृष्णाजिनीले भनिन्--

'भो पूज्य बुबाज्यू! यो ब्राह्मणले हामीलाई घरको दास-दासीहरूलाई झैं लट्ठीले पिटिरहेछ। बुबा यो त ब्राह्मण जस्तो छैन। ब्राह्मण भनेको त धार्मिक हुन्छ। यो त कुनै राक्षस ब्राह्मणको भेष लिएर आएको जस्तो छ। भो बुबाज्यू! यसले हामीलाई खान्छ। यसले हामीलाई मारेर खान लाँदैछ। यसरी लगिराखेको टुलुटुलु हेरेर तपाईं कसरी मौन भएर बस्न सक्नु भएको? तपाईंको सधैं कल्याण होस्।'

सानी कुमारी कृष्णाजिनी रूँदै गइरहेकी देखेर, हेरि रहेका वेस्सन्तरको हृदय तात्तिएर आयो। ठूलो शोक भयो। नाकमा सास अटाएन। मुखबाट तातो स्वास निस्क्यो। आँसू सबै रगत जस्तै भएर आँखाबाट टप्के। अनि उहाँले 'यो दुःख र शोक भएको कारण अरू होइन, प्रेम र स्नेह हो' भन्ने बुझेर 'यस्तो स्नेहलाई छाडेर मध्यस्थ हुनु पर्‍यो' भनी आफ्नो चित्तलाई धैर्य गरेर उपेक्षा भावले मध्यस्थ भएर बस्नु भयो। कुमारी कृष्णाजिनी पहाडको फेदी नपुगुञ्जेल विरह गर्दै गइन्- 'हरे! हाम्रो गोडा दुखिसक्यो। घाम अस्ताउन लागि सक्यो। तैपनि यो ब्राह्मण हिँड्दैछ। अब त मुमा पनि आश्रममा फर्किसक्नु भयो होला। हरे! मुमाले हामीलाई

कति खोजी हिंड्नु भयो होला । उहाँको मुख एक पटक हेर्न पाए कतिको असल हुँदो हो । यदि उहाँले हामीलाई खोज्दै यही बाटो आउनु भए कति राम्रो हुँदो हो । उहाँले जङ्गलबाट ल्याउनु भएको फलफूल यो ब्राह्मणलाई पनि दिनु हुँदो होला । अनि यसको रिस पनि कम हुन्थ्यो । हरे ! हामीहरू खेल्ने ठाउँ अहिले कति शून्य भएको होला । अबसम्म पनि मुमा फर्कनु भएको छैन कि । फर्कनु भएको भए अवश्य पनि उहाँ यहाँ आउनु हुन्थ्यो । गोडा पनि सुन्निइ सक्यो । अब के गर्ने ?'

यसरी कुमारी कृष्णाजिनीले मातृ स्नेहको कारणले विलाप गरिन् ।

मद्दीदेवी

उता वेस्सन्तरले आफ्ना प्राण समान प्यारा बालकहरू दान दिएको प्रभावले पृथ्वी कम्प भएर गुन्जायमान भयो । त्यो शब्द ब्रह्मलोकसम्म पनि पुग्यो । अनि हिमालयमा रहेका देवताहरूको सल्लाह भयो– "मद्दीदेवी घाम नअस्ताउँदै आश्रममा पुगिन् भने, बालकहरू नदेखेर दान गरी पठाएको थाहा पाएर उताउति दगुर्दै बालकहरू गएको बाटो लागेर अत्यन्त दु:ख कष्ट भोग्ने छिन् । तसर्थ हामीले जस्तै गरेर भए पनि मद्दीदेवीलाई बाटो छेकेर अनेक यत्न गरेर भए पनि बेलुका जून उदाइसकेपछि मात्र आश्रममा पठाउनु पर्‍यो ।

यति सल्लाह गरिसकेपछि देवपुत्रहरू कसैले बाघको, कसैले भालुको, कसैले सिंहको, कसैले सर्पको भेष धारण गरेर मद्रीदेवी फर्कने बाटोको बीचमा बसिरहे। मद्रीदेवी जत्ति कराए पनि अँध्यारो नहुन्जेल बाटो नछोडी बसिरहे।

यसरी देवपुत्रहरू अनेक जीवजन्तुहरूको भेष लिएर मद्रीदेवी जाने बाटोको माझमा बस्न गइसकेपछि मद्रीरानी– "आज मैले नराम्रो सपना देखेकोले वेलैमा फलफूल टिपि छिटै आश्रममा फर्कनु पर्छ।" भन्ने मनमा लिएर यताउता फलफूल टिप्न खोजिन्। उहाँको हातवाट अंकुश खसिमात्र रह्यो। काँधमा भिरेको झोला पनि खसि रहन्थ्यो। दाहिने आँखा फरफराइ रह्यो। पाकेको फल नपाकेको जस्तो र नपाकेको फल पाकेको जस्तो मात्र देखिन्थ्यो। दशै दिशा अन्धकार भयो। मद्रीदेवीको मनमा– "यो के भएको? यस्तो त मलाई कहिल्यै भएको थिएन।" भन्ने परेर एक्लै गुनगुनाई भन्नुभयो––

'मेरो काँधवाट अंकुश खस्दैछ। दाहिने आँखा फरफराइरहेछ। अफल फल जस्तो र फल अफल जस्तो देखि रहेकोछु। दिन अँध्यारो हुँदैछ। यहाँ वनजन्तुहरूले भने मलाई वाटो छाडी दिएको होइन। सूर्य डुब्न लाग्यो। आश्रम भने टाढा छ। अर्को वाटो पनि छैन। मैले यहाँवाट फलफूल लगि सकेपछि मात्र ती वालकहरूले खान पाउनेछन्। आश्रममा अरू थोक खानेकुरा केही छैन। मेरा प्राणनाथ म

आएन भनी एक्लै बच्चाहरू फुल्याइरहनु भएको होला हरे ! ती दु:खी बालकहरू अरू दिन भए यति बेला फलफूल खाइ सकेर दूध आदि पिएर कतिको रमाइलो गरी खेलि सक्थे होलान् । अरू दिनमा भए गाईकी वाछी आमा कहाँ गए जस्तै म भएको ठाउँमा आइसक्थे होलान् । अरू दिनमा भए ती बालकहरू यतिवेला मसँगै कुटीमा गएर आनन्दपूर्वक बसिसकेहोलान् ? आश्रममा जाने वाटो भने यही एउटा सिबाय अर्को छँदै छैन । हे मृगराज हो ! तपाईंहरूलाई मेरो नमस्कार ! कृपया मलाई जान वाटो छाडि दिनुहोस् । भगवानको लागि तपाईंहरू सबै म दु:खीको दाजु-भाइ बनि दिनुहोस् । मलाई आज किन यस्तो हत्थे देखाएको ? म त निर्वासित राजकुमारकी स्त्री हुँ । मैले कहिल्यै बनि आफ्नो मालिकप्रति अपमान गरिराखेकी छैन । तपाईंहरूको पनि छोरा छोरीहरू हेर बिचार गर्न जानु पर्छ होला । मसँग फलफूल धेरै छ । यसमध्ये आधि तपाईंहरूलाई दिन्छु । कृपया मलाई छिटो वाटो छाडि दिनुहोस् । मेरा मुमा-बुबाहरू पनि राजपुत्र पुत्री हुनुहुन्छ । अतएव कृपा राखी तपाईंहरू सबै दाजु-भाइ भएर मलाई वाटो छाडिदिनुहोस् ।"

देवपुत्रहरूले अब त वेला भयो भनी वाटो छाडिदिए ।

मद्रीदेवी पनि छिटो-छिटो गएर आश्रममा पुग्न गइन् । त्यो दिन पूर्णिमा थियो । अरू दिनमा जुन ठाउँमा जालि र कृष्णाजिनी कुरिरहन्थे त्यस ठाउँमा त्यो दिन कोही बसिराखेको नदेखेर मद्रीदेवीले मनमा यस्तो विचार गरिन्—

"पहिले भए मेरा बालकहरू घूलोमा लडीबुडी गर्दै यस ठाउँमा बसेर बाछा-बाछीहरू माउ गाईको आशा लिएर कुरे झैं कुरेर बस्दथे। आज यो ठाउँमा कुकुर पनि देखिंदैन। जसरी हरिणको माउ देख्दा हरिणका बच्चाहरूले कान ठाडो पारेर घांटी तन्काउँदै हेर्छन् त्यस्तै मेरो मुटु नै न्यान्यो हुनेगरी म नआउन्जेल यही ठाउँमा बसेर मलाई पर्खिरहने बालकहरू आज देखिंदैनन् कहाँ गए होलान् ? पहिले भए मलाई देख्ने वित्तिकै दगुर्दै आएर मेरो जिउमा टाँसिन आउने बालकहरू आज सुनसान पारेर कोही पनि देखा नपरिकन कहाँ गए होलान्। मृग, बाघ, भालूहरूले आफ्ना बच्चाहरूलाई आफ्नो बासमा छाडेर चारा खोज्न गए जस्तै म पनि बच्चाहरूलाई आश्रममा छाडेर खानेकुरा खोज्न गएँ। पहिले-पहिले टाढैदेखि देखिने बालकहरू आज कहाँ गए होलान् ? तिनीहरूको खेलौना पनि यताउति छरिएकोछ। म आउना साथ काखमा दूध खान आउने जालि र कृष्णाजिनीहरू आज कहाँ गए होलान् ? घूलोमा खेल्दै मेरो काखमा लडेर दूध खान आउने प्रिय बच्चाहरू आज देखिंदैनन्। कहाँ गए होलान् ? यो आश्रम पनि पहिले हेर्दैमा मन पराउने किसिमसँग सफा सुघर हुनेगरी बढारी राखेको जस्तो हुन्थ्यो। आज फोहर जस्तो देखिन्छ। उजाड देखिन्छ। यो के भएको ? मेरा बालकहरू छैनन् कि कसो ? जङ्गलमा बस्ने चराचुरुङ्गीहरू पनि पहिले जस्तो मिठो बोलीले कराएको सुनिंदैन। सुनसानछ। न कागको शब्द छ न लाटोकोसेरो नै कराउँछ। अवश्य मेरा प्यारा बच्चाहरू केही भए होलान्।"

यसरी विलाप गर्दै मद्रीदेवी केही नवोली चुपलागेर बसेका वेस्सन्तरको अगाडि गइन् । उनीकहाँ पनि बालकहरू नदेखेर मद्रीदेवीले वेस्सन्तरसँग प्रार्थना गरिन्—

"भो स्वामी ! किन तपाईं आज केही नवोलिकन वस्नु भएको ? जङ्गलमा रहेका चराचुरुङ्गीहरू मात्र चुप लागि रहे भनेको त तपाईं पनि चुप लागेर वस्नु भएको । किन होला ! के वालकहरू बाघ-भालूले खायो कि ? अथवा कहिं खसे कि ? अथबा हस्तिलिङ्ग चराले उडाएर लग्यो कि ? खेल्न गएका फर्केनन् कि ? अथवा तपाईंले कहीं काम लगाएर पठाउनु भएको छ कि ? के भयो ? किन आज तपाईं चुप लागेर वस्नु भएको ? यदि वालकहरू मरिसकेका भए त्यस्ता राम्रा वालकहरूको कपाल देखा पर्नु पर्ने । हात गोडा नै देखिनु पर्ने । यी केही पनि देखिंदैन । कहाँ गए ती लालहरू ? भो स्वामी आज्ञाहोस् ।"

यति भन्दा पनि वेस्सन्तरले केही उत्तर नदिएपछि मद्रीदेवीले "भो स्वामी ! किन तपाईंले आज मसँग नबोल्नु भएको ? मवाट केही भूल भयो कि भन्दै यसो भनिन्—

"भो नाथ ! नगरवाट निकालिनु पर्ने दु:ख र ती बालकहरूको मुख हेर्न नपाएको दु:ख भन्दा पनि मलाई तपाईंले नवोल्नु भएको ठूलो दु:ख भएको छ । भो स्वामी ! बलिरहेको आगोमा घ्यू थपेर आगो दन्काए झैं, घाउ भइरहेकोमा बाणले

घोचे ऊँ मेरो हृदयमा खूब डाह भइरहेको छ । दिल साह्रै नै रोएको छ । भन्नुहोस् नाथ ! बालकहरू कहाँ गए ? किन आज तपाईं चुप लागेर वस्नु भएको ? हिजो वेलुकी सपना देखेकी त मानो तिम्रा वालकहरू भोलि परलोक हुनेछ भने जस्तै भयो ।"

मद्दीदेवीको यस्तो कुरा सुनेर बोधिसत्वले "यसलाई अलि कडा बचन लाएर शोक हटाउनु पऱ्यो ' भन्ने विचार गरेर मद्दीदेवीलाई भन्नुभयो--

'हे मद्दी ! तिमी त वनमा फलफूल लिन भनेर बिहान संबेरै गयौ तिम्रो रूप राम्रो छ। तिमी रूपवती छौ। जङ्गलमा अनेक प्रकारका शिकारीहरू तथा अनेक प्रकारका मन्त्रतन्त्र जान्ने तपस्वीहरू छन् । कसलाई थाहा छ तिमीले के गऱ्यौ ? अथवा के गरेनौ । बिहान सवेरै गएकी बेलुकी जूनको उज्यालोमा मात्र फर्केकी छौ । तिम्रो मनमा त मेरा बालकहरूलाई के भयो ? मेरा स्वामी कराइ रहेका होलान् भन्ने पनि छैन होला। स्वामी भएको आइमाईको छाँट यस्तो हो ? यो कसैको दोष होइन मेरै दोष हो। मलाई मेरो राज्यबाट निकाल्नु र म निर्धनी र गरीव भएको नै दोष हो ।

वेस्सन्तरको यस्तो कडा वचन सुनेर मद्दीदेवीले यसरी बिन्ती गरिन्—

"भो स्वामी ! तपाईंले सुन्नु भएकै होला आज फलानो समयमा बाघ, भालू, चितुवाहरू सबै पानी पिउन आएको ठाउँमा सबै एकै स्वरले एकै समयमा नै चिच्याउँदै कराएको शब्द ! यस्तो कुरा सुन्नु पर्ला भन्ने लक्षण त मैले आज पहिल्यै देखिसकेकी थिएँ । सपना मैले नराम्रो देखें । तसर्थ झन छिटो फलफूल टिपेर आउँछु भन्दा झन जता हेऱ्यो उतै रूखमा नपाकेको फल पाकेको जस्तो र पाकेको फल नपाकेको जस्तो देखियो । फलफूल भएको ठाउँमा फलफूल नभएको जस्तो फलफूल नभएको ठाउँमा फलफूल भएको जस्तो देखियो । हृदय मात्र कम्प भएकोले जति सक्यो चाँडो, पहिले भन्दा झन निकै छिटो आउँछु भनी आउँदा पहाडमुनि बाघ, भालू, चितुवाहरूले बाटो छेकि दियो । तिनीहरूलाई नाघेर आउँन खोज्दा तिनीहरूले 'हूँ हूँ' गर्ने मलाई ठूलो आपत पऱ्यो । आउन पनि अप्ठचारो बस्न पनि अप्ठचारो भयो । बल्ल अनेक प्रकारले बिन्तिभाव गरेर अँध्यारो भएपछि मात्र मलाई जन्तुहरूले बाटो छाडि दिए । अर्को बाटो आऊँ भने त्यही एउटा सिवाय अर्को बाटो थिएन । त्यसकारण अबेला भयो प्राणनाथ मलाई क्षमा गरिदिनु होस् ।'

त्यसपछि मद्रीदेवीलाई उज्यालो नहुञ्जेल बोधिसत्वले केही भन्नु भएन । अनि मद्रीदेवी मात्र अनेक प्रकारले एताउती एकलै दगुर्दै निम्न रूपले विलाप गर्दै छोरा-छोरीहरू खोज्दै हिंडिन् ।

"यी मेरा बालकहरू खेलिरहने पिपलको वृक्ष हो। यहाँ पनि तिनीहरू छैनन्। कहाँ गए होलान् हरे! यी ती बालकहरू खेलिरहने वगैंचा हुन्। यहाँ पनि तिनीहरू छैनन्। यी तिनीहरूको खेल्ने हात्ती घोडा भालू इत्यादि खेलौंना हुन्। यहाँ पनि तिनीहरू छैनन्। कहाँ गए होलान् हाय!"

यसरी कराउँदै पर्वत जम्मै घुमेर हेर्दा पनि बालकहरू भेट्टाउन नसकेपछि फेरि आश्रममा आएर बच्चाहरू खोज्दै भनिन्– "यहाँ अनेक प्रकारका हरिण, हात्ती, भालू, काग, सुगा, मैना, लाटोकोसेरो इत्यादि चराचुरुङ्गीहरू छन्। यहाँ बसेर मेरा बालकहरू खेल्दथे। अहिले तिनीहरू यहाँ पनि छैनन्।"

आश्रममा पनि नदेखेर मद्रीदेवी फूलफुलि रहेको बगैंचामा गएर खोजिन्। त्यहाँ पनि भेट्टाउन नसकेर पुनः महासत्व कहाँ गएर उहाँको मलिन मुहार देखेर भनिन्––

"भो स्वामी! पहिले पहिले भए तपाईंले दाउरा चिरेर, पानी ल्याएर मकलमा आगो बाल्नु हुन्थ्यो। आज केही नगरी थोक्रिएर निहुरिरहनु भएको छ किन होला? मलाई तपाई जतिको प्यारो अरू कुनै प्राणी छैन। पहिले तपाईंको मुहार हेर्दा अथवा तपाईंसँग बस्दा मेरो जस्तो सुकै दुःख पनि हरण भएर जान्थ्यो तर आज छोरा-छोरीहरू नभएकोले हो कि कसो? सँगै बसेर पनि तपाईंको मुहार हेर्दा पनि मेरो मनको दुःख हरण भएन।"

मद्रीदेवीले यति भन्दा पनि महासत्व नबोलिकनै बस्नु भयो। उहाँले बोल्दै नबोलेको देखेर मद्रीदेवी अगुल्टोले पिटेको कुकुर झैं एकै ठाउँमा बस्न नसकेर पहिले जस्तै फेरि एक पटक एताउती सबै जङ्गल, पर्वत, पुष्करणी तथा बगैंचामा बालकहरू खोजेर पुनः आश्रममै फर्केर आइन् र भनिन्--

'भो देव! भो प्राणनाथ! ती बालकहरू मैले कहीं पनि देखिन। तिनीहरूलाई के भयो होला? कसो भयो होला? पुष्करणीमा खसी डुवेर मरेकि? अथवा जीवजन्तुहरूले खायो कि? अथवा कहीं पर्वतबाट खसे कि? के भयो? चराचुरुङ्गीको शब्द पनि छैन। यो के भएको?'

यति भन्दा पनि महासत्वले केही बोल्नु भएन। मद्रीदेवी फेरि एक पटक वायुसमान दगुर्दै गएर सारा बन घुमेर फर्केर आइन्। यदि मद्रीदेवीले रातभरी हिंडेको बाटो नापेर हेर्ने हो भने अट्ठार योजन भन्दा बढी भयो होला। क्रमशः विहानको मिर्मिरे उज्यालो हुन लाग्यो। रात बित्यो। उज्यालो भयो। मद्रीदेवी फेरि एक पटक महासत्व कहाँ गएर विलाप गरिन् र प्रार्थना गरिन्--

"भो स्वामी! किन आज तपाईंले मसंग नबोल्नु भएको? बालकहरू कहीं पनि छैनन्। के भयो होला? कृपया बताइ दिनु होस्। कसो भयो होला भन्नुहोस्। चराचुरुङ्गीहरूले पनि केही भन्दैनन् हरे! आज मलाई के भएको होना! कस्तो विपत्ती भएको!!"

यसरी करूणायुक्त रून्चे स्वरले सबै कुरा बताउँदै विलाप गरी रहेकी विचरी मद्रीदेवीको सासै निस्केन । स्वर पनि सुक्यो । छोरा-छोरीहरूको कारणमा रातभरी यताउती दगुरी रहेकीले उहाँको शरीर थाकेर क्लान्त भएर मानो पहेंलो केराको बोट ढलेझैं आफ्ना स्वामी वेस्सन्तरको अगाडि एकदम मूर्छा भएर लडिन् । दुवै आँखा पल्टाइन् । शरीर बरफ जस्तै चीसो भएर कडा भए । यसरी अठ्ठ परेकी मद्रीदेवीलाई देखेर वेस्सन्तरको मनमा यस्तो भयो– "हाय ! हाय !! मद्रीदेवीले अपायक ठाउँमा प्राण छाडिन् । यदि मद्रीदेवी आफ्नो राज्यमा परलोक भए दुई दुई राज्यका जनताहरू आएर अन्तिम संस्कार गर्दा होलान् । अब यहाँ बनान्तरमा प्राण छाडिन् । मैले के गर्ने ? म भने एक्लै छु ।"

यस्तो विचारले वेस्सन्तरलाई ठूलो शोक भयो । अनि उहाँले स्मृतिपूर्वक धैर्यधारण गरेर पहिले एक पटक हेर्नै पर्‍यो भनी बसिरहेको ठाउँबाट उठेर गई मद्रीदेवीको छातीमा हात राखी हेर्नुभयो । यसरी हेर्दा देवीको हृदय तातो भएको थाहा पाई कमण्डलुमा पानी ल्याएर सात महीनादेखि मद्रीदेवी-को शरीर स्पर्श नगर्नु भएको वेस्सन्तरले आज बडो गम्भीर दुःखको कारणले गर्दा आफ्नो तपस्वी भाव पनि विर्सेर गह्रभरी आँसू पार्दै हत्तपत्त उठाई विस्तारै मद्रीदेवीको टाउको आफ्नो काखमा राख्नुभयो । अलिअलि पानी छर्कन्दै प्रेमपूर्वक मद्रीदेवीको कोमल चेहरा स्पर्श गरी छातीमा विस्तारै हातले

मालिस गर्नुभयो। एकछिन पछि मद्रीदेवी होसमा आइन्। मद्रीदेवी जुरुक्क उठेर लज्जा स्मरण गरी वेस्सन्तरको पाउमा ढोग्दै– "भो नाथ ! तपाईंका लाल तथा मेरा पुत्र-पुत्रीहरू कहाँ गए ?" भनी सोधिन्। वेस्सन्तरले "भो देवी एउटा ब्राह्मण कहाँ नोकर बस्नको लागि मैले दान दिएर पठाएँ" भन्नुभयो।

वेस्सन्तरको कुरा सुनेर मद्रीदेवीलाई रूनु कि हाँस्नु भयो। "भो स्वामी किन तपाईंले मलाई रातभर बच्चाहरूको निम्ति रूँदै विलाप गर्दै कुदेको देख्दा पनि यसरी आज्ञा नहुनु भएको त ?" भनिन्। महासत्वले मद्रीदेवीलाई आज्ञाभयो—

"प्रिय मद्री ! मेरो विचारमा तिमीलाई सुरूमै किन कष्ट दिउँ जस्तो लाग्यो। त्यसकारण तिमीलाई केही नभनेको। तिमी वनमा गइरहेको वेलामा यहाँ एउटा गरीब तथा बूढो ब्राह्मण आएर हाम्रा दुईवटा बालकहरू माग्यो। मैले तिनी-हरूलाई ब्राह्मणको हातमा दान गरें। ब्राह्मणलाई तिमी नफर्कुञ्जेल आश्रममै बस भनेको थिएँ किन्तु ब्राह्मण मानेन। मद्री तिमीले केही धन्दा नमान। मनमा धैर्य गर। मलाई हेर। बालकहरू सम्झेर ज्यादा नरोऊ। यदि हामीहरू बाँचि रह्यौं भने छोरा-छोरीहरू फेरि लाभ हुन सक्छन्। सत्पुरुष र महापुरुषहरूले आफ्नो घरमा रहेको सविज्ञानक अथवा अवि-ज्ञानक पदार्थ दान दिएर चित्त दुखाउँदैनन्। यति त के, महापुरुषहरूले उत्तम निर्वाण प्रार्थना गर्दै आफ्नो मुटु फुटालेर

दान दिन परे पनि दान दिनबाट पछि हट्‌दैनन् । त्यसकारण तिमीले यसमा केही अपशोच नगर्नू । हुन सक्छ भने मेरो यो श्रेष्ठ दानचर्यालाई अनुमोदन गर।"

महासत्वको प्रेमपूर्ण दयायुक्त कुरा सुनेर मद्रीदेवीले भनिन्–"भो स्वामी ! जुन तपाईंले अमूल्य हाम्रा छोरा-छोरीहरू दान दिनु भयो त्यो सर्वोत्तम दानलाई मैले अनुमोदन गर्दछु । तपाईं प्रसन्न हुनु होस् । अलिकति पनि शोक वा पश्चाताप नगर्नु होस् । अरू तपाईंको इच्छापूर्ण हुने गरी यो भन्दा पनि बढ्ता दान दिनुहोस् । याचकहरूको मन प्रसन्न गर्न सक्ने हुनुहोस् ।"

महासत्वले "प्रिय मद्री ! यदि मैले छोरा-छोरीहरू दान दिएर चित्त प्रसन्न नगरेको भए यस्ता यस्ता आश्चर्य कहाँबाट होलान् ? कसरी यो पृथ्वी कम्प होला ?" भनेर पृथ्वी कम्प भएको, बिजुली चम्केको इत्यादि कुरा बताउनुभयो । महासत्वको कुरा सुनेर मद्रीदेवी अतिनै प्रसन्न भइन् । दानानुमोदन गर्दै 'धन्य ! धन्य ! तपाईंको दान ! धन्य तपाईंको याचकहरू उपरको महान् करुणा ! साधु ! साधु !!" भनिन् । फेरि "भो स्वामी ! तपाईंको दानलाई मनुष्यलोक देखि ब्रह्मलोकमा बस्ने सत्व प्राणी सबैले अनुमोदन गरेका छन्" भन्दै अनेक प्रकारले पुत्र-पुत्री दानको वर्णन गर्दै मद्रीदेवी त्यहीं महासत्वको अगाडि बसिन् ।

पत्नी दान

यसरी मद्दी र वेस्सन्तर दुवै सुख दुःखको कुरा गरिरहेको बेलामा शक्रदेवले विचार गर्नुभयो--

"वेस्सन्तर राजाले हिजो आफ्ना छोरा-छोरीहरू दान दिए। फेरि कुनै नीच कुलका हीन पुरुषहरू आएर उनकी रानी मद्दीदेवी माग्न आयो भने वेस्सन्तरले विचरी पतिब्रता मद्दीदेवीलाई पनि दिइ पठाउने छन्। एस्तो भयो भने वेस्सन्तर अनाथ हुनेछन्, एक्लो हुनेछन्। त्यसकारण म गएर मद्दीदेवी दान लिएर फेरि वेस्सन्तरलाई नै जिम्मा दिएर अरू कसैलाई दिन नहुने गरी आउनु पर्‍यो।"

यति विचार गरेर शक्रदेव ब्राह्मणको भेष लिएर उज्यालो हुने वित्तिकै आश्रममा आइपुगेर वेस्सन्तरको अगाडि बसेर कुशल वार्ता गर्नुभयो--

"भो दानी वेस्सन्तर! तपाईंलाई कुशलपूर्वक फलफूल प्राप्त हुन्छ कि? वनमा प्राणीहरूले केही विघ्न त दिएको छैन होला? तपाईंहरू सबै कुलै हुनुहुन्छ कि?"

महासत्वले भन्नुभयो--

"भो ब्राह्मण! हामीलाई सञ्चैछ। फलफूल आदि पनि सुलभ नै छ। सात-सात महीनासम्म यस जङ्गलमा बस्दा

तपाइं जस्ता ब्राह्मणहरू देखेको यो समेत दुई पटक भयो। आउनुहोस्, वस्नुहोस्। पर्वतवाट ल्याई राखेको चिसो निर्मल जल छ। हात गोडा मुख धुनुहोस्। यी फलफूल सेवन गर्नुहोस्।"

यसरी ब्राह्मणसँग कुशल वार्ता गरी उनलाई स्वागत गरेर "तपाईं के कारणले यतिको कष्ट गरेर यहाँ आउनु भएको?" भनी सोध्नुभयो।

"भो ब्राह्मण! तपाईंले यस्तो भेष धारण गरी मृगचर्म ओढी कष्ट गर्दै यहाँ किन आउनु भएको? के कारणले आउनु भएको? कृपया बताउनु होस्।"

भेषधारी शक्रले भन्नुभयो— "भो वेस्सन्तर म साह्रै वृद्ध भएँ। तसर्थं तपाइंकी रानी मद्रीदेवी एउटी मागेर लैजाऊँ भनी यहाँ आएको हुँ।"

त्यसैले भनेको—

"यथा वारिवहा पूरा, सब्बकालं नखीयति।
एवं तं याचितागच्छि, भरियं मे देहि याचितोति॥

अर्थात्–

जसरी मूल भएको कुवामा कहिल्यै पानी सुक्दैन, त्यस्तै सम्झेर मैले तपाइंकी रानी मद्रीदेवी माग्न भनी आएको हुँ।"

यति कुरा सुनेर बोधिसत्वले "हिजो मात्र मैले एउटा ब्राह्मणलाई छोरा-छोरीहरू दान दिएर पठाएँ। आज फेरि मेरी स्त्री माग्न आयो। म एक्लो हुने गरी मद्रीदेवी कसरी दिइ पठाउने" नभनिकन मनमा कति पनि नअनकनाई हात थाप्नेलाई हजारको थैलो राखि दिएझैं, कुनैमा पनि चित्त टाँस्न नदिइकन, अलिकति पनि के गरूँ कसो गरूँ नगरिकन सारा पर्वत गुञ्जायमान हुने गरी साधुकार दिदै भन्नुभयो--

"ददामि न विकम्पमि यं मं याचसि ब्राह्मण।
सन्तं नपटि गूहामि दाने मे रमति मनो" ति॥

अर्थात्–

"भो ब्राह्मण! मैले तपाईंलाई मद्रीदेवी दान दिने भएँ। मसँग भएको वस्तु म लुकाउँदिन। दान मात्र लिन आयो भने मैले मेरो हृदय पनि झिकेर दिन्छु। मलाई दान दिन खूब मन लाग्छ।"

यति भनेर छिटो-छिटो कमण्डलुमा पानी ल्याएर मद्रीदेवीको हात समातेर ब्राह्मणको हातमा पानीको धारा खसाल्दै दान गरे। यसबखत पहिले बताएझैं भूकम्प भयो। विविध शब्दहरू निस्के।

यसरी दान दिंदा न वेस्सन्तरको मुख मलिन भयो न मद्रीदेवीको मुख अँध्यारो भयो। महासत्वले, "मैले यी प्राण

समानको स्त्री दान दिएको मन नपरेर होइन। यो भन्दा पनि अति मनपरेको सर्वज्ञ ज्ञानको आशा र प्रार्थना गरेर मैले यी आफ्नी प्यारी स्त्री छोरा-छोरीहरू दान दिएको हुँ।" भन्नु भयो। त्यसैले भनेको छ—

"जालि कण्हाजिनं धीतं, मद्दीदेवी पतिब्बतं।
चजमानो न चिन्तेसिं बोधिया येव कारणा॥
न मे देस्सा उभो पुत्ता, मद्दीदेवी न देस्सिया।
सब्बञ्ञुतं पियं मह्यं, तस्मापिये अदासहंति॥

"हे भिक्षुगण! मैले त्यसबेला जालि र कृष्णाजिनी तथा पतिव्रता मद्दीदेवी दान दिंदा यही बोधिज्ञानको मात्र आशा लिएर मनमा कति पनि चिन्ता लिइन। यसरी दान दिएको छोरा छोरी र पत्नीको निम्ति होइन। त्यसबेला ममा छोरा-छोरी र स्त्री भन्दा पनि सर्वज्ञ ज्ञानको मात्र अनुराग थियो। त्यसैले मैले आफूलाई मनपरेको पदार्थ पनि दान दिएँ।"

दान दिइसकेपछि वेस्सन्तरले मद्दीदेवीसँग "कसो मद्दी! मनमा दुःख लाग्यो कि?" भनी सोध्नु हुँदा मद्दीदेवीले "भो स्वामी! केही शङ्का लिएर मेरो मुख हेरी बक्सनु पर्दैन।" भनी सिंहनाद गर्दै भन्नुभयो—

"कोमारी यस्सहं भरिया, सामिको मम इसरो।
यस्सिच्छे तस्स मं दज्जा विक्किणेय्य हनेय्यवा॥"

अर्थात्–

"भो स्वामी ! म तपाईंकी पत्नी हुँ । तपाईंकी दासी हुँ। दासीहरूलाई मालिकले जे पनि गर्ने अधिकार छ । यदि तपाईंले मलाई बेच्न मन लागे बेच्नुहोस् । यदि मेरो मासुको आवश्यकता भए मासु काटेर लिनुहोस् । तपाईंको जस्तो इच्छा छ त्यस्तै गर्नुहोस् । यदि कसैलाई दिन मन भए दिएर पठाउनुहोस् । यसमा मलाई कति पनि शोक दुःख कष्ट छैन । यसमा तपाईं निश्चिन्त हुनुहोस् ।"

शक्रदेवले तिनीहरूको शुद्ध विचार देखी प्रसन्न भएर तिनीहरूको अनेक प्रकारले स्तुति र प्रशंसा गरे । फेरि तिनीहरूले गरेका महादान चर्यालाई पनि अनुमोदन गरे । अनि इन्द्रले "अब यहाँ विलम्ब गरेर बस्ने केही काम छैन । यिनी मद्रीदेवी कसैलाई दिन नपाउने गरी यहीं छाडेर म गए पनि भयो" भन्ने विचार गरेर भन्नु भयो––

"भो वेस्सन्तर ! यिनी मद्रीदेवी मैले तपाईंलाई नै दिन्छु । यिनी मद्रीदेवी तपाईंलाई मात्र योग्य छिन् । जस्तो पानी र शङ्ख एकै वर्णको हुन्छ त्यस्तै तपाईंहरूको रूप, वर्ण र चित्त पनि एकै समान छ । अतएव मद्रीदेवी तपाईंलाई नै भयो । जेत्तुत्तर नगरमा दान दियो भनेर यहाँ निर्वासित हुनुपर्दा पनि तपाईंहरूले दान दिने मनमा राखी आफ्ना छोरा-छोरी समेत दान दिएर धर्म चर्या पालन गर्नु भयो ।

यो अति उत्तम कार्य हो । यस्तै दान पुण्य फेरि-फेरि पनि गर्नु होस् । दान दिनमा नअघाउनुहोस् ।"

यति भनेर वेस्सन्तरहरूलाई वरदान दिने विचारले शक्रदेवले भन्नुभयो--

'भो वेस्सन्तर ! म शक्रदेव इन्द्र हुँ । तपाईंलाई आठवटा बरदान दिन्छु । माग्नुहोस् ।'

यति भनेर दिब्य रूप प्रकाश पार्दै शक्रदेव आकाशमा स्थिर हुनुभयो ।

अनि बोधिसत्वले निम्न वरदानहरू मागे--

'भो शक्रदेव ! यदि मलाई वरदान दिने हो भने सर्वप्रथम १) म दरबारमा पुग्दा मेरो बुवाले मलाई अनुमोदन गरून् ।

२) जस्तो मुकै हानी गरेका दोषीलाई पनि बन्धन मुक्त गर्न सकूँ ।

३) बूढा-बूढी युवा-युवती सबै सत्वहरू मेरो आधारमा जीविका गरून् ।

४) परदार[1] सेवन नगर्ने भएर स्त्रीका बसमा नपर्ने होऊँ ।

५) मेरा छोरा-छोरीहरू सुखपूर्वक जाऊन् ।

---

१ परस्त्री

६) बिहान तिनीहरूलाई दिब्य भोजन प्राप्तहोस् ।

७) जति दान गरे पनि मेरो धन क्षीण नहोओस् ।

८) यस जीवनपछि च्युत भएर स्वर्गलोकमा गएर च्युत हुने जन्म बाहेक अर्को जन्म लिन नपरोस् ।''

देवेन्द्रले वेस्सन्तरको प्रार्थना सुनेर 'निकट भविष्यमै तपाईंको बुबाले तपाईलाई लिन आउने छ । तपाईलाई स्वेत छत्रले ओढाई जेत्तुत्तर नगरमा लानेछन् । तपाईंको मनोरथ सबै पूरा हुनेछ । केही धन्दा नमान्नु होस् ।'' भन्नुभयो ।

यसरी महासत्वलाई धैर्य दिएर इन्द्रदेव आफ्नो भवनमा फर्कनु भयो ।

महाराजाको कुरा

शक्रदेव अन्तर्धान भैसकेपछि मद्दीदेवी र वेस्सन्तर कुशल वार्ता गरी आफ्नो आश्रममै वसिरहनु भयो ।

उता जूजक ब्राह्मण बालकहरू दुवै साथमा लिएर साठ्ठी योजन भएको वाटोबाट गयो । देवताहरूले बालकहरूको रक्षा गरे । सूर्य अस्ताएपछि जूजकले दुवै बालकहरूलाई रूखमा बाँधी भुईमा सुताई आफू एक्लै बनका जीवजन्तुहरूको भयबाट मुक्त हुन रूख चढेर एक ठाउँमा दुई रूखका हाँगाहरू भएको कापमा बस्न गयो । यस बेला एउटा

देवपुत्रले वेस्सन्तरको रूप धारण गरेर अर्को देवताले मद्रीदेवीको रूप धारण गरेर जालि र कृष्णाजिनी भएको ठाउँमा गएर हातको डोरी फुकाई हात गोडा धुवाई खान पिउन गराई रातभरी राम्रोसँग सुताए। उज्यालो भएपछि फेरि अघि जस्तै हातमा बाँधेर छाडेर गए।

यसरी ती वालकहरू देवताहरूले सेवा गराएर स्वस्थ पूर्वक गए। जूजक ब्राह्मण पनि देवताहरूको प्रभावले कलिङ्ग देशमा जान्छु भनी जाँदा जाँदा जेत्तुत्तर नगरमा पुग्न गयो। त्यस दिन सञ्जय राजाले यसरी सपना देखे।

"राजा न्यायालयमा बसिरहेको बेलामा एउटा मानिस आएर राजाको हातमा दुईवटा कमलको फूल राखि दियो। राजाले ती फूल आफ्नो कानमा धारण गरे। फूलको रेणु फर्र झरेर पेट्मा पऱ्यो।"

ब्युँझेपछि राजाले विहान सबेरै ज्योतिष ब्राह्मणसँग सपनाको अर्थ सोधे। ब्राह्मणले "भो महाराज धेरै समयदेखि परदेश लागेका ज्ञातिवन्धुहरू आउने छन्" भने।

त्यसदिन राजा सबेरै नै खानपिन गरेर न्यायालयमा बसिरहे। देवताहरूले जूजकलाई राजदरवारको पटाङ्गिनीमा राखे। त्यसबेला राजाले जूजकसँग जालि र कृष्णाजिनी देखेर "सिंहका वच्चा जस्तै तेजस्वी, अग्नि शिखा झैं बलेका ती दुई

बालकहरू को को रहेछन्, हेर ! हेर !!" भनी एउटा राजदूतलाई हेर्न पठाए ।

राजपुरुष कुदेर गईकन जालि र कृष्णाजिनी सहित जूजक ब्राह्मणलाई राजाको अगाडि उपस्थित गरायो । अनि राजाले ब्राह्मणसँग सोध्नुभयो– "हे भारद्वाज ब्राह्मण यी बालकहरू तिमीले कहाँबाट लिएर आएको ?"

जूजकले भन्यो–"भो महाराज ! आजभन्दा पन्ध्र दिन अगाडि मलाई एउटा दानी राजाले प्रसन्नतापूर्वक दान दिएका हुन् ।"

राजाले भने–"हे ब्राह्मण ! तपाईंले कस्तो प्रिय कुरा सुनाउनु भयो । तपाईंलाई यतिका राम्रा आगो झैं प्रज्वलित बालकहरू दान दिए ? हामीले तपाईंको कुरामा कसरी विश्वास गर्ने ? तपाईंले यसको केही प्रमाण दिन सक्नुहुन्छ ?"

जूजकले भन्यो– "भो महाराज ! वनवासी भैरहेका जस्तोसुकै याचकहरूलाई पनि विमुख नगर्ने दानपति, दान दिनमा प्रयत्नशील, जे पनि दान दिने धर्मात्मा राजा वेस्सन्तरले मलाई यी बालकहरू दान दिइ पठाउनु भएको हो ।"

जूजकको कुरासुनेर त्यहाँ बसिरहेका राज अमात्यहरूले वेस्सन्तरलाई निन्दा गर्दै भने– "अहो ! वेस्सन्तर राजाले कतिको अयोग्य काम गरेको ? श्रद्धालु भएर घरमा बसेका

दाताहरूले केवल दास-दासी इत्यादि दान दिनु राम्रो हो, आफ्ना बाल-बच्चाहरू पनि दान दिने हो ? हेर हेर ! वेस्सन्तर राजाले कतिको अन्याय गरेको ? दान दिएकै कारणले देशबाट निर्वासित हुनु पर्दा पनि यसरी दान दिंदै छन् ।"

आफ्ना पिता उपर गरेको अमात्यहरूको उपहास सुन्न नसकेर जालिकुमारले भने--

"यस्स नत्थि घरे दासो, अस्सो चस्सतरी रथं ।
हत्थी च कुञ्जरो नागो, किंसो दज्जा पिता महन्ति ।।"

"भो पितामह ! जुन पितासँग न घोडा छ, न रथ छ, न हात्ती छ, न केही छ, त्यस्ता मेरा बुबाले के दिने त ?"

'भो जालि ! वेस्सन्तरको दानलाई म प्रशंसा गर्छु । परन्तु त्यसले कस्तो हृदयले तिमीहरूलाई यस्तो याचकको हातमा सुम्पन सकेको होला ?"

यो कुरा सुनेर कृष्णजिनीले भनिन्--

"दुक्खस्स हृदयं आसि अथो उण्हम्पि पस्ससि ।
रोहिणीहवे तम्बक्खी पिता अस्सूनि वत्तयी ।।"

"भो पितामह ! वहाँले हामीलाई फाले झैं दिनु भएको होइन । हामीलाई दिंदा उहाँको हृदयमा ठूलो दुःख

थियो। उहाँको आँखा मानों रातो माछा जस्तै राता भएका थिए। उहाँको मुटु तातिएर आँखाबाट आँसू बहेको थियो।"

यतिका कुरा गरिसके तापनि बालकहरूले ब्राह्मणलाई छाडि नआएको देखेर राजाले बालकहरूलाई भने--

"हे राजकुमार हो! तिम्रा बुबा र मुमा राजकुमार तथा राजकुमारी हुन्। पहिले पहिले भए तिमीहरू मलाई देख्ने बित्तिकै दगुर्दै आएर मेरो काखमा बस्न आउँथ्यौ। आज तिमीहरू किन मदेखि अलग्ग भएर एकातिर उभिइ रहेका?"

कुमारले भने- "भो महाराज! तपाईंले आज्ञा गर्नु भए जस्तै मेरा बुबाज्यू र मुमाज्यू राजकुमार तथा राजकुमारी हुनुहुन्छ। त्यसैले हामी पनि पहिले राजकुमार र राजकुमारी थियौं। किन्तु अहिले हामी यो ब्राह्मणको दास-दासी हौं तसर्थ तपाईंको काखमा कसरी बस्न आउने?"

राजाले भने- "हे बालक हो! यस्तो कुरा गरेर मेरो चित्त नदुखाऊ। मलाई जिउँदै चितामा राखेझैं नराख। तिम्रो कुरा सुनेर मेरो हृदय आगोले पोलेझैं पोल्यो। प्रिय बालक हो! तिमीहरूले केही धन्दा नलेऊ। तिमीहरूलाई दास भावबाट म मुक्त गरिदिन्छु। तिम्रा बुबाज्यूले तिमीहरू यस ब्राह्मणलाई दिंदा यो ब्राह्मणको हातबाट मुक्त हुन तिमीहरूको मूल्य राखेको भए मलाई बताऊ, मैले मूल्य तिरेर तिमीहरूलाई मुक्त गरी लिन्छु।"

कुमारले भने– 'भो महाराज ! बुवाज्यूले हामीलाई दिनु हुँदा मेरो मूल्य एक हजार कार्षापण र बहिनी कृष्णाजिनीको मूल्य सर्वसत भनी भन्नु भएको थियो ।

कुमारको कुरा सुन्ने वित्तिकै महाराजले राजकर्मचारीहरू बोलाएर तुरुन्त यो ब्राह्मणलाई एक हजार रूपैंया र हात्ती, घोडा, ओढ्ने ओछ्याउने, रथ, दास, दासी तथा घर इत्यादि सय पदार्थ जुटाई देऊ भनी आज्ञा दिएर सबै थोक सय सय राख्न लगाई तुरुन्त दिन लगाए ।

ब्राह्मणसँग धेरै दास-दासीहरू भए । सात तले घर पनि भयो । ब्राह्मण धन इत्यादि सामान बटुलेर प्रासादमा चढेर मीठा-मीठा असल असल चीज भोजन गरी उँचा पलङ्गमा मजासँग वसे ।

उता बाजे चाहिंले जालिकुमारलाई नङ काट्न लगाई स्नान गराई खानपिन गराई अलंकृत गरी काखमा राखे । यहाँ कृष्णाजिनीलाई वज्यै चाहिंले काखमा राखिन् । अनि जालिसँग राजाले प्रश्न गर्नुभयो– "भो जालि ! तिम्रा मुमा बुवा दुवै सन्चै छन् कि ? तिनीहरूलाई खाने पिउने राम्रोसँग प्राप्त हुन्छ कि ? तिनीहरूलाई वनका जीवजन्तुहरूले केही विघ्न वाधा त दिंदैनन् । जङ्गलवासीहरूसँग मिलजुल गरी आरायपूर्वक बसेका छन् कि ?"

कुमारले भने– "भो महाराज ! मुमा-बुवाहरू दुवै आरामै हुनुहुन्छ। उहाँहरूलाई बनका जीवजन्तुहरूको तर्फबाट

केही भय छैन । सबैसँग मिलजुल गरी आनन्दपूर्वक बस्नु भएको छ । मुमाले दिनहुँ बनमा गएर हामी सबैलाई अम्बा, नासपाती, सुन्तला, केरा, कटहर, वेल इत्यादि अनेक फलफूल-हरू ल्याउनु हुन्छ । सोही फलफूल हामी सबै खान्छौं ।

उहाँ जङ्गलबाट फर्कनु भएपछि मात्र हामी सबै जम्मा भएर एक छाक खान्छौं । हामी दिउँसो खाँदैनौं । यसरी दिनहुँ बनमा गएर फलफूल लिएर आउनु पर्ने हुँदा मुमा सारै दुब्लाई सक्नु भएको छ । उहाँ अहिले हाड छाला मात्र भएकी जस्ती हुनुहुन्छ । उहाँको त्यतिको राम्रो केश सबै जटा परिसकेका छन् । छाला एउटा ओछ्याएर उहाँ भुईंमै सुत्नु हुन्छ । त्यस्ता सुख ऐश्वर्यमा वस्नु भएकी, भुईंमा टेक्नै नपर्नै मुमालाई आज भोलि साह्रै दुःख परिरहेको छ । वेलुका रातपरेपछि आगो बालेर वस्नु हुन्छ ।"

यसरी आमाको दुःख बताउँदै जालिकुमारले आफ्नो बुबालाई देश निकाला गरेको विषयमा वाजेलाई यसरी कुरा सुनाए--

"भो पितामह ! यो लोकवासी सबैको लागि छोरा-छोरी खूबै प्यारा हुन्छन् भन्छन् तर मैले हेर्दा त तपाईंलाई त्यस्तो छैन जस्तो लाग्यो ।"

राजाले आफ्नो भूल बताउँदै कुमारलाई भने--

"भो कुमार हो ! मैले बडो नकाम गरें मानों ममा भूत प्रवेश भएझैं भएर मैले शिविका जनताहरूको कुरामा

लागेर एकै चोटी वेस्सन्तरलाई निकालि दिएँ भो कुमार हो! यो राज्यमा जति धन धान्य र श्री सम्पत्ति छ त्यो सबै वेस्सन्तरकै हो। मैले यी श्री सम्पत्ति सबै वेस्सन्तरलाई नै सुम्पन्छु। वेस्सन्तर राजकुमार छिट्टै यहाँ आएर राज्य चलाउन आए बेस हुन्थ्यो।''

कुमारले भने– 'भो महाराज! मैले बुबालाई यहाँ पाल्नुहोस् भनी सन्देश पठाउनु अलि उचित छैन जस्तो लाग्छ। अतएव तपाईंले नै लिन जानु भए अति उत्तम होला।'

नातिको न्यायोचित र कोमल वचन सुनेर सञ्जय महाराजाले मन्त्रीहरूलाई डाकेर 'छिट्टै साठी हजार सैन्य तयार गरी हात्ती, घोडा इत्यादि तयार गरी अनेक प्रकारले सिंगारि आऊ, सारा नागरिकहरुलाई पनि बोलाऊ, वेस्सन्तर-लाई लिन जानुपर्‍यो, यहाँदेखि बङ्क पर्वतसम्म राम्रोसँग बाटो सम्याउन लगाऊ।' भनी हुकुम भयो।

राजाको हुकुम बमोजिम मन्त्रीहरूले तुरून्त नगरमा घोषणा गरे। सारा लस्कर भेला भए। बाटो बनाउनु पर्ने ठाउँमा बनाई ठाउँ-ठाउँमा पूर्ण कलश इत्यादि राख्न लगाए। सारा नगर दिव्य लोक जस्तै अलंकृत भयो। अनेक वाद्य जम्मा गरी ठूला-ठूला शङ्खहरू फुक्न लगाए।

उता जूजक ब्राह्मण राजदरबारमा साततले प्रासादमा बसेर अपच हुने गरी खाँदा-खाँदा एकदिन परलोक भयो।

जूजकको कुनै वन्धुवर्ग छकि भनी नगर भरी झ्यालि पिटाए । कुनै आफन्त नभेट्टाएपछि जूजकको दाह कर्म गरी उसलाई दिएको धनसम्पति सबै राजकोषमा नै भित्र्याइयो । सातौं दिनमा राजा लाखौं लावा लस्कर जम्मा गरी जालिकुमारको नेतृत्वमा बङ्क पर्वतमा आफ्नो राजदरवारबाट प्रस्थान गरे ।

नगर काण्ड–६

क्रमशः सञ्जय राजा जालि र कृष्णाजिनीसँगै आश्रम पुग्ने ठाउँमा रहेको मुचलिन्द सरोवरमा पुगे । सैन्यहरू सबै त्यहीं राखे । ठाउँ-ठाउँमा सिंह ब्याघ्र आदि जन्तुहरूको भयवाट सुरक्षित हुन पालो राखे । हात्ती घोडा मानिस इत्यादि धेरै प्राणीहरूको गुञ्जायमान शब्दले पर्वतै थर्कियो । चौधहजार रथ फर्कने वाटो तिर फर्काई तयार गरिराखे । जनसमूह र प्राणीको शब्दले गुञ्जिएको आवाज सुनेर आश्रममा बस्नुभएका महासत्वको मनमा त्रास उत्पन्न भएर मद्रीदेवीलाई भन्नुभयो ।

"प्रिय मद्री ! सायद हाम्रा बुबाज्यूहरूलाई जितेर हामीहरूलाई पनि बन्दी वनाउन शत्रुहरू यहाँ आएको हो कि ? हेर ! त्यतिका सैन्य देखिन्छ, राजाहरूको झण्डा पनि देखिन्छ ।"

वेस्सन्तरको कुरा सुनेर मद्रीदेवी पहाडको टुप्पामा गएर नियालेर विचार गरी हेर्दा उहाँले आफ्नै सैन्य हुन् भनी बुझेर आफ्ना स्वामी महासत्वलाई 'होइन नाथ ! शत्रुहरू

होइन, हाम्रै सैन्यहरू हुन् । झण्डा पनि हाम्रै हो" भनेर वेस्सन्तरको शङ्का हटाई दिइन् ।

मद्दीरानीको कुरा सुनेर आफ्नो मनवाट भय हटाई वेस्सन्तर राजा सन्तुष्ट भएर सहर्ष पर्वतवाट ओर्ह्लेर आश्रममा आई पर्णशालाको ढोकामा वस्नुभयो ।

उता सञ्जय राजा फुसतीदेवीलाई "भो फुसती हामी सबै एकैचोटी आश्रममा गयौं भने हामी सबैको शोक बढ्नेछ । तसर्थ पहिले म जान्छु । अनि एकछिनपछि तिमी परिवारसँगै आउनू । आश्रमको नजिक पुगेपछि रथ सबै फर्काई 'अब त कुलल वार्ता समाप्त भयो होला भन्ने भएपछि आउनू । त्यसको एकछिनपछि जालि र कृष्णाजिनी आउनू" भनी सञ्जय राजा रथवाट ओर्ह्लेर रथ सबै उल्टो मुख पार्न लगाई ठाउँ-ठाउँमा अङ्गरक्षकहरू राखी छोरा वेस्सन्तर कहाँ गए ।

एकांश गरी पछ्यौरा ओढेर शुद्ध वस्त्र धारण गरेका सञ्जय राजा आफ्ना अङ्गरक्षकहरुसँगै आश्रमतिर आइरहेको देखेर वेस्सन्तर र मद्दी हत्तपत्त आसनबाट उठेर स्वागतपूर्वक वन्दना गर्नुभयो । मद्दीदेवीले सञ्जय राजाको पाउमा परी "महाराज म तपाइकी बुहारी मद्दीदेवी हुँ" भनी पाउमा ढोगे ।

अनि दुवै थरि हर्षको आँसू वहाउँदै सुख दुःखका कुरा गर्दै राजाले भने--

"तात ! तिमीहरूलाई आनन्दै छ ? जङ्गलमा रहेका जङ्गली प्राणीहरूको तर्फबाट केही कष्ट त छैन ? खान पिउन फलफूल बेलावखतमा प्राप्त हुन्छ कि ?" महासत्वले भन्नुभयो– "पूज्य बुवाज्यू ! तपाईंको स्नेहले हामीलाई बेलाबखतमा खानेकुरा प्राप्त भएको छ । वनमा रहेका प्राणीहरूवाट पनि केही हानी छैन । किन्तु महाराज ! हामीहरू सवारले घोडालाई दमन गरे जस्तै आफ्नो मनलाई दमन गरेर येनकेन पेट भरेर बाँचिरहेका छौं । बुवा मुमाको दर्शनवाट बञ्चित भएर आफ्नो देश छाडी जङ्गलमा वसिरहेका हामीलाई कहाँको सुख हुन्छ ?"

यति भनेर महासत्वले तपाईंहरूले जालि र कृष्णाजिनी-हरू देख्नु भयो कि भनी सोद्धै भन्नुभयो––

"तपाईंका प्यारा नाति-नातिनीहरू मैले एउटा ब्राह्मण-लाई दान दिएँ । त्यो ब्राह्मण सारै नै दुष्ट रहेछ । वैललाई पिटे जस्तै पिटेर ती वालकहरूलाई लहराले बाँधेर लग्यो । अब ती वालकहरू के भए होलान् हामीलाई थाहा छैन । यदि तपाईंले तिनीहरूलाई देख्नु भएको भए कृपया पहिले त्यो कुरा सुनाउनुहोस् । यति सुन्न पाए हामीलाई वडो आनन्द हुनेछ ।"

"तात ! वेस्सन्तर ! मैले जालि र कृष्णाजिनीको मूल्य तिरेर लिइसकेको छु । यसमा तिमीले केही धन्दा मान्नु पर्दैन ।"

यो सुनेर धैर्य प्राप्त भएपछि महासत्वले बुवासँग कुशल वार्ता गर्दै भन्नुभयो––

"बुवाज्यू! तपाईंलाई आरामै छ कि? मेरी मुमाको आँखा ठीक छ कि? मुमालाई आराम छ कि?"

राजा "भो पुत्र! तिम्री मुमालाई सञ्चै छ। आजसम्म केही भएको छैन। आँखाले पनि राम्रोसँग देखेको छ।"

महासत्व– "तपाईंको राज्य राम्रोसँग सञ्चालन भइराखेको छ कि?"

राजा– "तिम्रो धर्मको प्रभावले आजसम्म राज्य राम्रै सँग चलिराखेको छ। यथा समयमा बृष्टि पनि भइराखेकै छ।"

उता फुसतिदेवी पनि "अब त राजा शोक सन्तापबाट मुक्त भएर आरामसाथ कुशल वार्ता गरिसक्नु भयो होला" भन्ने सम्झी महान् परिवार सहित वेस्सन्तर कहाँ पुगिन्।

आफ्नो पितासँग कुरा गरिरहेको वेस्सन्तरले आमा आश्रमतिर आइरहेकी देखेर हत्तपत्त उठेर मद्रीसँगै दगुर्दै गएर आमाको अगाडि गएर वन्दना गरे। मद्रीदेवीले सासूका पाउ समातेर "म तपाइकी बुहारी मद्री हुँ" भन्दै पाउमा ढोगिन्।

वेस्सन्तर र मद्रीले फुसती महारानीलाई वन्दना गरी रहेकै बेलामा जालि र कृष्णाजिनीहरू धेरै राजकुमार र

राजकुमारीहरू जम्मा गरेर अगाडि आइपुगे। मद्दीदेवी भने जालि र कृष्णाजिनीहरू आउनेछन् भनी उनीहरू आउने बाटोतिर मात्र हेरिरहिन्। राजकुमार जालि र कृष्णाजिनीहरू कुशलपूर्वक आइरहेको देखेर मद्दीदेवी स्थिर भएर एक ठाउँमा बसिरहन सकिनन्। बाछो देखेर माउ दगुरे झैं मद्दीदेवी गह्भरि आँसू राखेर मेरा लाल! मेरा बच्चा! भन्दै तिनीहरू आइरहेको बाटोमा दगुर्दै गइन्। राजकुमारहरू पनि आमालाई देख्ने वित्तिकै "मुमा! मुमा!" भन्दै स्वाँस्वाँ र फ्वाँफ्वाँ गर्दै आमाको अगाडि दगुर्दै गए। यसरी दगुर्दै जाँदा हर्षले चित्त थाम्न नसकेर आँखाबाट आँसू खसाल्दै मद्दीदेवी बाटोमा उतानो परेर लडिन्। राजकुमारहरू पनि दगुर्दै आएर त्यहीं लडे। मद्दीदेवीको छातीबाट दूधको धारा उम्लेर जालि र कृष्णाजिनीको मुखमा परे। यदि यसरी मद्दीदेवीको छातीबाट दूधको धारा निस्केर तिनीहरूको मुखमा नपरेको भए तिनीहरू त्यहीं छाती सुकेर मर्थे होलान्।

उता वेस्सन्तर पनि छोरा-छोरीहरू देखेर दगुर्दै आएको त्यहीं नै मूर्छा भएर लडे। सञ्जय राजा र फुसतीदेवी पनि त्यस्तै चित्त थाम्न नसकेर त्यहीं नै बेहोस भएर लडे। हेरिरहेका व्यक्तिहरू मध्ये कोही पनि यस्तो करुण दृष्य देखेर मन थाम्न नसक्ने भएर त्यहीं त्यहीं नै मूर्छित भए जस्तै घमाघम लडे। त्यहाँको दृष्य मानों वायुको भुमरिमा फसेकाहरू जस्तै भए।

यतिबेला पर्वतै थर्कने गरी भूकम्प भयो। महासमुद्रको

पानीमा उथलपुथल मच्चियो। पर्वतराज सुमेरू टेढो भयो। ६ वटा स्वर्गभुवनसम्म एकैनासले गुन्जायमान भयो। त्यतिबेला शक्रदेय इन्द्रले "अहो ६ जना महा क्षत्रियहरू मध्ये एउटा पनि उठेर पानी सिञ्चन गरेर होसमा ल्याउन सकिने अवस्थामा छैन। ठूलो आपद पऱ्यो। पुस्करवृष्टि गरि दिनु पऱ्यो" भनी ठूला-ठूला बूँद गरी पानी वर्साइदिए। इच्छा हुनेलाई मात्र वर्षेका पानीले भिज्ने, मन नपर्नेलाई कमलको पात पानीले नभिजे झैं तिनीहरूको कपडा भिजेन। ६ जना क्षत्रियहरूलाई यसले आश्वासन दिए। मूर्छित सबै प्राणीहरू होसमा आए। तिनीहरूले यो आश्चर्य रूपले पानी परेको देखेर हर्ष र साधुकार प्रकट गरे। अनि सबै राजपुरुषहरूले वेस्सन्तरसँग यसरी प्रार्थना गरे--

"भो वेस्सन्तर! तपाईं शिवि देशका मालिक हुनुहुन्छ। अतएव तपाईंलाई सञ्जय महाराजले यहीं नै श्वेत छत्र धारण गराएर राज्याभिषेक दिने इच्छा गर्नु भएको छ। कृपया तपाईंले यसलाई स्वीकार गर्नुहोस्।'

जनताको अनुरोध देखेर वेस्सन्तरले आफ्नो पितासँग कुरागर्दै भने–"भो महाराज! मैले धर्मानुकुल राज्य गरिरहेको बेलामा तपाईंले र ती नागरिकहरूले मलाई राज्यबाट निकालि पठाए। त्यसकारण म जङ्गलमा वसिरहेको छु।"

"तात! शिवि देशवासिको कुरा सुनेर मैले तिमी माथि ठूलो अन्याय गर्न पुगें। मानों ममा भूत प्रवेश भए जस्तै भयो।

जे भएपनि भयो भैसकेको कुरा विर्स। अव तिमीले जसो गरेर हुन्छ आमा वावु दाजु-भाई दिदी-वहिनीहरूको मन राख। छोराहरूले आमा-वावुको सुखको निम्ति तिनीहरूको दुःख हरण गर्नको निम्ति प्राण समेत त्याग गर्छन्। तसर्थ तिमीले यो ऋषि भेष छाडेर राज्य शासनको भार स्वीकार गर।"

बोधिसत्वले 'मनमा राज्य सञ्चालन गर्ने इच्छा भएर पनि केही कुरा भनेन भने यसको महत्व र गौरव नरहने सम्झी "मलाई तपाईंले निकाली सक्नु भयो। अव फेरि मलाई व्यर्थै किन झनझट?" भन्दै पछि मात्र स्वीकार गर्नुभयो। वेस्सन्तरले स्वीकार गरेपछि उहाँसँगै जन्मेका साठीहजार साथीहरूले भने— "त्यसो भए अहिले केश, दाढी काट्नु पर्‍यो, स्नान गर्नुपर्‍यो।"

अनि बोधिसत्वले त्यसोभए एकछिन पख भनी पर्णशाला भित्र पसी ऋषि वस्त्र सबै भित्र राम्रोसँग तह लगाई बाहिर आएर "अहो कुटी! यसमा म सात महीनासम्म बसेर पारमिताको अन्तसम्म पुग्न सकें। धन्य यो स्थान।" भनी तीन पटक आश्रम प्रदक्षिणा गरेर पञ्चाङ्ग प्रणाम गर्नुभयो। अनि नाउले केश दाडी खौरेर स्नान गरायो। अति राम्रा-राम्रा देवबस्त्र धारण गराई त्यहीं नै राज्याभिषेक दिए।

यति सिद्धिएपछि वेस्सन्तरको यश महान् भयो। वेस्सन्तरले जहाँ हेर्‍यो त्यहीं भूकम्प भयो। मुख माङ्गलिकहरूले वेस्सन्तरलाई यस्तो मङ्गलहोस् त्यस्तो मङ्गलहोस् भनी

भाभिषेक गरे। मङ्गल हस्ती अलंकृत गरेर उनका अगाडि लगे। अनि आफ्नो खड्ग धारण गरेर हात्ती माथि चढ्नुभयो। मद्रीदेवीलाई पनि नङ कटाई स्नान गराई अलंकृत गराई अभिषेक दिएर हात्ती माथि राखिइन्। यतिबेला सागरसम्म गुन्जायमान हुने गरी महान् अद्भूत शब्द निस्के। जालि र कृष्णाजिनी पनि राम्रोसँग अलंकृत गराई बोधिसत्वको साथमै राखे।

अनि वेस्सन्तरले आफ्ना छोरा-छोरीहरूलाई– "तात, पहिले हामीले तिमीहरूकै कारणमा एक छाक खाएर भुईमा सुतेर अनेक दुःख काट्यौं। यी सबै तिमीहरूकै कल्याणको निम्ति हो। तिमीहरू छिट्टै जन्म मरण दुःखबाट मुक्त हुन सकून्। तिमीहरूले आमा-बाबुको सुकीर्तिलाई रक्षा गर्नसकून्।" भनी अनेक प्रकारले प्रीतिका कुरा गर्दै बालकहरूलाई आशिष दिए।

उता फुसतीदेवी आफ्नो छोरा वेस्सन्तर र बुहारी मद्रीदेवीहरूको सुप्रसन्न मुख देखेर आफू पनि सुप्रसन्न भएर "मेरी बुहारीले सधैं यस्तै मात्र वस्त्र लगाऊन्" भनी अनेक वस्त्र दिइ पठाइन्।

त्यस वखत जङ्गलका प्राणीहरू सारा प्रमुदित भए। चराचुरुङ्गी बाघ भालू सिंह व्याघ्रहरू पनि हर्षले गदगद भएर सारा वन गुन्जायमान हुने गरी नाद गरे। चराहरू सारा आकाश भरि उडेर सुमधुर शब्दले गाए।

अनि ती दुवै राजाहरू सैन्यहरू पालो नसिरहेको पालमा बस्नुभयो। त्यस जङ्गलमा बसेर सञ्जय राजाले बाह्र अक्षौहिणी[1] सेना सहित एक महीना क्रीडा गरे। महासत्वको प्रभावले त्यस्ता घोर विषधारी जीवजन्तुहरूले भरिएको जङ्गलमा कसैलाई कुनै प्राणीबाट हिंसा पीडा भएन। सबै आपसमा मिलेर सँगसँगै खेलिरहे।

एक महीना यसरी बनमा बसेर क्रीडा गरिसकेपछि सञ्जय राजाले सेनापतिलाई बोलाएर "के तिमीले वेस्सन्तर राजालाई आफ्नो राज्यमा लैजान बाटो सिंगार्न सकेको छैन?" भनी सोध्नुभयो। अमात्यले "भो महाराज, बाटो सबै सिंगारि सकें। एक महीना जङ्गलमा वितिसक्यो। अब त फर्कनु भए पनि हुन्छ" भनी बिन्ती गरे पछि छोरा वेस्सन्तरलाई पनि सूचना दिन लगाई सैन्यहरूले घेरा लगाई जङ्गलबाट निस्कनु भयो।

राजाहरू दुई महीना बिताएर साठी योजन बाटो कटाई जेत्तुत्तर नगरमा आइपुगे। राजभवनमा प्रवेश गरेर वेस्सन्तर राजाले "वन्धनमा राखेका प्राणीहरू छाडि देऊ" भनी घोषणा गर्नुभयो। बिरालोसम्म पनि बन्धनबाट मुक्त भए। त्यसबेला सम्पूर्ण नगर विविध किसिमले सजाइ राखेको थियो। ठाउँ ठाउँमा तोरण द्वार बनाइराखेको, ठाउँ-ठाउँमा नाचगान

१. एक अक्षौहिणीमा १,०९,३५० पैदल सैन्य ६५६१० घोडा २१८७० रथ र २१८७० हात्ती हुन्छ।

गरिरहेको, ठाउँ-ठाउँमा मानिसहरू भेला भई महापुरुष दानी वेस्सन्तर राजा फर्कनुभयो भनेर हर्षित भएर आकाशमा पगडी टोपी फालेर रमाइरहेका थिए। दुःखी रोगी प्राणीहरू 'वेस्सन्तर महाराज जेत्तुत्तर नगरमा आइपुग्नुभयो' भन्ने समाचार सुनेर रोग व्याधि मानसिक दुःख रहित भएर सुखी भइरहेका थिए।

नगरमा पस्ने बित्तिकै वेस्सन्तर राजाले सर्वप्रथम 'म आईपुगें भन्ने खबर सुनेर याचक कृपणहरू भोलि म कहाँ आएर माग्न आउन सक्छन्। तिनीहरूलाई के दिनु पर्ला?' भनी विचार गर्नुभयो। तत्क्षणमै शक्रदेव इन्द्रको पाण्डुकमल शीलासन तातिएर आएको हुनाले इन्द्रले के कारणले यस्तो भएको हो भनी दिव्य चक्षुले विचार गरि हेर्दा कारण थाहा पाएर वेस्सन्तरको राजदरवारको पछाडि पट्टिको जमीनमा र अगाडिको जमीनमा कमरसम्म आउने गरी सात प्रकारका रत्न वर्षाई दिए। सम्पूर्ण नगरमा घुंडा-घुंडासम्म गाडिने गरी रत्नको महान् वृष्टि गरिदिए। भोलिपल्ट बिहान सम्पूर्ण नगर रत्न वृष्टि भएकोले सबैको आफ्नो ठाउँ रत्नले भरिएको समाचार थाहा पाएर वेस्सन्तर राजाले 'ज-जसको आफ्नो घर आँगनमा अगाडि पछाडिको जग्गामा रत्न छ ती सबै तिमी-हरूलाई नै भयो भनी घोषणा गर्नुभयो। बाँकी रत्न सबै ओसारेर आफ्नो रत्नसँगै कोषमा राखी जीवनभर अनेक प्रकारले दान कार्य गर्नुभयो। त्यसैले भनेको—

"जातरूपमया वस्सं देव पावस्सि तावदे ।
वेस्सन्तर पविट्ठम्हि सिवीनं रट्ठवड्ढने ।।

ततो वेस्सन्तरो राजा दानं दत्वान खत्तियो ।
कायस्स भेदा सप्पञ्ञो सग्गं सो उपपज्जथाति ।।

अर्थात्–

वेस्सन्तर राजा नगरमा पस्नु भएपछि रूपियाँ, पैसा, हीरा, मोती सहित सात प्रकारका रत्न वर्षे । अनि वेस्सन्तर राजा दान दिने कुशल चर्या गर्दै मरण पछि स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।

निगमन

शास्ताले यति श्लोक भन्नु भएर हजार प्रकारले राम्रो उपरोक्त वेस्सन्तरको कथा बताइ सकेपछि न्यग्रोधाराममा जम्मा भई राखेका शाक्य खलकलाई यसरी आज्ञा गर्नुगयो––

"त्यसवखतका जूजक अहिले देवदत्त हुन् । त्यसवखतकी अमित्रतापन अहिले चिञ्चमाणविका हुन् । चेतपुत्र हुने छन्दक सारथी हुन् । अच्युत तपस्वी सारिपुत्र हुन् । शक्रदेव अनुरुद्ध हुन् । सञ्जय शुद्धोदन महाराज हुन् । फुसतीदेवी महामायादेवी हुन् । मद्दीदेवी राहुलमाता हुन् । जालिकुमार राहुल कुमार र कृष्णाजिनी उत्पलवर्णा भिक्षुणी हुन् । बाँकी

परिषद् सबै अहिलेका बुद्ध परिषद् हुन् । वेस्सन्तर राजा स्वयं म नै हुँ ।"

यसरी भगवान् बुद्धले आफ्ना शाक्य खलकलाई पुष्पवृष्टिको कारणमा वेस्सन्तर बोधिसत्वको कुरा आज्ञा गर्नु भएर कपिलवस्तुमा रहेका सैंकडौं हजारौं शाक्य खलकहरूलाई धर्माविबोध गराई दिनु भयो ! यस कथाले निकै प्राणीहरूलाई हित्त कल्याण भयो ।

समाप्त

पुस्तक पाईने ठाउँ —

१. आनन्दकुटी विहार
स्वयम्भू, काठमाडौं । फो. नं. २७१४२०

२. संघाराम भिक्षु तालिम केन्द्र
लुटी, ढल्को शोभा भगवती अगाडि, काठमाडौं ।
फो. नं. २१५०२०

३. हेराकाजी सुजिका
नागबहाल, ललितपुर ।

४. बुद्ध विहार (बाल्मिकी संस्कृत क्याम्पस पछाडि)
भृकुटी मण्डप, काठमाडौं । फो. नं. २२६७४३

५. धार्मिक पुस्तक केन्द्र
खिचापोखरी, काठमाडौं ।

६. लक्की स्टोर्स
भैरब टोल, पोखरा ।